

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Luan Starova

Babamın Kitapları

ROMAN

Çeviren: Orhan Suda

2.
baskı

BABAMIN KİTAPLARI

Luan Starova 1941’de Arnavutluk’ta, Ohrid Gölü’nün güney yakasındaki Pogradec/Pogradeci kentinde doğdu. 1945’ten beri Makedonya’da yaşıyor. Babaannesi Türk. Babası Arif Ahmet Starova Türkiye’nin ilk başbakanlarından (22 Kasım-Mart 1925) liberal eğilimli Fethi Okyar’ın kuzeni. Üsküp Üniversitesi’nde karşılaştırmalı Fransız edebiyatı profesörü olan Starova halen Makedonya’nın Fransa büyükelçisi. Evli ve üç çocuklu. Altı yabancı dil biliyor. *Keçiler Dönemi* adlı romanı Fransa’da 1997 yılının En İyi Yabancı Roman Ödülü’nü kazandı. Başlıca romanları: *Babamın Kitapları*, *Tanrı Tanımazlık Müzesi*, *İlkbaharın Sınırları*. Starova’nın *Kartaca Şiirleri* adlı yayımlanmış bir şiir kitabı da var.

Orhan Suda 1973’te Suda Yayınları’nı kurdu, *Yeni Adımlar* dergisini yönetti. Jacques Prévert’den (Sözler, YKY, 1997) ve Luan Starova’dan (*Babamın Kitapları*, YKY, 2000; *Keçiler Dönemi*, YKY, 2000) çeviriler yaptı. Anı, günce ve mektuplarından derlediği *Bir Ömrün Kuyularında*, 2004 yılında Alkım Yayınevi’nden çıktı. Halen Londra’da yaşıyor.

LUAN STAROVA

Babamın Kitapları

ROMAN

İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 1396
Edebiyat - 377

Babamın Kitapları / Luan Starova
Özgün Adı: Tatkovite knigi
Çeviren: Orhan Suda

Kitap Editörü: Orçun Türkay
Düzeltili: Fulya Tükel

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Şefik Matbaası
Marmara Sanayi Sitesi M Blok No: 291 İkitelli/İstanbul

Çeviriye Temel Alınan Baskı: Les livres de mon père
1. Baskı: İstanbul, Ekim 2000
2. Baskı: İstanbul, Temmuz 2007
ISBN 978-975-08-0222-5

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2007
Sertifika No: 1206-34-003513
Les livres de mon père de Luan Starova
© Librairie Arthème Fayard

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.yapikrediyayinlari.com>
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://yky.estore.com.tr>
<http://alisveris.yapikredi.com.tr>
<http://www.yapikredi.com.tr>

İÇİNDEKİLER

İLK KISIM

I. Babam, Aile, Kitaplar

- Kitap Sevgisi • 15
- Kitapların Kaderi • 16
- Alfabeler ve Farklılıklar • 17
 - Bahçe • 17
 - Veranda • 18
 - Yüklük • 19
 - Sakatlama • 20
 - Kimlik • 23
- Kitapların Hayatı • 25
- Yazmanın Ölümü • 26
 - Sır • 27
- Kitaplar Savaşı • 28
- Son Kitaplar • 30
- Yasak Kitaplar • 31
- Tanrılara Dair Bir Uyarı • 34
- Babamın Sözlükleri • 35
 - Radyo • 36
- Suskunluğun Yorumu • 37
 - İhtiyarlık • 38

II. Kitaplar ve Babamın Dostları

- Doğu Hayali, Batı Hayali • 40
- Dostlar • 42

Kendi Kendini Yetiştirenler • 44

Kitaplık • 45

Babil Kulesi'ndeki Kiracı • 46

Dil Tartışmaları • 48

Balkan Babili • 49

Seçme • 50

Ailenin Duvar Saati • 52

Kitapların Kurbanı • 54

Bayram • 57

Balkan Pokeri • 58

Zamanın Sonu • 62

Kitaplar ve Hayat • 63

III. Göçler, Stalinizm, Balkan Duvarı

Babamın Vatanları • 65

Yolculuklar • 68

Yitik Zaman Hayali • 69

Annemin Dili • 70

Babamın Dilleri • 74

Bomba • 76

Bayraklar • 78

Dillerin Gücü • 80

Mezeler ve Hurma Rakısı • 82

Hamur İşlerinin Lezzeti • 83

Tikuş • 85

Stalin'in Portresi • 85

Gönüllü Çalışma • 87

Gümüş Ayna • 88

Nişan • 89

Sosyalist Kuponlar • 91

Trevi Çeşmesi'ndeki Madeni Para • 93

Balıkçı • 94

Eşek ve Katır • 96

la Rinascente • 100

Balkan Duvarı • 106

İKİNCİ KISIM

I. Babamın Kitaplarının Kenarlarında:

- İstanbul Hayali ve Yitik Zaman Peşinde* • 113
Üçüncü Çıkış Yolu • 115
Doğru Yol • 116
Dehlizdeki Dört yol Ağzı • 117
İstanbul Cenneti ile Balkan Cehennemi Arasında • 121
Görev • 123
Yenilginin ve Zaferin Kuralı • 124
Yeniçeri Kader • 126
Kader [Kapısının] Anahtarı • 128
Hayallerin Çalkantılı Dalgası • 131
Zamanın Borcu • 132
Doğu ile Batı Arasında • 134
Deniz Kıyısında Hayaller • 136
Yenilgileri Kutlama • 138
Kaybeden • 139
Yamalı Bir Kader • 141
Kaderle Pazarlık • 145
Kitaplar Hayali • 147
Doğu Damokles Kılıcı • 149
Şapka • 151

II. Yeniden Bulunmuş Zaman • 156

- Manastır Tutanakları-I: Çalınmış zaman • 157
Manastır Tutanakları-II: Keşif • 159
Manastır Tutanakları-III: Zamanın barınağı • 160
Suskunluğun Anlamı • 161
Gözyaşları • 163

Ödünç Alınmış Kitaplar • 165

*Kitabın sonu
belki de zamanın sonudur.*

Edmond Jabès

Yarım yüzyıllık bir ortak yaşantı sonunda babam ve annem, kader bir yanıt almaksızın ailemizin kapısını çaldıkça birikmiş olan –evladiyelik– büyük bir sessizlik hazinesi bıraktılar bana.

Bunun içindir ki, onlar tarafından devşirilmiş hayat boyunca, bu sessizliğin kendi kaynaklarını araştırmak ve ailemin 1926’dan 1976’ya kadar tastamam bir yarım yüzyıllık Balkanlar tarihini simgeleyen öyküsünü, oradan fışkıran bilinmedik sözcükler yardımıyla yeniden oluşturmak görevi bana düşüyordu.

Babamın ölümünden sonra, onun kitaplarına el sürmeyi göze alamadım yıllarca. Paha biçilmez yazmalar, yaprakları sararmış eserler, dünyanın dört bir yanından gelen ciltler, babamın onlara kitaplığında verdiği düzene göre yaşamaya ve yüce anlamlarını (bir ışık demeti gibi) yaymaya devam ettiler böylece.

Bununla birlikte, yıllar boyunca, ilk hatıralarım silikleşirken, babamın kitaplarının düzenini altüst etmeye başladım. Kitaplığından aldığım bir eseri, farkında olmaksızın, bir başka yere koyuyordum ve koyduğum yeri bir daha asla bulamadığım için, sonunda, babamın, kitaplığında korunmasını istemiş olduğu sıralamaya ihanet ettim.

Bir gün, babam düzeni bozulmuş ciltlerden birinin içinden seslendi bana. O zaman, bir sis bürüdü belleğimi. Vaktiyle kitapları arasında korunmuş olan düzeni arıyormuş gibi hayal ettim onu. Yeri değiştirilmiş kitaplarından her birini, ancak aradığı yerde bulmuş olunca okumaya başlayacağını anladım.

Kitap kurdu, ama bir o kadar da sigara tiryakisi olan babam, bir sayfanın içeriği ile öylesine bütünleşiyordu ki, sigarasının külünü oraya silkelediği oluyordu.

İşte bundan dolayı, bugün bile, babamın kitaplarının ya da yazmaların sayfalarına göz gezdirdiğimde, sigara külünün ve harflerin iç içe geçtiği yerde, onun sesinin kulaklarımda çınlandığını duyuyorum.

İLK KISIM

I

Babam, Aile, Kitaplar

Kitap Sevgisi

Her yeni kitap babamın ruhunda kesinlikle sevinçlerin en büyüğünü yaratıyordu.

Çok çocuklu bir aile olmamıza rağmen daracık bir evde yaşıyorduk. Bu yüzden, zaten bize zar zor yeten bu evde eşya ile dolu olmayan bir karış yer yoktu. Evet, tek bir kitap koyacak yer olmayışı ev halkının alıştığı düzeni bozmuyordu gene de.

Babamın satın aldığı her yeni kitaba annemin önce, sınırlı bir mekânda yaşadığımız, sonra da, ailenin bütçesinde kısıntıya sebep olduğu için kızmasının gerekçeleri tahmin edilebilir.

Bununla birlikte, hakiki bir ev perisi olan annem, babamın edindiği yeni kitapların her birine, tıklım tıklım dolu kitaplığın dışında, daima bir yer bulabiliyordu.

Böylece annem, babamın kitaplarının görünmez bir kitaplık görevlisi kisvesine bürünüyordu. Babam kitaplığında bulunduğu emin olmadığı bir eseri aradığında, annemin söz konusu cildi duvarlardan birinin içine yapılmış yüklükten çıkarmak için yerinden çaktırmadan kalktığı ve eksikliğini duyduğu eseri kitaplığının raflarına dalgın dalgın bakarak arayan ve bir yandan da, bu rafları düzene sokmak istediğini düşünen babamın çalışma masasına usulca koyduğu olurdu.

Annemin, sessizliği bozarak uzaklaşan telaşsız adımları, babamı bu durumdan kurtarır ve kitabın bulunduğunu, ona fı-sıldıyormuş gibi haber verirdi.

Kitapların Kaderi

*Habent sua fata libelli**

Babam öldüğünde, bu dünyada kalan bütün maddi malları içinde kitaplar, bir daha asla geri gelmeyecek bir zamanı belki de en iyi açıklayan şeyi oluşturuyor. Annemle babamın uzun ve uyumlu evliliklerinin sırlarından biri, annemin, babamın kitap tutkusunu tutuşturup desteklemiş olan ve onu, bir bakıma, kitaplığının koruyucu meleği mertebesine yükselten ruh yüceliğidir belki de.

Ana babamın sürekli katkıda bulundukları aile tarihi, babamın bu gezici kitaplığının prizmasından bakılarak en iyi biçimde çözümlenebilir ve kavranabilir.

Gerçekten, babamın kitapları uzun yolculukların akışının ve ailemizi koruma içgüdüsünün bizi götürdüğü hemen her yerde eşlik ettiler bize.

Her yeni kitap aile hayatında edindiğı yere göre, en sonunda, evin yeni çocuğı gibi, uzun hayat yolunda daha ileri gitmeyi sağlayan yeni bir patika gibi görünüyordu.

Demek ki, ailemizin sık sık başına gelen göçler sırasında, ya da bireylerin, ailelerin ve Balkan halklarının kaderlerine öldürücü bir darbe indiren ve bir o kadar sık olan sınırdan sınıra geçmeler sırasında, kitaplar dışında, her şeyi geride bırakmış olmamız hiç de şaşırtıcı değildir.

Evet, kitaplar, ancak canımızı kurtaracak kadar gerekli zamanımız olduğı anlarda bile bize eşlik ettiler. Böylece, ailemizin kurtuluşuna ilişkin açıklamanın, onların sayfalarından herhangi birinde gizli olduğı izlenimine kapılmıştık.

* Kitapların da kaderi vardır.

Alfabeler ve Farklılıklar

Annemin dikkatli gözetimi altında korunan kitaplar, ben daha okumayı yazmayı bilmeden önce, oyuncak yerini tuttular benim için. Sağlamca ciltlenmiş kocaman eserler ve kapaklarındaki renk cümbüşü karşısında, bir gün onları okumanın bana nasip olup olmayacağını bilmeksizin duyduğum coşkulu sevinç bu döneme rastlar.

Henüz harfleri bilmeyen bir yumurcak olduğum dönemde bile farklı yazıları kolayca tanıyabiliyordum. Evet, babamın Arapça, Rusça, Latince eserlere sahip olduğunu daha o zamanlar "okuyabiliyordum". Gerçekten, her ne kadar babamın bütün kitapları bana, ilk bakışta aynıymış gibi gelebiliyor idiyse de, onları açar açmaz farklılıklarını görebiliyordum. Bu farklılıklar, birbirine benzemeyen alfabelere göre yazılmış bu metinler, işaretlerinin anlaşılmaz evrenine girmeden önce bile, beni etkilemeye, bende izler bırakmaya başladı.

Böylece bu çeşitli alfabeler bana, Kader'in, kendi hayalimi yansıtabildiğim ve kendimi her seferinde farklı biçimde hissettiğim ilk aynaları olarak göründü. Sanki ezelden beri, ömrümün son saatine kadar her zaman labirentin ortasında kalmaya mahkûmmuşum gibi, birlikte olacağım biricik hayali bu metinlerin dizgisinin yansıttığı üç hayal içinde aramam gerekti...

Bahçe

Babamın arşiviyle; soluk harfleri kâğıttan silinmek üzere olan sararmış büyü* kitaplarıyla, balmumu mühürleri yol yol olmuş diplomalarla, çeşitli belgelerle, her türden kayıt defterleriyle devam ettirdiğim ilişkinin yaşam ilerledikçe geliştiğini gördüm.

Klasik tarzda inşa edilmiş tiyatroyu kapalı çarşıya bağlayan tahta köprüünün tam sonunda beylik bir eski evde yaşıyorduk. Görünümünün içermiş olduğu formlardan dolayı bu eski

* Fransızcası *grimoires* (büyü kitapları). Bir bakıma, simya kitapları demek. Baba'nın büyücülükle bir ilişkisi yok (ç.n.).

ev, Doğu ve Batı mimarisinin sentezini Balkanlar'da nadiren görülebilen bir karışım içinde şaşılacak derecede simgeliyordu. Gene de, nehir kıyısındaki bu evi, çevresindeki doğal manzaranın canlılığı ve nesnelerin süreksizliği boyunca geçip giden dalgaların belirsizliği bürümüştü baştan başa.

Mekânda dağılmaya yüz tutmuş bu evde düzeni sağlamakta annem her zaman büyük güçlük çekiyordu. Evi upuzun avludan başlayıp geniş odalara ve ardından harap verandaya geçerek canla başla süpürüyordu. Kısa bir moladan sonra, mekânı âdeta tutsak etmiş, güzelliği hapsetmiş, doğal güneş ışınları dalgasını yönlendirmiş olduğu çitle çevrili bahçeyi yeniden düzenlemek için aşağıya iniyordu.

Çitin bu kısıtlı yerde sebep olduğu darlığı gidersen diye, en çeşitli taşlarla döşenmiş çapraz bahçe yolları ve tam ortada, fıskıyesi, annemin kendini adadığı güllerini, karanfillerini ve fesleğenini sürekli ıslatan bir çeşme vardı.

Kendisini kuşatan kaygıyı, çiçeklerinin tohumlarıyla birlikte bu bahçeye ekmişti. Ülkeden ülkeye uzun yolculukların sonunda, bu bahçe, Kader'in yeni çağrılarının meydan okuyuşundan önce duyumsadığı iğreti ve geçici huzuru barındırıyordu.

Veranda

*"Güzel kitap, mutlu ve özgür
bir aileden söz eder daima."*

Darbimesel

Çeşmesi ailemizin öyküsünün bir bölümünü durmadan mırıldanan bahçeden başka, hatıralarımda yer eden şey evi sürekli bir yolculuk ya da uçuş hazırlığı içinde tutuyormuş gibi görünen harap verandadır.

Babam uyuyamadığı gecelerde, hızla akan nehri gözlemlediği bu verandaya çıkardı. Doğuşu çok uzun bir zihni çalışmayla kotarılmış yeni fikrin parıltısına ulaşmak için düşünüşünün özellikle, gün doğmadan önce yoğunluk kazandığı yerdı orası.

Evet, babamın temel düşüncelerinin izlediği yol, orada, verandada son buluyordu.

Babam bazen orada uyuyakalırdı. Ev mutlak bir sessizliğe gömülürdü o zaman, ve babamın nadir dinlenmelerinin koruyucu meleği annem onun üstünü ince bir pikeyle örtmeye gelirdi.

Öteden beri bitişik odalarda uyuyan biz çocukların uykularıyla bozulan sessizlikten ötürü gece yarısı uyandığı da olurdu babamın. O sırada babam, rüyalarımızdan sıyrılan enerjiyi soğuruyormuş gibi görünürdü daha sürekli bir dikkatle, tazelenmiş bir yoğunlukla, yeni bir coşkuyla tekrar okumalarına dalmak için. Böylece, çoğu zaman, kendi uyuşukluğumuz onun uyanışıyla çakışırdı.

Annem, aile hayatının sorunlarının art arda gelişini dikkatle izler ve, babamın yeni bir karar arifesinde bulunduğunu ve bunun bütün ev halkı için önemli olacağını yüreğinde hissedirdi.

Yüklük

Babamın verandada unutulmuş bir kitabını gördüğünde annem kocasının uzun zamandır aradığı ve aynı gün uygulamaya başlayacağı çözümü, önceki yirmi dört saat boyunca burada, bilinçle hayalin iç içe geçtiği anda birdenbire keşfetmiş olduğunu hemen anlardı.

O zaman annem, öylece bırakılmış kitabı şefkatle eline alır ve babamla uzun süren bir temas içindeymiş gibi, onu hemen bütün kitaplarının bulunduğu kitaplığa değil, verandanın duvarlarından birinin içine yapılmış yüklüğün bir rafına özenle yerleştirmeye giderdi.

Evet, aslında verandaya bitişik kocaman sağır duvarın ortasında çift kanatlı ahşap bir kapıyla kapatılmış ve biz çocuklarda, duvarın arkasında bir başka dünya varmış gibi bir yanılsamayı devam ettiren bir yüklük bulunuyordu.

Bu yüklük nadiren açıldığı içindir ki bizlerde çok büyük bir merak uyandırıyordu. Evet, hem bir asma kilitte hem de bir anahtarla sımsıkı kilitlendiği için daima kapalı kalıyordu.

Kısacası, babamın kitaplığına bir tür ek kitaplık oluştuyordu bu yüklük ve gerçekte, içerdiği çok eski büyü kitaplarıyla, yazma dini eserlerle, sanal Balkan devletlerini gösteren pek nadir coğrafya haritalarıyla, ailemize ilişkin çok kutsal belgelerle, soyumuzun kimliğini kanıtlayan yazılı kâğıtlarla babamın kitaplığının özünü simgeliyor gibiydi.

Geniş, derin, kocaman bir yüklüktü bu. Babam oraya sık sık, annem ise nadiren, sadece kitapların tozunu almak için girerdi. Babam oraya girdiğinde, biz çocuklar, zamanın bir başka boyutunun içine, büyü kitaplarının dehlizine daldığı izlenimine kapılırdık.

Bizler bu yüklüğün, bu yitik zaman laboratuvarının içinde –Allah bilir Balkanlar’da zamanın nasıl kolayca yitip gittiğini– çok aşırı okunmaktan ya da zamanın çok aşırı tahribatından zarar görmüş sıram sıram “hasta eserler” bulunduğunu hayal ederdik. Zaten, babam da bu “hasta kitaplar”dan birini iyileştirir iyileştirmez, gidip onu kitaplığındaki değişmez yerine koymaya can atmıyor muydu?

Babam yüklüğü genellikle sımsıkı kilitlerdi. Bununla birlikte, işe gittiğinde, n’olur n’olmaz kitaplar başkaldırıverir diye anahtarı anneme bırakırdı.

Sakatlama

Annemin alışverişe çıktığı, kardeşlerimin kimi okula, kimi arkadaşlarının evine gittiği bir sabah, tek başıma, yapayalnız kaldım.

Gözlerim kendiliğinden, hemen yüklüğe çevrildi. Mucizemsi bir rastlantı sonucu, anahtar, ilk kez kilidin üzerinde bırakılmıştı. Dayanılmaz bir kışkırtma bürüdü içimi. Anahtarı çevirdim. Ailemizin Babil Kulesi ardına kadar açıldı ve yasak bir rüyanın gizlerine sızıyormuşum gibi bir izlenime kapıldım.

Onlarla karşılaşmamın bende yarattığı heyecan öyle derin oldu ki ciltler ve yazmalar kendilerine özgü bir hayatla canlanmış bir yığın nesne olarak göründü bana. İlk, kocaman ansiklopedilere, eski din kitaplarına, tapu senetlerine, ailemize iliş-

kin belgelere takıldı gözlerim. Ama özellikle, yeşil mühürle damgalanmış renk renk pullar dikkatimi çekmekte gecikmedi.

Köklerinden koparılmış ailemizin bütün serüveninin bu arşivde yer almış olduğunu kim keşfedebilirdi ki o sırada.

Zedelenmiş ya da el değmemiş bu pullar çeşitli dönemlerde ailemizin kaderini yöneten göçmüş krallıkların tiranlarını, despotlarını, hükümdarlarını canlandırıyorlarmış gibi bir izlenim uyandırıyor. Oysa şimdi, babamın geniş yüklüğünde hapsedilmişler, yenik düşmüşler, bir köşeye atılmışlardı. O anda, onların ayaklar altına alınmış iktidarıyla dövüşmeye, onları babamın belgelerinden, ailemizin kimlik belgelerinden çıkarmaya hazır hissettim kendimi, çünkü benim gözümde, onları kesinlikle mahvetmek olacaktı bu.

Böylece, ailemize ilişkin son derece önemli belgelerin pullarını çıkardım ve bunu yapmakla, Balkanlar'da birbiri ardı sıra meydana gelen karışıklıklar boyunca ailemin, bunca zahmetle korumuş ve kurtarmış olduğu kimliğini sakatlardım.

Evet bunu yapmakla, babamın büyü kitaplarında ve yazmalarda kendi düzenimi kurmuş oldum. Oysa bu sararmış sayfaların içerdiği şey, korunabilmiş olan bütün bir Balkanlar zamanıydı her şeyden önce.

Gerçekte, Balkanlar'da herkes, kendimize ait olan bu zamanı zorla elimizden almaya uğraşmıştı. Bense o sırada, yitip gitmiş, donmuş zamanın, nadir kitaplarla dolu bu yüklüğe sınıksı kapatılmış olduğu yanılsaması içindeydim.

Bundan dolayıdır ki, şüphesiz bütün Balkanlar'da kendi türünde bir eşi daha bulunmayan ansiklopedilerdeki küçük bezekleri coşkuyla çıkardım. Nüfus kâğıtlarına yapıştırılmış damga pullarını da, yerlerinde yeller esen rejimlere bağlılıklarından kurtarıyormuşum gibi bir izlenime kapılarak, fırsat bu fırsattır deyip çıkardım.

Ailemizin en önemli belgelerinden, onları tahrip etmek pahasına, çıkarmış olduğum pulları sonradan mahalledeki çocukların pullarıyla değiştirdim. Devrik kralların resimlerini içeren bu pullar karşılığında, henüz iktidarda olan hükümdarların resimleriyle bezenmiş pullar ve hiçbir önemi kalmamış Roma imparatorlarının resimleri kazanmış eski paralar al-

dım. Ama bu tür alışverişler Balkanlar'da her zaman yaygın olmamış mıydı?

Borsa değerleri hızla düşmüş olduğu için, bazen iki krallığın, hatta üç monarşinin puluna karşılık bir pul almak durumunda kaldığımı da eklemeliyim.

Kısacası, içine zamanı emanet bırakmış olduğu düzeni âdetâ altüst ederek inanılmaz bir karışıklık yaratmıştım babamın yüklüğünde.

Herhalde çok uzun süre kalmıştım orada, çünkü çıkarken annemin sert bakışlarıyla karşılandım. Gözyaşları içindeydi, onu bu haliyle nadiren gördüm hayatım boyunca.

Eski binanın bütün kapıları ve pencereleri açık olduğundan, hava akımları babamın yüklüğündeki arşivi dört bir yana savurmaya başladı, neyse ki hepsi de verandaya doğru uçuyordu. Çileden çıkmış olan annem peşlerinden koşuyordu. Tek bir kâğıdın bile evin dışına çıkmamasını sağladı böylece. Sakinleşince bütün pencereleri tekrar kapattı ve yüklüğe girdi ve kim bilir neler gördü! Bana sanki bir yüzyıl geçmiş gibi gelen bir zaman boyunca kaldı orda.

Bilebildiği ve yapabildiği kadar düzene sokmaya uğraştıysa da, bu eski belgelere, bu çok eski ciltlere sağlanmış olan düzeni hiçbir şekilde yeniden sağlayamadı. Âdetâ en kutsal diye sakladığı şeyin söz konusu olduğu bu anlardakinden daha büyük bir kargaşa, herhalde asla hüküm sürmemişti ailenin bütün vakayinamelerinde. Bununla birlikte, ailemin Balkanlar'daki öyküsünde Allah bilir ne kadar dünya savaşı ve iç savaş, büyük depremler ve salgınlar, sınırdan sınıra kahrolası yolculuklar, Kader'in kapılarımıza şiddetle indirdiği darbeler vardı. Sık sık baş gösteren ölümlerle de karşılaştığımız için, en yakınlarımız arasında bizi ebediyen terk etmiş olanların ölüşünü de seyretmiştik çaresizlik içinde.

Dediğim gibi, ne o günden önceki, ne de sonraki yıllarda annemin böylesine çileden çıktığını, böylesine çılgına döndüğünü hiç görmemiştim.

Dramatik olaylar annemin saçlarını yer yer ağartıyordu. Evet, ailemizin hakiki arşivini oluşturuyordu bu ağaran saçlar.

Keder dolu inlemelerini, perişanlık yüklü çığlıklarını her ne kadar bastırmayı başarsa da, bunlar annemin saç diplerinde izler bırakıyordu gene de. Oydu hayatın sert darbelerini sineye çeken, bedeni sık sık yaptığı doğumlardan yıpranmış, ölümle ve hayatla girdiği mücadelelerin etkisiyle bitkin düşmüş olduğu için, oydu ailemizin kurtuluşu uğruna en ağır bedeli ödeyen.

Böylece, bütün hayatı dünyaya getirdiği çocukların yaşaması için mücadele etmekle geçmişti. Biz çocuklar ise, ölümün evimize girip çıkmasına alışmıştık, oysa annem ona karşı koymaktan bitkin düşüyordu.

Kitapların başına gelenler kaygılarını büsbütün artırıyor, ona yeniden ıstırap veriyordu.

Kimlik

Babam işten dönünce, annem onu karşılamak için kendine özgü bir ayini yerine getiriyordu. Günlük nasibini oluşturan evin dertlerini babama bir bir anlatmaya asla kalkışmıyordu eşikten adımını atar atmaz. Bunu yapmak için en uygun vakti bekliyordu daima.

Böylece her lahza*, onların ortak hayatlarına özgü tadı barındırıyordu sürekli ve dopdolu. Bundan dolayıdır ki içinde hayatlarının akıp geçtiği zamanın huzurunu bozmak söz konusu değildi annem için. Gelmekte ve oluşmakta gecikmeyecek olan şeylerin yaşandığı lahzayı bozmanın hiçbir anlamı yoktu onun gözünde. Ana babamın hayatında nerdeyse kutsal [denilebilecek] bir kavram söz konusuydu ve yaşanan her an, iki lahzaya bölünemez demektir bu.

Başımıza kim bilir daha neler geleceğini bilememek yüzünden ailemizin bağrına korku sinince, göçlere adanmış her aileyi kısıkvırak yakalamış bu yaygın kaderciliğe kendimizi kaptırınca, annem iyi günde de, kötü günde de, zaman ile kendi arasında bir tür iç uzlaşma sağlıyordu. Mutluluğa olduğu kadar mutsuzluğa karşı da nefsine tam bir hâkimiyet yer etmişti iç dün-

* Lahza, Fransızcada **instant**'ın, an ise **moment**'in karşılığı (Lahza, an'dan daha kısa bir süreyi ifade eder) [ç.n.].

yasında. Yüklükte gerçekleştirdiğim arşiv ve kitap kıyımından sonra da böyle oldu.

Bundan dolayı, babam eve gelince, aile arasındaki uyuma göre, her zamanki sessizlik içinde sakın sakın yedi yemeğini. Öğleden sonraları mutadı olan dinlenme faslı geldi ardından. Yüklük olayının sonucunun böylece ertelenmesi gitgide dayanılmaz gibi geliyordu bana.

Evde etkisini ilkin verandada gösteren akşamın alacakaranlığında, babamın bir kitap almak için yüklüğe yöneldiği ve günün alışılmış zaman çemberini kapattığı an geldi nihayet.

Yüklük kapısının iki kanadını ardına kadar açtığında bulunduğum yere çakılıp kaldım, ne kımıldayabiliyor, ne de kaçabiliyordum. Babam ne büyük bir felaketle karşılaştığının farkına varamadı birden, çünkü annem kitapların eski düzenini korumak için büyük bir çaba harcamıştı. Bu yüzden, aradığı kitabın üzerine koydu elini.

Fakat ardından, ne olduğunu hiç bilmediğim bir belgeyi bulmaya kalkıştı. O sırada, yüklükteki tuhaflığı fark etmiş olsa bile, böyle bir felakete inanmak istememişti elbette. Bereket versin ki, bir kez daha, aradığı belgeyi hemen buldu. Bununla birlikte, pullarının çıkarılmış ve koparılmış olduğunu fark etti ve o zaman kavramaya başladı gerçekten feci bir durum karşısında bulunduğunu.

Taşlaşmış gibi bir ifade belirdi yüzünde. Annem tek kelime söylemeksizin izliyordu onu. Böyle bir sessizlik, aileden biri öldüğünde olurdu ancak. Oysa, bu kez, sanki ailemizin tümü yok olmuş gibi bir durum vardı. Sürekli denetlenen kimliğimizi, pulları koparılmış belgelerle bundan böyle nasıl ispatlayabilirdik? Bir belgenin, sararmış, yırtılmış, eskimiş de olsa, kimlikleri denetleyenlere göre, şu ya da bu biçimde bir geçerliği vardı. Ama bu senaryo içinde –iktidarı simgeleyen pulların yırtılmış, koparılmış olması– her şey çok daha güç, çok daha rasgele olacaktı. Bu felaket yetmezmiş gibi, yurttaşlığa daha yeni kabul edildildiğimizi belirten belgelerin de pulları koparılmıştı. Şimdi, artık kim inanabilirdi ki bize?

Küçücüküm o zamanlar ve tortop olmuştum büzüldüğüm köşede, ağır suçumun cezasını bekliyordum ilk kez. Ne babam

ne de annem o zamana kadar çocuklarına el kaldırmış değildi. Suskunluklarıyla cezalandırırlardı bizleri.

Kaderin ağır sillelerini bizden esirgemediği diğer birçok durumda olduğu gibi, ana babamızın ruhunda esen fırtına, sonunda kendi içinde yatıştı.

Evet, bu durumda bile, babam bana el kaldırmadı, ama yüzündeki derin acıyı simgeleyen ifadeyi asla unutmadım ve bu acıyı ömrüm boyunca hissettim.

Çocukluğumun bu trajik olayı –babamın “hasta” kitapları arasında yapılmış bu kıyım– bana öyle geliyor ki, hayatım boyunca derin bir iz bıraktı bende, o kadar ki, bu muazzam hata-
dan hep pişmanlık duymaya mahkûm edilmiş gibiyim.

Hayatımın başlangıcında babamın kitaplarıyla benim aramda yaratılmış olan bu müthiş anlaşmazlık zamanla ona karşı derin bir sevgiye, ve kitaplara karşı ortak bir güvene dönüştü. Kitaplar yüzünden aramızda meydana gelen bu çatışmanın [gene] onların aracılığı ile çözüme ulaşması dostça ilişkilerimizin sürekliliği için belki de belirleyici bile oldu.

Böylece, yazmaya ve yayınlamaya başlayınca, babam en sürekli, en değerli ve de en ciddi okurumdu artık. Olgunluk çağımda, onu yitirmek bahtsızlığına uğradığımda da en sadık okurumu, beni kitaplara bağlayan en canlı bağı, beni yazmaya özendiren en güvenilir uyarıcıyı yitirmiş olduğuma inandım.

Bu yeri doldurulamaz kayıptan sonra, kendimi toparlayınca, onun kendi kitaplarına gömülerek babamı aramaya koyuldum. Ve de kendi kitaplarımı yazmaya devam ettim.

Kitapların Hayatı

Babam yaşlandıkça, okuyabileceğinden daha çok kitap almaya başladığında annemin yüzünde sadece, evi yakında genişletmek olasılığından değil, fakat aynı zamanda, babamın, ömrünün geri kalan yılları boyunca, kitaplarıyla oyalanabileceği bir ortam yaratmanın söz konusu olmasından ileri gelen bir sevinç belirtisi gördüğümü sandım.

Ama annemin sevinci uzun sürmedi, çünkü babam kitaplar-

dan uzaklaşmaya başladı. Bunu kesinlikle beklemiyordu ya da en azından, bu derece olabileceğini sanmıyordu.

Aslında, anneme göre, kitaplardan arınmış bir ev, bir bakıma, huzur, temizlik, daha az toz, daha bol temiz hava demekti. Yani, böyle bir durum, hayatın uğultusunu bastıracak sessizliğin başlangıcı, bir tür sonun habercisi olan bir sessizliğin başlangıcı anlamına da geliyordu.

Babam ise kitaplar âlemi karşısında güçsüzlüğünü –yenilgisini değil– ilk kez kabul ediyordu. Ömrünün kitapların ömründen daha uzun olacağına inanmıştı uzun bir zaman boyunca. Son nefesini verinceye dek okunması mümkün olmayacak bütün eserler karşısında, kendi gücünün yetmediğinin tamamen bilincine varıyordu artık. Bu yüzden, sonunda, taşınabilir küçük bir kitaplıkla yetindi ve gene de, ömrü elverdiği ölçüde okuyabileceğini umdu.

Yazmanın Ölümü

İhtiyarlık alınındaki yeni kırışıklar boyunca dörtlüye gitmeye başlayınca ve gözleri eski diri parlaklığını yitirince, babam kitaplığındaki çok eski Doğu yazmaları arasında kolan vurmakta artan güçlükler hissetti. Bundan dolayı, her türlü büyüteci kullanmaya ve gözüne görünmemekte inat eden ve akıl yordamıyla kovaladığı işaretlerle artık baş edemez hale geldi.

Gücü günden güne azalır oldu. Annem, babamın her şeyden önce, zihin gücüyle devinen bitkin vücudunu gözlemliyordu artık. Bu yüzden, kendi yorumlarının anahtarlarının babamda olduğuna inanan bu eski Doğu yazmaları çevirmenlerinden birini tanyeri ağarırken evin eşiği önünde uzaktan fark edince, bir ömür boyu sevdiği eşine azap vermeye gelen bu cellatların varlığından duyduğu üzüntünün etkisiyle homurdanmaya başlıyordu.

Bununla birlikte, konuşma bu eski yazmalar üzerinde yoğunlaşmaya başlayınca ve çevirmenler onları masanın üzerine yayınca babam gerçekten hayat bulmuş gibi oluyordu, oysa kurumuş damarlarında kan kendine bir yol açmaya çalışarak akıyordu.

Bu hal babamın eklem yerleri boğum boğum olmuş uzun ellerinde, geniş alnında, uzun boynunda daha iyi fark ediliyordu. Ama yazmanın satırları boyunca gezinirlerken gözlerinin parlamaya başladığı da görülüyordu. Kim bilir nereden güç alarak, tükürüğünü yuta yuta, sanki hem kendi benliğinin bilinmez bir yerinden, hem de geçmiş zamanın derinliklerinden çekip çıkarıyormuş gibi, yüzyıllardan beri yazmanın ölmüş olduğuna inandıran muammayı, sükûn ve vakarla çözmeyi başarıyordu.

Gencecik çevirmenler babamın ağzından çıkan her sözü not ederken sevindiklerini belli ediyorlardı. Annem ise, kaygılandığı için, arada bir odada görünüyordu. Babamın, çevirmenlerin iyimserliğine kurban gitmesinden, son nefesini vermesinden korkuyordu.

Sır

Babamın kitaplığının en üst rafında göz kamaştırıcı deri ciltli bazı eserler yer alıyor ve bunlar diğer sıradan eserler arasında hemen fark ediliyordu. Biz çocukların da, babamın kitaplarına gizlice el attığımız oluyordu.

Evet, babam işe gidince, okumaya hakkımız olmayan bir eseri ya da bol resimli bir cildi aşırduğımız, sonra da onu, hiç yanılmaksızın, tekrar yerine koyduğumuz oluyordu. Babam kitaplarının kaybolduğunu ve sonradan yerlerine konduğunu fark edince için için seviniyordu. Düzenbazlığımıza hiç engel olmayışı bundandı.

Böyle yapı yapı, en üst raflara konduğu için erişemediklerimizin dışında, hemen bütün ciltleri incelemekte gecikmedik.

Bu yüzden, evde bizden başka kimse kalmadığına emin olur olmaz, bir sabah babamın kitaplığına daldık. İki iskemleyi üst üste koyduk. Kardeşlerimin desteğiyle, en üstteki rafa kadar uzanabildim, ama bu raftaki eserlere dokunabilmeye vakit kalmadan dengemi yitirdiğimi hissettim ve kitapları da beraberimde sürükleyerek yere düştüm. Böyle olması kaçınılmazdı, çünkü annem pazardan, umduğumuzdan daha erken döndüğü

için eve girmişti ve paniğe kapılan kardeşlerim elleriyle tuttukları iskemleleri bırakıvermişlerdi.

Böylece, kendimi döşemenin üzerinde yarı açık kitapların ortasında buldum. O zamana kadar bilmediğimiz kokular yayılıyordu kitaplardan, sanki zaman, içine kapatıldığı bu eserlerden etrafa serpilmişti. Açık kalmış bazı sayfalarda küçük mavi ve altın yıldızlar parlıyordu. Söz konusu kitaplar elle yazıldıkları için, bu yıldızlar mürekkebi yer yer akmış siyahımsı ya da kahverengi imlerle bağlanmışlardı birbirlerine. Bezekleri andıran bu imler küçük mavi yıldızları ve sayfalar üzerindeki diğer minnacık desenleri çevreliyordu.

Annem dehşet içinde girdi kitaplığa. Babamın kitaplarına gizlice el attığımızı da biliyordu, ama en üst raflardaki eserlere erişebileceğimiz aklına gelmiyordu.

Söz konusu kitaplar hakkında biz çocukların en ufak bir bilgimiz yoktu, öylesine yoktu ki annemin görmeye alışık olmadığı-mız bu halini anlayamadık. O anda, düşmüş olduğuma bile aldırmaksızın, yere yayılmış eserleri toplamaya koyuldu doğrudan doğruya, sonra da, için için ağlamaya başladı bizlerin önünde.

Ne olmuştu ki?

Ne yayılmıştı bu kitaplardan?

Bu ciltlerin, garip imlere, sanki gökten düşmüşler gibi, aralarında sayısız küçük yıldızların parladığı, mavimsi desenlere ışınlandığı bilinemeyen anlamı neydi aslında?

Bu arada, heyecanımızın ve gözyaşlarımızın farkına varan annem, eserleri toplamayı ve tozlarını almayı tamamladı. Hep beraber onları ilk yerlerine koyduk.

Böylece babamın kitaplığı, sonuna dek çözemediğimiz birçok sırrı sakladı.

Kitaplar Savaşı

Babam kutsallığa dini duygular beslediyse ve eğilimler duyduysa bunu her şeyden önce kitaplarına borçlu oldu.

Kendi halkının üç dinli olması ona bir çelişki gibi görünmüyordu, ama buna karşılık, kitapları aracılığı ile bu dinlerin

birinden diğere yolculuk etmesine imkân sağlıyordu bu durum. Bundan dolayı, kitaplığı birçok mezhebe adanmış bir tapınağa benziyordu. Ona göre, üç din insana düşünce ufkunu genişletmek imkânını veriyordu. Demek ki, bir çatışma, bir anlaşmazlık kaynağı oluşturmaları asla mümkün değildi.

Babamın, dinle ilgili kitaplarını kitaplığının en üst rafına sıralamış olması pek doğaldı. Onlara erişmek için, en çeşitli alanlara ilişkin, ama gene de esas itibarıyla, Balkanlar'ın tarihi ile ilgili diğer ciltleri aşmak gerekiyordu. İnsanın, kutsal kitaplara erişebilmekten önce, kendini başka okumalarla eğitmesi gerektiğini babamın sık sık tekrarlaması bundandı.

Zorlama bir tanrıtanımazlığın hüküm sürdüğü Stalinizm dönemlerinde, sahip olduğu din kitaplarını kurtarmak için ne gibi bir çareye başvurduğunu, ölümünden yıllarca sonra, kitaplığında bazı düzenlemeler yaparken anladım ancak.

Kitabı Mukaddes, *Kur'an*, Talmud ve diğer kutsal metinler arasında, zamanın aşındırdığı, sayfaları sararmış bazı broşürler keşfettim gerçekten. Bir yana ayırdığım bu belgelerin Komünist Partisi'nin kongrelerini ve diğer genel kurul toplantılarını ele alan eski broşürler olduğunu saptadığımda hayretler içinde kaldım.

Böylece, bir kez daha, babamın kitaplığının yol açtığı bir soru işareti belirmişti kafamda. Babam asla Parti üyesi olmamıştı. Çocuklarının Parti'ye katılmalarını yasaklamamış olmasının nedeni, onların seçme özgürlüğünü korumak istemesiydi. Nasıl olmuştu da, babam antik kutsal kitaplarla bu Parti broşürlerini aynı rafa koymuştu?

Hangi kliğin bundan böyle kendini galip olarak sayabileceğini, herkes gibi bilen babam dini eserlerle Parti yayınları arasındaki bu savaşta taraf tutmayı reddetmişti sanki.

O dönemde kendisiyle yapmış olduğum birçok tartışmada babamın bana, ideolojik yazıların, sonunda hakiki kutsal metinlere dönüşeceğini söylemiş olduğunu tam bu sırada hatırladım. Bundan, kendi kitaplarının başına bir şey gelmesinden çok korktuğu için, evin polis tarafından basılması olasılığını hep aklında tutmuş olduğu sonucunu çıkarmayı yeğledim. Ne olursa olsun, kitaplarını kendine göre bir düzene sokmuş olması, bence, bunu hangi amaçla yapmış olduğunun bir kanıtıydı.

Son Kitaplar

Babamın en iyi dostu K., emekli olunca, yeni bir hayata, hakiki bir hayata, kendini tamamen kitaplarını okumaya vereceği bir hayata başlamanın vakti geldi diye düşünmüştü.

Ömrünün bu son aşamasını umutla beklemişti ve hatta bunu, Cennet'te vaat edilmiş mutlulukların sanki bir başlangıcıymış gibi hayal etmişti. Zahmetli bir hayatın sonunda, seçme eserlerle baş başa geçen güzel bir ihtiyarlıktan daha değerli bir ödül olabilir miydi? İnkâr edilemez değerlere duyulan minnettarlığın en sağlam güvencesi değil miydi bu, gene de. Kendisiyle fikir alışverişinde bulunduğu babama sık sık içini dökmeye gelen K.'nın dile getirdikleri bunlardı herhalde.

Mutluluğu bu biçimde tasarlamış olan K., demek ki, içinde bulunduğu zamanda Cennet'in bekleme odasını görüyordu sadece. Zaten, ona bunun aksini ispat edebilecek biri var mıydı? Gerçekten, K.'ya göre, Cennet'in kapısının bu dünyada, kitaplığının bir yerinde keşfedilmesi bir zorunluluktan hiç şüphesiz. Edindiği her yeni kitap, bundan dolayı, kendi ailesi içinde yeni bir doğumun haber verilisinin yarattığı sevinç kadar derin bir sevinç veriyordu ona.

Evet, K., kitaplığındaki her eserin, kendi hayatı boyunca meydana gelmiş önemli bir olay oluşturduğunu söyleyebilirdi. Bununla birlikte, hayatın, hayat hakkında okunabilecek şeyden daha karmaşık olduğunu unutmak demekti bu: Büyük Defter'inin [Defter-i Kebir'inin] sayfalarını çevirmek için hiç kimseye ihtiyacı yoktu Kader'in.

Demek ki, ömrünü okumaya adayacağı "Zafer" günü için her şey inceden inceye hazırlanmıştı.

Bununla birlikte, K., bir şeyi, temel bir şeyi, yani yıllarca devam eden sürekli araştırmalar boyunca gözlerinin gücünü yitirmiş olduğunu akıl edememişti. Üstelik, zamanın etkisiyle yıpranmış olan sabrı da tamamlaması gereken işin muazzamlığı karşısında acımasızca sınanır olmuştu.

Babamın bilgilenmeye bu kadar susamış en iyi dostunun zihnine sızmış olan şüphe, böylece, bu Balkanlar Donkişotu'nun çabasını baltalamayı kaçınılmaz olarak sürdürdü. Hayatı lanet-

lemeye, kitaplarda bu kadar çılgıncasına yer alan imanı ve niha-yet, her şeyden önce, [nasıl olsa] ömrümün son yıllarında oku-rum diye gençliğinde bu eserlerin koleksiyonunu yapmak gibi bir düşünceye kapılmış olmasını lanetlemeye koyuldu. Sırrını kendisinden başka kimsenin bilmediği bir hatanın başlıca uygu-layıcısı olduğunu ancak o zaman keşfetti. Babam ise, K.'nın ar-tık kendisine içini dökmeyi göze aldığı tek kişi oldu.

Aynı özlem, öğrenmeye karşı dinmeyen aynı bir susamışlıktı onları birleştiren. Her ikisi de kendi sonuçlanmamış tecrübelerini, ortak kitaplıklarının içerdiği tepeleme yığılmış eserleri okumala-rını sağlayacak yeni bir tutkuya dönüştürmeye çabaladılar bu yüzden. Özellikle, birbirlerinin kişisel tecrübelerinden sürekli ya-rarlanarak daha hızlı okuma yöntemleri bulmaya, yazarlara, tür-lelere, temalara göre bir karşılaştırma yapmaya koyuldular. Hatta günlük okumalarını gecenin geç vaktine kadar birbirlerine aktararak bir görev bölümü yaptılar. Bu büyülü anlarda, birbirlerine tam bir güven besliyorlar ve bitmez tükenmez tartışmalara başla-madan önce, her biri, kendi eleştiri anlayışının akışını hızlandır-mak için, bu fırsatlardan yararlanıyordu. Bilgilerini böylece pay-laşmakla, gerçekte, kendi kitaplıklarının raflarından dışarı hiç çık-mamış olan eserlerin içeriğine yeniden can vermeyi başardılar.

Babamın dostu K., gece yarısı evine koltuğunda bir kitapla dönerken, çevik adımlarla yürüyor ve yüzüne kocaman bir gü-lümseme yayılıyordu. Yüz hatlarındaki ıslıl ıslıl ifade, hem [bil-gisizliğin] koyu karanlıklarına karşı kazanmış olduğu zafere, hem de, sorunlarını sadece kendisinin tam olarak bildiği bir za-fere tanıklık ediyordu.

Yasak Kitaplar

İlk düzenini korumaya özen gösterdiğim babamın kitaplı-ğında kitaplar savaşı o güne kadar bile devam etti.

Babam hayatı boyunca, bir bakıma, azizlik ve din bilgini mertebesine kadar yükselmeyi başarabilmiş idiyse, bunu, daha önce belirttiğim gibi, her şeyden çok, okuma tutkusuna borç-luydu. Zihni, her gün kahramanca bir çaba sayesinde, tektanrılı

üç din arasında, halkının kimliğinin oluştuğu köprüler kurmuştu. Dolayısıyla, bütün zekâsını ve kendine devredilmez bir vatan yaratmış olduğu yalnızlığın ve sessizliğin erişilemez derinliklerinden beslenen enerjisini araştırmalara adanmıştı bıkip usanmadan. Bu üç dinin birlikteliğinde halkı için bir kurtuluş, çelişkileri ortadan kalktıktan sonra, bir yeniden canlanma umudu, sonsuza dek yayılacak bir uyumun doğuşunu görüyordu.

Bununla birlikte, kendi ailesinden uzakta, Tosk bölgelerinin, geçmişte hayatının mutluluklarını ve mutsuzluklarını dile getirmiş olan çoksesli şarkılarını bazı can dostlarıyla birlikte söylemek imkânından uzakta, sürgünde yaşıyor olmaktı en büyük üzüntüsü.

Bundan dolayı, kitapların niçin babamın yüreğinde, yoksun bırakıldığı her şeyin yerini tutmuş oldukları daha iyi anlaşılıyor. Bu hazineyi kurtarmak, onu savaşlardan, su taşkınlarından, kötü havalardan, Balkanlar'ı kasıp kavuran, insanı canından bezdiren her türlü ideolojik sorgulamalardan korumak için babam, akıl almaz bir kahramanlık sergilemekten hiçbir zaman geri durmamıştı.

Uzak ülkelere gidiş gelişleri boyunca kitaplarının birçoğunu yitirmiş olduğu bir gerçektir, ama aslında, onların hepsini yitirmiş olabilirdi, önce bunu, sonra da ve özellikle, gönlünde en çok yer tutan kutsal kitaplarını en ufak bir çizintiye uğratmadan, her türlü felaketten kurtarabilmiş olduğunu belirtmek gerekir.

Annem bu eserleri Tanrı'nın koruduğuna inanmıştı. Balkanlar'daki bu aşırı laikleştirme dönemlerinde bu tür kitapları kurtarmayı başarabilmiş olması, gerçekten, bir mucizeydi. Ama hemen belirtmek gerekir ki, eğer babam kitaplığını tanrıtanımazlığın ve Stalinizmin onlarca yıl boyunca sürdüğü anavatanında bırakmış olsaydı, şüphesiz, kitaplarının bir teki bile kalmazdı bugün. Üstelik, kendisi de, kardeşinin başına geldiği gibi, o siyasal kargaşa içinde kaybolur giderdi.

Her ne olursa olsun, babamın ölümünden sonra, onun bütün kitap koleksiyonu, kendi olağanüstü serüveninin öyküsüyle birlikte bize kaldı. Babam, sürgün hayatının silahlarını oluşturan suskunluğun, sabrın ve dilin sırlarını bize bıkip usanmadan aşılayarak, miras bıraktığı eserlerde yaşamaya devam etti.

Babam, her birimizin, ruhunun en duyarlı noktasına ulaşan mesajlar keşfetmemizi sağlayan bir tür açık vasiyetname oluşturacak tarzda tasnif etmişti kitaplarını. Bunlar arasında en anlaşılır olanları tüm savaşların, tüm göçlerin, tüm felaketlerin içinden geçmiş olan *Kur'an*, Kitabı Mukaddes, Talmud gibi kutsal kitaplardı.

Bununla birlikte, bu paha biçilmez eserler arasında bütün toprakların kolektifleştirilmesi döneminde, dizginlenemez tanrıtanımazlık döneminde, özel mülkiyetin kamulaştırılması döneminde Parti'nin yayınlamış olduğu ve takur tukur bir dille kaleme alınmış her türden broşürler bulunduğunu söylemiştim. O dönemin siyasi yöneticilerinin konuşmalarının tutanaklarını içeren kitapçıklar, Lenin'in kıyıda köşede kalmış bazı eserlerini, ve elbette, kaçınılmaz *Komünist Manifesto*'yu da keşfettim bu kitaplar arasında.

Ölümsüz Tanrılar* kendilerine ebediyen karşı olan geçici ünlü kişilerle işte böyle bir araya gelmişlerdi.

Dinden ideolojiye, mutlak inançtan gelgeç inanca kadar her konuyu kapsayan babamın kitapları, bana öte dünyadan sesleniyormuş gibi, artık var olmayan bir zamandan söz etmekten ve beni en değişik düşüncelere dalmaya özendirmekten, geri durmadı hiç.

Babamın asla komünist olmadığını, hiçbir partide militanlık etmediğini belirtmiştim. Bundan dolayı, bu broşürlerin ne anlama gelebileceğini kendi kendime sormuş, örneğin Parti'nin Yedinci Genel Kurul Toplantısı'nın tarım sorununa ilişkin ve bütün tartışmaları eksiksiz içeren tutanağa ne gibi bir ilgi duymuş olabileceğini uzun uzun düşünmüştüm.

Şüphesiz babamın, sağlığında yaptığı araştırmalarla hiç ilgilenmememin yol açtığı kurnazca bir suçluluğun etkisiyle olsa gerek, onun ölümünden sonra, kitaplığındaki eserlerin düzeninde hiçbir değişiklik yapmamaya özen gösterdim. Zaten, bana bırakmış olduğu defineyi ortaya çıkarmak için uzun bir zaman yok muydu önümde?

Bu açıdan bakarak inceledim, uzun uzun düşündüm ve bu bildirilerin, bu broşürlerin ve diğer partizanca bildirgelerin,

* Fransızca metinde les Dieux immortels diye geçmektedir [ç.n.].

gerçekte, babamın kitaplığındaki kutsal metinlere bir “paravana” olduğunu, bütün kitapları içinde en önemli saydığı şeyi korumaya, hayatın özüne ilişkin olanları kurtarmaya yaradığını ancak uzun yıllar sonra anladım.

Tanrılara Dair Bir Uyarı

Hiçbir din bende bir inanç olarak yer etmediği için, dine bağlılığın her türlüşüne karşı, çoğu zaman, bir kayıtsızlık gibi görünen oldukça belirsiz bir bilinemezlik taşıyordum genellikle.

Oysa annemle babam eylemlerinde asla yansımayan ölçülü ve duru bir dindarlığı benimsiyorlardı. Ailemiz bunca yasa büründükten, bilinmeyene ve yeni iklimlere bunca uzun yolculuklar yaptıktan sonra, her şeyden önce, mutlak tek bir güce inanış olarak yorumlanabilirdi bu.

Demek ki, en basit din bilgisinden yoksun kaldığım gibi annemle babamın duru inancına da sahip olmamıştım; ne zaman yeni bir felaketi göğüşlemek durumunda kalsam bu bende özellikle bir kusur oluyordu.

Şüphesiz bundan dolayıdır ki dine karşı konumumu belirlemek gerektiğinde çoğu zaman aşırı tutumlar benimsiyordum: Ya Tanrı’nın varlığını kesinlikle inkâr ettiğim ya da inanç konusunda beni köksüz biri yapmış olan kaderi lanetlemeye kalkıştığım oluyordu, bu da özellikle, matemler sırasında ve daha çok da, onlar olmaksızın hayatının hiçbir anlamı kalmadığı en yakınlarımı yitirdiğimde başıma geliyordu.

Daha sonraları, dünyanın dört bir yanına yaptığım yolculuklar boyunca, âdeta belirsiz bir dindarca duyguyla girdim katedrallere, tapmaklara, havralara, camilere. Sonradan, kutsal sessizliğin duruluğunu kitaplarımda dile getirmeye uğraşırken, çoğu zaman gitgide dinsel köksüzlüğüme tanıklık ettiğimi gördüm.

Böylece, sık sık hem birbirinden farklı hem de sarsıcı simgelere başvurdum. Hatta öykülerimden birinde, tanrıları, talihsizliğin kurbanı olmuş kişilerimden birinin yardımına çağır-

dım. *Ölmüş Tanrılar*'dı bu öykünün adı. Yazdıklarımın sürekli okuru haline gelmiş olan babam, bu öyküyü okuyunca, hâlâ kulaklarımda bir çan sesi gibi çınlayan ses tonuyla, hoş bir serzenişte bulunmuştu bana:

“Var olup olmadıklarını bile bilmediğin bu tanrıların ölmüş olduklarını nasıl söyleyebiliyorsun ey oğul?”

Babamın Sözlükleri

Hayatının son yıllarında, okuma gücünü yavaş yavaş yitirmeye başlayınca, babam artık daha fazla yaşamak istemiyormuş gibi bir havaya büründü.

Okumayı ve, vaktiyle olduğu gibi, kendisine getirdiğim eserleri yorumlamayı bıraktığını ve anlamını sadece kendisinin anladığı bir okuma isteği ile sayfaları gözden geçiriyormuş gibi yaptığını gözlemlediğimde, gözlerim belli belirsiz yaşıyordu.

O zaman, açık duran sayfayı yüksek sesle okumak için kitabı elinden çekmeye çabalıyordum ama bunun bir işe yaramadığını, artık beni dinleyemediğini hemen fark ediyordum. Böylece ben babamı yavaş yavaş yitirdim, aynı şekilde kitapları da onu terk ettiler.

Hayatın etkisiyle birçok dil arasında bocalayan babam, bu dillerden hiçbirinde tam bir yetkinliğe erişemedi. Buna karşılık, bildiği, birbiriyle karşılaştırdığı ve tamamladığı bu çeşitli diller ona güç veriyordu.

Ömrünün sonunda, okuma gücü azalmaya yüz tuttuğunda yeni diller öğrenmeye, yeni ve eski gramerleri incelemeye, yeni sözlükler satın almaya ve böylece karşılaştırmalı dilbilgisi gibi garip bir hayalin peşinde koşmaya devam etmesi hepimizi hayran bırakıyordu.

Evet, babam yeni sözcükler öğrenmekten, birçok dilde yeni sözcükler yaratmaktan, bir dilden bir başka dile kolayca geçmesini ve böylece herkes tarafından anlaşılmasını sağlayacak bir “sonuca” eriştiğine iyice inanmaktan büyük bir zevk alıyordu. Fakat onu vuran ölüm elinde bir sözlük olsun istemedi.

Bunun içindir ki babam anlaşılamadan öldü.

Radyo

Evimizde en değerli nesne, babamın İstanbul'da geçirdiği yılların hatırası olarak Balkanlar'a getirmiş olduğu eski bir radyoydu.

Bu radyoyu uzak ülkelere yaptığımız bütün yolculuklarda yanımızda götürdük. Kuyruğunu açmış ve tüylerinin her biri bir istasyonu işaret ediyormuş görüntüsü veren bir tavuskuşu biçimindeydi bu radyo.

Radyonun ortasında, daha doğrusu, biraz daha aşağısında, tavuskuşunun başını ve gagasını oluşturan yerde ışıkla aydınlatılmış başkentlerin adlarının yazılı olduğu bir kadran bulunuyordu.

Gece yarısı, babam, böylece belirtilmiş kentlerde yaşıyor-muş ve gün boyunca Balkanlar'ın kaderi açısından ele alarak yorumlamaya çalıştığı garip mesajlar iletiyormuş gibi bir izlenim veriyordu.

BBC'ydi en sık dinlediği. De Gaulle'ün işgal altındaki Fransa'ya yolladığı mesajları anımsıyordu böylece.

Tanyeri ağarırken, radyo sayesinde, babam Balkanlar'dan çekip çıkartıyormuş ve anılarının uçan halısı üzerinde ilköğrenliğine geri götürüyormuşçasma yüceltilmiş bir Arap tinselliğinin peşine düşüyordu.

Onun bütün bir geceyi verandada radyo dinleyerek geçirmiş olduğunu bilen annem, gün ışıır ışmaz, ona hep aynı soruyu soruyordu, uykudan henüz uyanmış biz çocuklara bakarak: "Savaş olacak mı? Savaş olacak mı?"

Bizlerse, kulağı gittikçe ağır işiten ve sadece kendisinin dinlediğini sanan babamızın aksine, hassas kulaklarımız sayesinde radyoyu açık seçik dinliyorduk. Bununla birlikte, babamızın, bazı istasyonları dinlerken sesi niçin azalttığını ve diğer istasyonları bulunca, verandadaki yerinden sokağa bir göz atmayı hiç ihmal etmeden sesi niçin yükselttiğini anlamamız imkânsızdı.

Bayramlarda, özellikle 1 Mayıs'ta, Cumhuriyet Günü'nde ve Ordu Günü'nde topluca söylenen şarkılar ya da devrimci şarkılar yayınlandığında, babamın radyoyu son haddine kadar

açtığı oluyordu. O zaman, komşulara, siyasi kararlılığını ispat etmek istiyormuş gibi davranıyordu. Oysa, yerel radyoların cassis ve kapitalist-emperyalist diye nitelediği Batılı radyoları geceleysin, gizlice dinlerken, benliği dengesini buluyordu.

Balkanlar'da Tarih'in akışı ne zaman hızlansa, babam, radyo dalgalarında girişilen savaşın sonucunu etkilemek istiyormuş gibi, kendini tamamen radyo dinlemeye kaptırıyordu.

Demek ki radyo hem içinde yaşadığımız dönemin tarihini yansıtmaya hem de kendi ailemizin tarihinin tadını çıkarmamıza imkân veriyordu.

Yıllar geçtikçe emektar radyo vaktiyle bizler için taşımış olduğu önemi sonunda yitirdi. Gene de, babamın ölümünden sonra bile, annem, sanki hâlâ babamın yüzünün yansıdığını görüyormuş gibi radyonun kadrânını silmeye devam etti.

Suskunluğun Yorumu

Babam en sürekli ve en saygın okurum olmakla yetinmiyordu. Beni çok büyük bir dikkatle dinleyen kişiydi.

Bundan dolayı, başka hiç kimseyle bu kadar özgürce ve en ufak bir kaygı duymaksızın konuştuğumu asla hissetmedim, çok önemli bir şeydi bu benim için. Onun yanında kendimden en abartılı övgülerle söz etmeye kalkıştığım oluyordu, çünkü söyledığım şeye kaptırmıyordu kendini.

Bununla birlikte, babamla konuşmak, suskunluğu gözetmek için öylesine nitelikler gerektiriyordu ki karşısındaki, sonunda onu can kulağı ile dinlemek zorunda kalıyordu. Onun karşısında, konuşmanın labirentinden çıkmanın, derinliği ölçülemez suskunluğu sondalamaktan daha kolay olduğu açıkça görülüyordu. Gerçekte, varlığımızı belirleyecek olan sözcükler suskunluğa kök salıp orada gelişıyorlardı. Demek ki, en sonunda, suskunluktan sözlerimizin ağırlığının düzenleyicisi olarak beliren.

Babamı yitirmekle, sadece yeri doldurulamaz bir varlığı yitirmiş olmadım, fakat olağanüstü dikkati sürgünde yaşamış olmaktan kaynaklanan ideal bir okuru da yitirdim. En önemlisi de, onu yitirmekle en iyi dostumdan yoksun kaldım.

Evet, sözcüklerle suskunluk arasındaki anlatılamaz dengeyi artık tek başıma aramak zorunda kaldım. Evet, düşüncelerimin ve sözlerimin en olmadık aykırılıklarına dek beni dinleyen bu babayı yitirince kendimi uçsuz bucaksız ve sessiz bir çölün ortasında yapayalnız buldum.

Ve sonunda, bana hiç kimsenin hâlâ anlayamadığı bir suskunluk miras kaldı ondan.

İhtiyarlık

Babamın hayatını içeren ve orada artık sadece yalnızlığa yer kalmış olan kabuk kapanmaya başlayınca, kendilerine gitgide daha az gerekli olduğunu için için düşündüğü akrabaları onu, ölümle imzalamış olduğu anlaşmadan caydırmaya uğraştılar.

Hemen hemen tüm hayatı boyunca, babam hareketli ve belirsiz günlerin sonunda, akşamları, verandada bir kadch hurma rakısı yudumlamayı ve yanı sıra, annemin evin arkasındaki küçük sebze bahçesinde yetiştirdiği sebzelerden ona sık sık hazırladığı mezeleri atıştırmayı sevmiştir.

Kan dolaşımının akışkanlığını gözetirken güne, hayata böyle ayak uyduruyordu. Annemin uzun saplı küçük bakır cezvede pişirdiği kahve eşliğinde bir ya da iki sigara içmeyi de alışkanlık haline getirmişti. Yakınları onu çekiştiriyor, birlikte daha uzun süre yaşama şansını yitirmemesi için, içkiyi, sigarayı bıraksın diye yalvarıyorlardı.

Onların bu durumdan sık sık yakınmalarından iyice bezdiği bir gün babam, oğullarından birine, doktor olana, dönerek sordu:

“Daha çok yaşamam için bana sigara içmememi, hurma rakısını ağzıma koymamamı mı öğütlüyorsun, oğulcuğum? Söyle bakalım, açıkça söyle, sigara ve içki içmezsem daha kaç yıl yaşarım evlat?”

Doktor oğlu, acıdığını belli etmemeye çalışmaksızın, şöyle yanıtladı onu:

“Artık yetmiş yaşındasın, baba! Sigarayı ve içkiyi bırakırsan seksenine kadar yaşarsın, ama bırakmazsan, ömrün dört yıl azalır.”

Babam hesapladıktan sonra, "Yani yetmiş altı yaşına kadar yaşarım demek istiyorsun," diye sözünü kesti onun.

Hepimiz üzümlere baktık ona, ama o güven dolu bir sesle yanıtladı bizi:

"O halde, kendi bildiğim gibi hareket edeceğim. Sizlere gelince, o zamana kadar beni rahat bırakın artık!"

Hepimiz, bir kez daha, üzümlere baktık ona.

Ve babam, tam tamına yetmiş altı yaşına kadar yaşadı.

II

Kitaplar ve Babamın Dostları

Doğu Hayali, Batı Hayali

İhtiyar K., yıllarca görüştü babamla. İki dost idi onlar.

Eski kitaplara, yazmalara tutkunluklarıydı onları birleştiren. Ayrıca, ikisi de gerçekleşmesi imkânsız bir hayalin tutsağı idi: Babam Doğu'yu, K., Batı'yı hayal ediyordu. Böylece, gerçekten birbirlerini tamamlıyorlardı. Evet, onların anlaşmalarının nedeni buydu ama anlaşmazlıkları da bundan kaynaklanıyordu.

Babamın hayali, gençliğinde, ona için için kaynayan bir volkan gibi görünen yılların önemli olaylarla: Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün sonuçlarıyla çakıştığı İstanbul'da başladı. Balkanlar'ın yarım yüzyıldan beri beklediği tarihi sonucun gerçekleştiği dönemdi o yıllar. Gerçekten, orada, hayatın tüm görünüşlerine alabildiğine açılmış yolların kavşak noktasında bulmuştu kendini.

Bu bağlamda, babam, bir kez, Kemal Atatürk'le karşılaşmak fırsatını bile yakalamıştı. O kısacık ânın üzerinde bıraktığı silinmez etkiyi ömrünün sonuna kadar hissedecekti. Çünkü, İstanbul'da birçok labirentin kesiştiği yerde yolu gerçekten yeniden bulması gerekmişti.

Babam Balkanlar'a döndüğünde, kendi akrabaları tarafından çizilmiş eski labirentin çıkış yolunu, yeni ailesi tarafından çizilmiş labirenti anlamak için keşfetti sadece.

"Balkanlar'a dönmesi gerekiyor muydu? Balkanlar'a dön-

mesi gerekmez miydi?" sorusu, o dönemden itibaren, babamın içini kemiren ve yıllar boyunca içine gömüldüğü sessizliklerin en derin yerine çöreklenen bir ana tema oldu.

Gerçekten, bu şekilde davranabilecek biricik kişi olan K.'nın, babamla yaptığı uzun konuşmalar boyunca, onun ruhundaki dinginliği bulandırdığı ve içine gömdüğü İstanbul günlerinin anılarını depreştirdiği oluyordu zaman zaman. Onun yanı başındaki, onun çevresindeki kitaplarının, ne kadar dilsiz olsalar da, İstanbul'da yaşamış olduğu bu çalkantılı dönemin canlı tanıklarını oluşturdukları bir gerçektir gene de.

Evet, Osmanlı başkentindeki üniversitenin yakınına yerleşmiş ve babamın söylediğine göre, K.'ya daha çok, Seine Nehri kıyılarındaki eski kitapçıları hatırlatan, İstanbullu sahaflardan satın almış olduğu bu eserler orada bulunuyordu.

Babam İstanbul'daki hayalleriyle yüklü bu kitaplar yığınının, Balkanlar'ı kasıp kavuran, halkları birbirine düşüren, onları korkunç kardeş kavgalarına sürükleyen sosyal fırtınalar ortasında ona gizli rehberlik eden ve ailemizin en değerli mülkünü oluşturan bu yığın yığın kitaplardan sonraları ve ömrünün sonuna kadar bir daha asla ayrılmadı.

Evet, Balkanlar'ın kaderinin bizi sürükleyebildiği yer ne olursa olsun, babamın kitapları sadece kendisi için değil, fakat aynı zamanda annem ve biz çocuklar için de kutsal bir hazine oldu. Daima onun yanı başında duran kitapları, babamın İstanbul'daki yaşantısının, ancak kendisinin yeniden canlandırabileceği, çözümlenebileceği ve devam ettirebileceği bölümünü simgeliyordu.

Büyük yolculuğundan getirmiş olduğu bütün bu kitaplar ortasında, çalınılan bir tavuskuşunu andıran küçük radyo, kocaman açılmış tek bir göz gibi parlıyordu. Gecenin çok geç bir vaktinde İstanbul Radyosu'nu işte bu aygıttan açık seçik dinlemeye devam edebiliyor ve böylece, onu daha uzaklara, İstanbul'dan Akdeniz limanlarına ve oradan da, gençliğinde gitmiş olduğu Kahire'ye sürükleyen Doğu ayınının akışına bırakıyordu kendini.

K.'ya gelince; o da aynı şekilde, kendi kitaplarına sinmiş olan ve sosyalist fikirlerin uygulamaya konulduğu savaş sonrasında bu ilk yıllarında, hayatına kolaylıkla acı bir tat verebilen bir yığın hayal getirmişti Batı'dan.

Bununla birlikte, K.'nın, kitaplarına duyduğu sonsuz sevginin bağlarını koparabilecek hiç kimse yoktu. Gerçekte, yaşamamış olduğu tüm zamanı, şimdi Balkanlar'a aktarması gereken tüm zamanı eserlerinde bir araya getirmişti.

Doktora tezini Sorbonne'da vermiş olan K., Pasionaria'nın yanında, İspanya İç Savaşı'na katılmıştı. Balkanlar'a dönünce, bu kargaşalık yılları boyunca, kitaplarından başka hiçbir şeye inanmaz olmuştu, çünkü kendi döneminde böylesine önemli birçok anlaşmazlıkla karşılaştığından, kitaplarına dönmekten başka çaresi kalmamıştı. Kurtuluşu orada bulamasa bile, hiç değilse, geçici bir teselli buluyordu onlarda.

Babama gelince; kitaplarının oluşturduğu kaynaktan esinlendiği için, Doğu hayalini kendine saklıyordu. Bu hayalin akışını kendine çevirmişti sanki, öyle ki, kendi döneminin insanlarıyla olan tüm bu anlaşmazlıklardan acı çekmek zorunda değildi. Doğu hayali, onun iç şenliği olmuştu sadece, tıpkı ölüm gibi, kendi hayatının tamamlayıcı bir parçasıydı o.

Babamın tamamen aksine, K. kendi hayalinin akışını başkalarına yönlendiriyordu. Gerçekten, çağdaşlarını etkilemeyi, yaşadığı dönemi belirlemeyi istiyordu. Böyle yapmakla, anlaşılmaz biri olarak kalıyordu şüphesiz. Babamla paylaştığı kitap sevgisi, onun için de, en değerli teselli kaynağı oluyordu.

Babamın ise, kitaplığının sırlarını kendisine açabileceği K.'dan daha güvenilir hiçbir dostu yoktu.

İşte buydu onların dostluğunun ömürlerinin sonuna dek devam edebilmesinin nedeni.

Dostlar

Ömrünün sonunda, babamın bir dolu kitabı ve pek az dostu vardı. Gençliğinde ise dostları çok, kitapları pek azdı.

Onu bazı kitapları keşfetmeye kitaplar yöneltmiş olsa bile –ama pek nadirdi bu– çoğu zaman kitaplardı babamı dostluklar kurmaya yönelten. K.'nın babamın bu tür dostları arasında özel bir yeri vardı.

K.'nın üniversite öğrenciliği Paris'te, babamınki ise İstanbul'da geçmişti. Babam orada Osmanlı İmparatorluğu çöktüğü sırada ve Atatürk döneminde yaşamıştı, oysa K. Avrupa'nın fashizme teslim olduğu sırada bulunmuştu Avrupa'da.

İkisi de sürekli bir hayalin, biri Doğu hayalinin, diğeri Batı hayalinin tutsağı olduğu için, hayallerini sık sık birbirleriyle paylaşmakla besleniyordu dostlukları.

Evet, dostlukları bu sayede devam etmişti.

İhtiyarlıklarında, Stalinizm Balkanlar'ın bu bölgelerini hâlâ boyunduruk altında tutmaya devam ederken, rejim babamı ve K.'yı dışlıyordu, ama tam bir dışlama değildi bu, çünkü onların gene de bir yararı dokunabilirdi, biri Doğu hayalleri, öteki de Batı hayalleriyle bir işe yarayabilirdi. Bu durum, her ikisinin de sonuna kadar Parti'ye "layık görülmemesini" engellemedi ve böylece kendi özel ortamlarında artan bir hareket serbestliğini koruyabildiler. Rejimi onları dışlamaya kışkırtan şey, özellikle aralarında kurulmuş olan sürekli ve ihtiyatlı dostluk oldu. Birçok dil bilmelerine rağmen, yaşlanmış oldukları için, Makedonya diline alışmakta çok güçlük çekiyorlardı, özellikle, babam.

İhtiyar K.'nın kaynakça düşkünlüğünün ve sonsuz hareketliliğinin etkisiyle, Arap harfleriyle kaleme alınmış eski Osmanlı yazmalarına el attığı oluyordu. Babamın bu büyü kitaplarına ilişkin yorumunu sabırsızlıkla bekliyor, sonra da ortak çevirilerini yayımlayabilecek yayıncılar bulmaya kalkışıyordu ama asla bulamıyordu. Bununla birlikte, epey uğraştıktan sonra, sonunda, başkentte, Makedonya'nın "sıradan" ahalisine ilişkin eski reçetelerle ilgilenen bir tıp dergisi bulup onunla anlaştı.

Onların ortak çeviri çalışması, her şeyiyle, iki dil arasında benzersiz bir "pazarlığı" andırıyordu. Bu girişim, son amacının, yani başarısının, çevirinin bu "iki kişilik oyundan" sağlayıp koruyabileceği hoş kokuyla ölçülebildiği görülmedik ve yorucu bir anlam savaşına indirgeniyordu.

Bu savaşı kazanmak için, K. ve babam bitkinlik veren uykusuz geceler geçirdiler birlikte ve de çıkış yolunu bildiklerine inandıkları fakat gerçekte, onları sadece bilinmedik topraklara ayak basmaya sevk eden dil labirentlerine beraberce girdiler.

Her Şeye rağmen, yaptıkları eviri sonunda günün birinde yayımlandı.

nce bundan çocukça bir sevinç duyduklar, sonra bu eviri çalışmasında dostluklarının bir uzantısını görmek onları gerçekten gururlandırdı.

Kendi Kendini Yetiştirenler

İkisi de daha gencecikken Balkanlar'ı terk ettiler, biri İstanbul'a, öbürü Paris'e gitti. Oralarda birçok aşk geçmişti babamın ve K.'nın başından, aslında gençlere yakışan da buydu, ama tüm tutkular içinde, onların gönlünde en derinlerde yer edeni kitap sevgisiydi.

Her ne kadar ünlü üniversitelerde –biri İstanbul'da, öbürü Sorbonne'da– okumuş olsalar da, eğitimleri eksik kalmıştı gene de. Böylece, kendi kendilerini yetiştiren ünlüler arasında yer aldılar ve yüzyıllar boyunca kitaplıkları dolduran eserlerdeki kiliseler, yığın yığın köprüler onları hep büyüledi.

Sefil Balkanlar'ında hiçbir Şeyin, ne köprülerin, ne kiliselerin, ne de kitaplıkların ebediyen var olmayacaklarını biliyorlardı. Demek ki huzursuzlukların böylesine kol gezdiiği Balkanlar'ına getirebilecekleri, üretebilecekleri ve yaşatmaya devam edebilecekleri tek ve biricik Şey kitaplardı. Daima eksikliğini duymuş oldukları bu dolu dolu hayatın kitaplarda yer aldığını da düşünüyorlardı. Henüz başat bir dile bile alışmamışken bir başka başat dile alışmaları gerekiyordu. Doğrusu, korkunç bir felaketti bu! Hayır, onların kitaplara, aslında, aralarındaki anlaşmanın ve anlaşmazlığın kaynağını oluşturan bu lanet eski kitaplara olan sınırsız tutkusunu anlayabilecek hiç kimse yoktu gerçekten. Ama her ikisi de günün birinde insanların kendilerini anlayacaklarına ve dolayısıyla, kitaplarını da kabul edeceklerine inanıyordu.

Böylece, kitaplıklarını gelecekteki Cennetlerinin yeryüzündeki bir otağı olacak biçimde düzenlemişlerdi. Her biri kendi küçük Babil Kulesi'ni, kaderin keşfetmelerine imkân verdiiği ciltlerden oluşan gizli duvarlarla baştan sona inşa etmişti. Bu-

nunla birlikte, kitaplıklarına kesin biçimini asla verememek kaygısı ve korkusu yüreklerine çöreklenmişti.

Yeryüzüne yanlış zamanda gelmiş bu kendi kendini yetiştirmiş insanların, bu Balkan Donkişotlarının yürekleri gerçekten engin bir sevgi ve cömertlik barındırıyordu. Zaten her birinin nabızı kendi kitaplarında atmıyor muydu?

Kitaplık

Babam ve K., Batı ve Doğu radyolarından dinlemek zorunda kaldıkları önemli siyasal sorunları tartışmayı sona erdirince, kitapların, ilk sevinçlerden sonra, kendilerine verdikleri kaygıları dile getirmekten başka yapacak bir şeyleri kalmıyordu genellikle.

K., mümkün olduğu kadar daha çok kitaba, dünyanın bütün kitaplarına sahip olmak isteği ile yanıp tutuşuyor, babam ise, kendisine hayatta rehberlik edebilecek ve ömür boyu tekrar tekrar okuyabileceği gerçekten değerli eserlere erişmeye can atıyordu sadece.

K., içine dalıp kaybolacağı, boğulacağı bir kitap cengeline yeğliyor, oysa babam, ne zaman devşirmek için yanma varsa, her çiçeğin kendisini sunmaya hazır olduğu bir bahçe, bir limonluk hayal ediyordu.

Bundan dolayıdır ki, K.'nın babama büyük bir ilgi duyacağı ama kendisi için tamamen göreceli bir değer taşıyan kitaplar getirdiği oluyordu. Babam, bilgi edindikten sonra, bunları büyük bir özenle K.'ya geri veriyordu. Bu da, K.'nın şu ya da bu kitabın içeriğine büyük bir ilgi duymasını engellemediği gibi, yeni eserlerin peşine düşmesine de yol açıyordu.

K., çoğu zaman, babama, bu kıtlık dönemlerinde, birlikte gerçekleştirecekleri bir iş bulabilmelerini sağlayacak çevrilme-yer değer eserler de getiriyordu.

K., yaşadığı evin yarısına yakınına kitaplığa dönüştürmüştü. Sanki halka açık bir yer söz konusuymuş gibi, kitapları koymak için, bütün bir odayı kaplayan raflar ve bölmeler yerleştirmişti -Paris'e seyahatlerinde görmüş ve gitmiş olduğu kitaplıkların

tıpkısıydı bu oda-. İtiraf etmek gerekir ki, başkentte önemi, zenginliği ya da niteliği bakımından, K.'nın kitaplığı ile rekabet edebilecek kitaplık yoktu henüz -ve hemen de olamazdı-.

Demek ki, K.'nın aklını kurcalayan bir düştten -evinin tamamını kitaplığa dönüştürmek düşünden- babama birçok kez söz etmesinde şaşılacak hiçbir şey yoktu.

Babil Kulesi'ndeki Kiracı

K., babamın evine ya çok erken ya da çok geç gelmeyi âdet edinmişti. Bulunduğu yer neresi olursa olsun, kitaplar ya da belgeler kendi bedeninden çıkıyormuş gibi, her seferinde yeni bir eserle, bir metinle ya da bir haritayla çıkagelirdi. Elinde daima babama, ilk kendisinin göstermek istediği bir kitap olurdu.

Kendini coşkuya kaptırdığından, babamın kitaplığına dalmadan önce hiçbir şeyi, hiç kimseyi fark etmiyordu. Değerli bir yazmayı nasıl keşfetmiş olduğunu ya da eski öğrencilerinin, köylerde, terk edilmiş evlerde, tavan aralarında, kiliselerde, camilerde keşfettikleri sayfaları sararmış eski büyü kitaplarını nasıl ona getirmeye devam ettiklerini babama ilk anlatan kişi olmak için koşturuyordu oraya.

Fakültede çalıştığı bütün bir dönem boyunca, öğrencileriyle birlikte, onların kendi evlerinde unutulmuş eski eserlerin peşine düşmüştü gerçekten. Emeklilik vakti geldiğinde bile hiçbir şey değişmedi. Sadık öğrencileri, ailelerinin kesinlikle elden çıkarmak istedikleri çok eski ve sararmış her türlü eseri ona getirmeye devam ettiler.

K., emekli oluncaya kadar bir geleneksel kültür enstitüsünde de çalışmıştı. İki dik duvar arasına sıkışmış küçük bir çalışma odasını kullanıyordu orada; sanki Babil Kulesi'nin tepesinde bir barınak gibi düzenlenmiş görünümü veren ve diğer çalışma odalarının üzerinde salt bu amaç için yapılmış bir yerdi burası.

Onun çalışma odasına giren biri, üst üste yığılmış kitaplar ve belgeler arasında kendine bir yol açmakta güçlük çe-

kerdi. Sonunda kitaplarının onu ezeceği ve bu yüzden burasını boşaltmak zorunda kalacağı bir gün kendisine hatırlatılınca, idealinin, yüce hayalinin bu olduğunu gururla belirtmişti.

Getirdiği her yeni kitap babamın çalışmasını yarıda kesmek için daima iyi bir vesile oluyordu K. açısından ve bu durum, okumalarının yarattığı düşünceleri yeniden toparlamasını engellemek gibi bir sonuç yarattığı halde, yeni kitap, K.'nın bu tutumuna babamın kızmaması için geçerli bir sebep oluştuyordu.

K.'nın sık sık babamın kulağına fısıldayarak konuştuğu ve onu olası bir tehlike konusunda uyararak bunu nasıl savuşturacağını belirttiği de oluyordu: Aralarında büyük ve sarımsmaz bir güven bağıyla kurulmuş olması bakımından bu kentte bir eşi daha bulunmayan ortak dostlukları böyle bir sonuç veriyordu.

Evet, çok uzun zamandan beri, ailelerinin hayatta kalmalarını sağlayabilecek bir strateji arayışına çıkıyorlardı gecenin geç vaktinde ve böylece, olayların gelişmesini gözlemliyorlardı daha iyi bir tutum saptamak için.

Daha önce belirttiğim gibi, alacakaranlıkta babam Doğu'dan, K. ise Batı'dan yapılan yayınları radyolarının başında can kulağıyla dinliyorlardı. Alacakaranlıktan tanyeri ağarana kadar her biri kendi başına erişebildiği bilgilerden hareket ederek, hakikate erişmeye çalışıyorlardı birlikte.

Bununla birlikte, kaderin Balkanlar'da her an indirdiği ve her yandan gelen yeni ve beklenmedik darbelerine hazırlıklı olmalarına en iyi yardımcı kesinlikle kitaplardı. Evet, bu hayatta kitaplar rehberlik ediyordu onlara, çünkü zaten, sonunda, Balkanlar'ın anlaşılamamış Donkişotları, hatta sıradan *Bouvard* ve *Pécuchet*'leri* haline gelmek istemiyorlarsa, yönlerini kendi başlarına bulmaları gerekirdi.

* *Bouvard et Pécuchet* Flaubert'in ölümünden sonra yayımlanan yarım kalmış romanı. Bir yaz gezisinde tanışıp dost olan sıradan iki kâtip birçok alanda girişimde bulunurlar ama bütün girişimleri başarısızlıkla ve hayal kırıklığı ile sonuçlanır.

Çeviri yaparlarken babam ve K., bir sözcüğün tam karşılığını bulamayınca dillerden birini ya da diğerini lanetliyor, Babil Kulesi'ndeki dil kargaşasını, bu dünyada nesnelerin düzenlenişindeki eksikliği tekrar hatırlayıp artık hiçbir dili beğenmez oluyorlardı. Çoğu zaman, düşüncelerinin kanatlanmasını sağlayan sessiz bir moladan sonra babam ve K., sonu gelmez dil tartışmalarına dalıyorlardı gene.

Babam kanıtlarını sakın sakın açıklıyor, olası çözümler öneriyordu.

Buna karşılık, K., yabancı dilin bilgisine ilişkin her şeyde son derece kesindi. Ya ileri sürdüğü her şeyin doğru olduğuna inanmak ya da önerilen her şeyi toptan reddetmek diye özetlenebilecek bir tutum izliyordu.

Babam amaç dil, K. ise kaynak dil konusunda derin bir bilgiye sahip olduğunu ısrarla belirtiyordu.

Dil tartışması doruk noktasına varınca, annem genellikle reçel, kahve ya da çay dolu bir tepsıyla çalışma odasına giriyordu.

Zavallı anacığım tek bir sözcük yüzünden niye bu kadar tartışıldığını anlamakta büyük bir güçlük çekiyordu. Yatışmış, ama bir başka kelime konusunda hemen tartışmaya hazır iki ihtiyarı baş başa bırakarak, dilde kelime kıtlığına kıran mı girdi diye kendi kendine söyleniyordu.

Gecenin geç vaktinde, çeviriyi yorgun argın tamamlayınca yapılan çalışmadan ikisi de çok hoşnut kalıyordu. Bununla birlikte, diller ve dil kargaşası konusunda sürekli tartışmalarının, lamba ışığında gece yarısına kadar devam ettiğini görmek kaygısı bürüyordu içlerini.

Babam, bu dil karmaşasında, iddiasız bir çeviri yaparak mutluluğa erişmenin mümkün olduğunu savunuyordu daima. Başarılı bir Balkan Sisypheos'u örneğini düşünüyordu herhalde. K. ise, kurtuluşu tüm insanlar için ortak bir dilin icat edilmesinde görüyordu sadece. Çünkü, K., gençliğinde, Paris'te yaşarken, insanlığın biricik dili olarak Esperanto'nun kabul edilmesi konusunda Avrupa'yı coşturan önemli tartışmaları izlemişti ve kuşkusuz yapay da olsa, hiç değilse, bütün

insanların ortaklaşa konuşacakları bir dilin benimsenmesi görüşü onu kendine çekmişti.

Babam, özellikle çeviri sırasında karşılaştıkları muazzam, daha doğrusu, aşılmaz güçlüklerden sonra, K.'nın bütün insanlık için tek bir dil kabul edilmesine ilişkin tezine katılmak eğiliminde olsaydı bile, ister Esperanto ister başka bir dil söz konusu olsun, böyle bir dilin yapay bir dil olmasını kabul edemezdi.

Gerçekten, babam, bütün insanlığa adanmış bir dilin, ancak yüzlerce, hatta binlerce yıl var olduktan sonra, doğal gelişmesinin sonuna ulaşmış ve de direnmeye, kendini savunmaya imkân veren tüm düzeneklerle donanmış bir dil olabileceğini iddia ediyordu. Sadece az sayıda insanın konuştuğu bir dil söz konusu idiyse yazık olurdu! Babam bu görüşü savunurken, hiç şüphesiz, henüz rahat bir nefes almaya başlayan ve söz konusu yapay dil tarafından boğulması kaçınılmaz olacak genç Balkan dillerini düşünüyordu. Belki de, kendi varlığının, bir yeniden canlanma aşamasına ulaşmış olan anadili Arnavutça'nın geçirdiği uzun doğal evrimin sonucunda oluştuğunu hatırlıyordu; ve bu yeniden canlanma yapay dilleri savunanların da yer aldığı bütün bir Avrupa dil ailesinde açıkça görülüyordu.

K.'yı, babamın görüşüne katılmadığını sık sık tekrarlamaya kışkırtan buydu işte ve bundan dolayı, kanıtlarını açıklamaya gece yarılara kadar devam ediyordu.

Balkan Babili

Bu kaygı verici dönemlerde babam insanlara bel bağlamaktan daha çok kitaplarına bel bağlıyordu genellikle.

Annem ardına kadar açılmış bir kitabın üzerine eğilmiş babamın fısıllı fısıllı konuşmasına kulak veriyordu sık sık. Başlangıçta, başını kitaplardan kaldırıp gerçekliğe dönemeyecek diye korkmuştu, ama yıllar geçtikçe bu duruma alışmıştı ve hatta, kitaplardan pek az anlasa da, babamın davranışını anlayışla karşılamıştı.

Hayatın biz çocuklarını sürüklediği güç durumlarda birlikte bir karar almak söz konusu olmadıkça, annem, kitaplarına dalmış babamın çalışma odasına pek girmezdi.

Babam, buraya yeni gelmiş biz çocuklarının, insanların yardımına koşmak amacıyla tıp okuduklarını ya da aynı sebeplerden dolayı, mühendisliği seçmiş olduklarını düşünüyordu her şeyden önce. Bununla birlikte, babam hepimize dil sevgisini ve dil öğrenme arzusunu: Kendi dillerimizi ve yakın komşularımızın dillerini, fakat aynı zamanda daha uzaktaki müttefiklerimizin ya da dostlarımızın dillerini inceleme arzusunu her birimize aşılamaya çabaladı durup dinlenmeksizin.

Ne zaman çocukların eğitimi söz konusu olsa, babam bundan K.'ya daima söz ederdi, ama sadece ona, çünkü K. Sorbonne'da pedagoji okumuştı. Her ne kadar K., günün birinde bütün dünyanın sadece aynı ve tek bir dil konuşacağına inanmaya devam etse de, o zamana kadar, yakın komşularımızın dillerini incelemenin gerekliliğı konusunda aralarında bir anlaşmaya varıyorlardı en sonunda.

K., bir gün babama Balkan devletlerinin lanetli olduklarını, tek başlarına küçük bir Babil Kulesi –bir Balkan Babili– oluşturduklarını, ve özellikle, bu sebepten dolayı, orada insanların kurtuluşunun ancak bir araya gelip bütün dillerde bağlar kurarak kendi aralarında gerçekten anlaşmalarıyla mümkün olacağını bildirdi.

Bu hususta tam bir görüş birliğine varan babam ve K., çocuklarını bu amaca yönelttiler.

Seçme

Babam ve K., kitaplıklarındaki kitapların düzenlenmesini sık sık tartışıyorlardı.

K., rafları ya tahtadan ya da metalden yapmakla koyuluyordu işe, yani önce yer açıyor, sonra orayı kitaplarla doldurmaya başlıyordu. Böylece oradaki kitaplar içeriklerine ve K.'yı en çok ilgilendiren konularına göre sınıflandırılmış oluyordu.

Babama gelince; aslında kitaplarını koyacak yeri daha azdı. Gömme dolaplardan başka, çalışma odasında, esas itibarıyla, sözlüklerin, ansiklopedilerin, gramerlerinin oluşturduğu âdeta "portatif" bir küçük kitaplık vardı. Kitaplar ise babamın oku-

malarına göre uygun bir biçimde sıralanıyordu. Daha önce okunmuş ciltler, daima ilk yerlerine konduğu için, babam bilgi edindiği ve de kendi yaşantısının çevresini oluşturan eserlerin sınırını durmadan genişletiyordu. Şüphesiz, bu sınır asla son bulmuyordu.

Babam, her kitap seçiminin, ne kadar mükemmel olursa olsun, diğer olasılıkları sınırlayacağını, ortadan kaldıracağını biliyordu.

Bitmez tükenmez tartışmaları boyunca K., ona kendi kitaplığındaki eserlerin tümünü artık hatırlayamaz olduğundan sık sık yakınıyordu. Buna karşılık, babama göre, hangi kitapları unutuşa terk etmenin uygun olduğunu belirlemeyi bilmenin kesin bir önemi vardı. Onun gözünde, gerçekte kitaplar arasında bir seçme yapmak ve ölüme alışmak –Montaigne'in *Denemeler*'ini okurken edinmişti bu fikri– onun hayat felsefesini oluşturuyordu.

Babam, K.'ya kitaplık da kaderin kendisi gibidir diyordu. İnsan kaderin elinden kurtulamasa da gereksiz kitaplardan kurtulabilir en azından, diye uyarıyordu onu. K., şaşkınlıkla soruyordu babama, hangilerini kastettiğini.

Böylece kitaplar, K. ile babamın birlikte paylaştıkları zamanın dilsiz tanıkları olarak kalıyorlardı. Her ikisi de, bir gün kitaplıklarındaki bütün eserleri sonuna kadar okumayı akıllarına koymuşlardı. Bununla birlikte, kısa bir süre sonra bundan vazgeçip tam anlamıyla hâkim olamadıkları dillerde çeviri yapmaya adadılar kendilerini. Bekledikleri gibi, onlara sayısız hayal kırıklıklarına mal oldu bu, çünkü kendi dillerine yaptıkları ve kaçınılmaz olarak bir hayli yetersizliği içeren çevirileri yayınlamaya yatkın biri –hiç bulunamadı değil ama– nadiren bulundu. Gene de, daha sonra, bazı kişiler bu çevirileri kullanmaktan geri durmadılar.

Mevcut kitapları ve daha sonra edinecekleri kitapları göz önünde tutan babam ve K., sonunda, o sırada Balkanlar'da yaygın olan başlıca görüşlerin bir dökümünü yapmaya karar verdiler. Balkanlar'ın tarihi boyunca üst üste gelen görünmez fırtınalara rağmen, bundan böyle bu amaç uğruna tükettikleri ömürlerini.

Savaşların ve ilan edilmiş işgallerin arifesinde, uzak ülkelere yolculuklarımız boyunca, bütün kitapların değil ama, kesinlikle ve daima kutsal kitapların yanı sıra, terk edilmiş evlerimizin anahtarlıklarının, hiçbir dönüş umudu içermeyen kilitlerin anahtarlarının yanı sıra, ailenin, hangi atadan kaldığını bilmediğim sarkaçlı eski duvar saatini: Hayatımızın tüm zamanlarının saatini hep yanımızda taşımıştık.

Evet, yollara düştüğümüzde, söz konusu duvar saatini yanımızda götürürken, bütün hayatlarımızın tüm dönemlerini de taşıdığımızı duyumsuyorduk. Göçebeliğimize, geçici ya da kesin bir mola verince, her şeyden önce ilk işimiz, duvar saatimizin zamanı yansıtmaya devam edip etmediğini saptamaktı. Bu tür durumlarda, ve birçok defa, paslanmış eski saatin, bir o kadar eski ve de paslanmış bir anahtarla kurulduktan sonra, nasıl olup da çalışmaya başladığını hayranlıkla seyrediyorduk.

Evet, sanki aileden biri söz konusuymuş gibi, duvar saatini çalışır halde tutmaya dikkat ediyorduk. Ve o, kocamış titrek sesiyle, zamanı her saat başı haber verdiğinde, vuruşları bize her seferinde farklı görünüyordu. Atalarımızdan herhangi birinin boğuk sesini işitiyormuşçasına dinliyorduk bu vuruşları.

Sınırı bir daha dönmemek üzere aştığımızda, eski duvar saati, pek doğal olarak, kutsalın kutsalı bir konum edindi aile ikonografisinde. Gerçekten, ailenin mal varlığının, terk edilmiş, ve sonradan el konulmuş evimize tanıklık edebilecek nadir eşyalarından biri olarak duruyordu. Evet, ailemizin Göl kıyısındaki hayatının en önemli mesajlarını çalışır konumda tuttuğumuz bu saat sayesinde koruduğumuza inanıyorduk.

Babam duvar saatini pek nadiren açtığı anlardan birinde sararmış ve üst üste katlanmış bir kâğıt keşfetti orada. Ne olabilirdi ki bu? Parmaklarının hafif bir temasıyla un ufak olabileceği ve bu yüzden üzerindeki mesajı okumak asla mümkün olamayacağı için, katlanmış kâğıdı büyük bir özenle açarken heyecandan titriyordu. Arkaik Arap yazısını kolayca tanıdı ve enine katlanmış kâğıdın, aslında bir takvim olduğunu hemen anladı. Atalardan birinin verdiği bilgilerden, Doğu'da zama-

nın, Batı'dakinden farklı bir tarzda nasıl hesaplandığı anlaşılıyordu. Ayrıca, kâğıtta saatin kökeni ve önceki sahipleri hakkında bazı bilgiler yer alıyordu.

Bu kâğıdın içeriğini titizlikle çevirdikten (tercüme ettikten) sonra onu özenle katladı ve ilk yerine koydu, çünkü saat çarkının tamamlayıcı bir parçasını oluşturuyor ve böylece, vaktin tam bir kesinlikle gösterilmesinde bir katkısı var gibi görünüyordu.

Gerçekten, saatin, sınırın öte yakasında zorla elimizden alınmış, bizden çalınmış ve bize asla geri verilmeyecek olan zamana, bizim için bekçilik ettiği ortaya çıkmıştı. Zaten kendi hayatlarımız ve hatta son nefeslerini vermek üzere olanlarımızın birçoğunun hayatı bunun en canlı tanığı idi.

Ayrıca, duvar saati, bizim gözümüzde, ailenin tarihinin sadık bir koruyucusu gibiydi. Devinimlerini apaçık fark ettiğimiz antik çarkı bize bazan zamanın bir iskeleti gibi, ve de, tiktaklarının her biri bir dehşet ya da hüznü bir bekleyiş kaynağı gibi, kaderin öngörülemez yol alış boyunca bir büklüm (menderes) gibi görünüyordu sık sık.

Ama bu duvar saati sadece zamanı dakik olarak ölçmekle kalmıyor, fakat sürgünlüğün zor yılları boyunca bilinmeyen karşısında bizi bunalımdan korumayı, zamanın yaralayıcı darbelerine direnmemizi ve bizi yanımızda olduğuna inandırmayı da başarıyordu. İşte bunun içindir ki, ailenin büyük duvar saati, yıllar boyunca babamın kitaplığının ortasında ve Kutsal Metinler'in altında yer almakla ödüllendirildi.

Babamın kitaplarının ortasında taht kurmuş kocaman duvar saati, durmadan çevrilen sayfaların hışırtısının kesintiye uğrattığı aşına sessizliğe bir ahenk katıyordu sanki. Sarkacın salınımının duracağını, bir daha işlemez olacağını düşünemiyorduk. Gözümüz gibi bakıyorduk ona ve her şey sarkacın duracağı günün asla gelmemesi için âdeta elbirliği ediyordu. Böyle bir şey gerçekleşecek olsaydı eğer, bu olay karmakarışık yorumlara, açıklamalara yol açmakta gecikmeyecekti.

Evet, ailemizin bütün bireyleri, tıpkı diğer komşu ailelerin bireyleri gibi, kendi yaşantıları ve farklı jestlerinin tam zamanında tamamlanışı ile duvar saatimizin sürekliliği, dakikliği

arasında bir bağ kuruyorlardı. Hatta onlar, bu yüzden, postanenin her yerden görülen kulesindeki saate artık güvenmez olmuşlardı. Gerçekten, kuledeki saat bir gün duruvermiş ve bozulmuştu. Bu yüzden herkesin gözünde itibarını yitirmişti. Ve bizim duvar saati, o günden itibaren kentin en güvenilir saati diye ün salmıştı.

Kitapların Kurbanı

Babamın dostları arasında hayatlarını seve seve kitaplara adayacak ve içlerinde gerçekten adanmış birçok kişi vardı. Bütün bu dostlar metinlerden kaynaklanan ve sonradan onların yaşantılarının izleyeceği yolu belirleyen görünmez bir bağla bağlanmışlardı.

Babamın dostu K., bu gruba dahildi ve kentin en zengin kitaplığına sahip olduğu söylenebilirdi. Bütün ömrü boyunca, bir gün oraya yerleşebilir ve hayatın belirlemiş olduğu bir düzene göre, içerdiği tüm kitapları okuyabilirim umuduyla bıkip usanmadan kurmuştu kendi Babil kitap kulesini.

Anasından kitapsever doğmuş birçokları gibi (aslında, Balkanlar'da böylelerine pek nadir rastlanırdı) K., olabildiğince çok sayıda kitap edinmeyi ve hepsini okumayı tek bir ömre sığdırmayı bağdaştırmanın imkânsız oluşunun kurbanıydı genellikle. Kendi dönemiyle derin bir anlaşmazlık içinde olan varlığı bu çelişki içinde tüketiyordu.

Görme gücünün sürekli azalmasının sebebi de buydu. Sonunda, onu ancak Paris'te yaşayan dünyaca ünlü bir göz doktorunun kör olmaktan kurtarabileceği açıkça anlaşıldı. Primlerini düzenli olarak ödediği sosyal sigortalardan bağlanmış emekli aylıklarını ve uzun zamandan beri biriktirmiş olduklarını bir araya getirerek, Paris'e gidebilmesine ve artık gerçekleştireceğini sandığı hayalinin gerçekleşmesine yetecek miktarı sağladı.

K., Paris'in hiç değişmediğini, ıssık kentin kendisine ait olduğuna inandığı gençlik dönemindeki gibi hep aynı kaldığını düşünüyordu.

K., kıyıları kitaplarla dokunmuş izlenimi veren Seine Nehri'nin rıhtımlarına gitti ayağının tozuyla. Kitapların sadık bekçileriyle, onların sürekliliğini sağlayan bilgi küpü sahaflarla uzun uzun konuşmayı amaçlıyordu.

Eski satıcıların bazılarını tanıdı, diğerlerinin vârisleriyle tanıştı. Seine üzerindeki köprülerin altından çok su geçmişti. Ona göre, bildik bir vatan oluşturan ve yeni kitaplar, haritalar, gravürler, kurutulmuş bilgi koleksiyonları, böcek koleksiyonları, Balkanlar'a ait çeşitli resimler keşfettiği işportaların sıralandığı bu semtte kendine kolayca bir yol açtı. Kısacası, Paris'in Babil kitap kulesindekilerle yeniden ilişkiler kuruyor, hayallerinin cennetinde yeniden ilerliyordu. Sayısız kolları geçmiş zamana ulaşan nehrin iki yakasındaki bu kitaplığa tekrar gelmiş olmanın mutluluğu içinde yüzüyordu.

K., sahaflar ülkesine genellikle günün son demlerine doğru, parıldayan güneş kursunun Paris'in köprülerinin birinden ona bir göz kırptığı sırada geliyordu.

Bununla birlikte, bazen sahaflar falanca kitap konusunda başladıkları hararetli konuşmaları içkili kahvelerin herhangi birinde bitirmek üzere onu geç vakte kadar alıkoyuyorlardı; böylece, dereden tepeden konuşurlarken, sonunda K.'yı uzak bir sürgünden gelmiş saygın biri diye algılıyorlardı.

K., bu yüzden, otele daima geç saatte, küçük bavulu satın almış olduğu ya da ona Avrupalı ünlü okurlar soyunun saygın ve nadir bir kitap kurdu gözüyle bakan sahafların hediye ettiği kitaplarla tıklım tıklım dolu olarak dönüyordu. Kendini kitaplar dünyasına bırakan babamın dostu sonunda gerçek dünyayı unutacak hale geliyordu.

K. kendisine hediye edilmiş eserleri sayfalarını görebildiği kadarıyla, gecenin geç vaktine kadar karıştırıyordu. Kitaplar hayali içinde yaşıyordu o.

Ertesi gün, tan ağarırken, Seine kıyılarında yeni eserler ve sahaflardan dinlediği bilinmedik hakikatler peşinde yeni bir geziye çıkmayı tasarlıyordu. Paris'te gerçekleştirmek istediği biricik gezinin, hayatının bu son küçük gezisinin sonuna kadar bu hep böyle devam etti.

Çünkü, kendini dereden tepeden konuşmalara kaptıran K.,

Fransa'ya göz ameliyatı için gelmiş olduğunu, sonunda tamamen unutmıştu. Kalabalıklardan daima kaçınmak istediği için, gün ıştır ışmaz kendini Seine kıyısında, bir zarafet eseri olan asma köprüler çelengi ve hayata yeniden döndüğünü hissettiği bir mekân içinde gözlerine mücevherler gibi yansıyan sonsuz sayıda kitap karşısında buluyordu. Böylece K., kendi düzenini zaman içinde yeniden kuruyordu: Sadece ona ait olan bir düzendi bu, çünkü gerçekten, bunun manasını ancak o anlayabiliyordu.

Kitaplar K.'ya öylesine bir coşkunluk veriyordu ki yemeyi içmeyi unuttuyordu neredeyse. Günde bir kez aldığı ezmeli sandviçi, edinmeyi uzan zamandan beri düşlediği yeni bir eserin sayfalarını karıştırırken, dalgın dalgın çiğniyordu. Paris'teki yaşantısının sonuna kadar bu her gün böyle oldu.

Kitap satın almalar ünlü göz doktorunun yapacağı ameliyat için ayırdığı parayı eritince, bu ameliyat konusunda uzun zamandır mektuplaştığı hakikatli dostu, K., sahaflara yollanmadan önce, bir sabah otele çıkageldi ve ameliyat tarihinin nihayet belirlenmiş olduğunu kendisine bildirdi.

K. tek kelime söylemeksizin, Parisli dostunu odasına kadar götürmekle yetindi. Kapıyı tek başına açmayı boşuna denedikten sonra, dostunun yardımıyla bunu başarabildi. Önce K., ardından topuklarına basa basa dostu içeri girdi.

O zaman, Parisli dostu, neredeyse odanın tamamını kaplayacak kadar birikmiş kitaplardan, ortalığa yayılmış kitaplardan, K.'ya sorması gereken bütün soruların yanıtlarını veren kitaplardan başka bir şey görmedi elbette.

Ertesi gün, sabah erkenden, yollar tenhayken bir kamyonet Balkanlar'a giden otobüslerin kalktığı Lyon Garı'na yöneldi. Kamyonet babamın dostunun Paris'te satın almış olduğu kitaplarla ağzına kadar doluydu. Artık yarı kör olmuş K., hiç şüphesiz, hayatında son kez, Seine kıyılarını seyrediyordu fersiz gözleriyle. Memnundu.

Evet, K., bir zafer kazanmış olmaktan mutluydu ama bunun nasıl bir zafer olduğunu kendisi biliyordu sadece.

Babamın hayatında bazı okumalar mutlu olaylardı, hakiki bayramlardı onun gözünde. Bundan dolayı, kendini bu tür ve yeri doldurulamaz bir eseri okumaya kaptırınca, gizliden bir bayram sevinci bürürdü evdekileri.

Bu mutluluk babamın kitaplığından ev halkına, oradan da, evimizin önünden geçen yola ulaşmadan önce annemin bahçesine yayılırdı. Gerçekten, bunlardan başka bayramlar yoktu babam için. Ağabeyimizinkiler üzerimize uymamışsa, annemizin biz küçüklere, yenilerini giyinmişiz izlenimi vermek için, eski ama tertemiz ve bir güzel ütülenmiş elbiselerimizi giydirdiği dini bayramlar, özellikle, sessizce geçirtilirdi.

Kendisine en alt dereceden Sosyalist Emek Nişanı verildikten sonra babam bunu Büyük Meydan'da 1 Mayıs kutlamaları törenlerinde göğsüne takmaya başladı. Bununla birlikte, yıllar geçtikçe bu nişanı unutmuş gibiydi. Bilmesi gerekenlerin gözünde bu madalyaya sahip olduğum belli bir şey diye düşünüyordu, bu da ona yetiyordu.

İşte bundan dolayıdır ki aslında, kendi alanı dışında kalmış birinin hayatı hakkında yeni bulgular ortaya koymasını sağlayan bazı okumaların yarattığı sevinçlerden başka bir bayram yoktu babam için. Bundan dolayı, bu okumalar onun kendi sürgünlüğünde çok yönlü ferahlatıcı bir rol oynuyordu.

Şüphesiz bunun içindir ki babam çok değer verdiği bir kitabı okumaya hazırlanırken, gençlik yıllarının İstanbul'unda satın aldığı için artık pek giyemez olduğu bir elbiseye yakışan eprimiş eski bir kravatu, anlamını ancak kendisinin bildiği bir tören havası içinde boynuna takmayı hiç ihmal etmiyordu. Evet, böyle davranmasının sebebi o günün ona göre bayram günü olmasıydı. Kendi bayramıydı bu.

Babam resmi bayramlarla bağdaşmayan kendi kişisel bayramlarına uzun zaman bağlı kaldı. Gerçi babam, mutluluk duyarak kendini verdiği okumalar aracılığı ile bu iki tip bayram arasında bir tür uzlaşma sağlamayı başardı ama, bu uzlaşmanın manasını sonuna kadar en iyi anlayan tek kişi olarak kaldı.

Babamın, zaman zaman, bir poker partisi için dostları: Rahip A. B. ve seçkin sayman Z. B. ile bir araya gelmek alışkanlığının dışında, özel bir kötü alışkanlığı olmadığı söylenebilir. Kaderin bir araya getirdiği bu üç dost, kendi aralarında poker oynamaktan hoşlanıyorlardı.

Kendilerini poker oynamanın zevkine kaptırırken, tat almaz oldukları bir zafer peşinde koşmanın verdiği aynı izlenim vardı yüzlerinde, çünkü oyunun kurallara uygun oynanması ve niyetlerinin gerçekleşmesi için gerekli "dördüncü"den yoksun kalıyorlardı daima. Aslında, babama ve iki dostuna göre, poker tesadüfün soğukkanlılığa ve akla üstün geldiği bir oyundu. Gerçekten, sonunda poker, Balkanlar'daki güncel siyaseti tartışmak imkânını buldukları bir toplantı için vesile oluyordu, çünkü konuşmaları rapor ederler korkusuna kapılmaksızın yapabiliyorlardı bu tartışmayı.

Zaten evin bütün yükü omuzlarına çökmüş olan zavallı annem kutsal poker günü, yani, ayda yaklaşık bir kez, özellikle mutfakı düzenlemek için sabah erkenden kalkıyordu. Tıpkı onun gibi, bütün aile, babamın poker partisine hazırlanıyor ve sanki aile fertlerinin her biri, gerçekten oyuna katılmaları istenecekmiş gibi davranıyorlardı. Biz çocuklar ise, cömert konuklardan birkaç kuruş almak umuduyla yaşıyorduk ve bu paralarla sinemaya gideceğimizi düşünerek önceden seviniyorduk. O gün, kesinlikle olağandışı bir durum yaşanıyor, babam kitaplarından ayrılıyordu ve annem kitaplığın tozunu almak için bu fırsattan yararlanmaya bakıyordu büyük bir mutluluk duyarak. Kısacası, her birimizin, bu olaya sevinmemiz için, kendince bir sebebi vardı.

Evin arkasında, dümdüz edilmiş küçük çiçek tarhlarında annem mahallenin en güzel ve en hoş kokulu kırmızı ve beyaz güllerini yetiştiriyordu. Poker günü, evin içini, özellikle kitaplığı ve de poker oynanacak odayı bu güllerle beziyordu. Babamın dostları A. B. ve Z. B. gelince, bütün evi alışılmadık bir canlılık bürüyordu. Annem perdeleri çekmek ve kapıları kapatmak için sessizce seğirtiyordu. Beklenmedik bir ziyaretten ya

da bir ihbardan korkulduğu için değil, babam bir gün bunun böyle olmasına karar verdiği için yapılıyordu, annem o zamandan beri kesin bir kural diye bellemişti bunu.

Biz çocuklara gelince; o gün bizler iki dirhem bir çekirdek olur, ancak resmi bayramlarda ya da önemli günlerde giydiğimiz elbiseleri giyerdik. Çayları götürmek bizim işimizdi ve aslında pek cömert olan oyuncuların birkaç kuruş sızdırmak için bundan yararlanıyorduk.

Hiç akıldan çıkmayan "dördüncü" kişi sorunu olmasıydı, her şey yolunda gidecekti. Hakiki bir poker partisine başlamak için, dört kişinin gerekli olduğunun biz çocuklar bile bilincindeydik. Bazen, ama pek nadiren, babam ve iki dostu tek başlarına açıyorlardı oyunu. Bununla beraber, sonu gelmiyordu bunun, çünkü oyun "dördüncü" kişi bulmayı amaçlayan bir tartışmaya dönüşüyordu hızla.

Çayları dağıttığımız bir gün, şu konuşma çalınıyordu kulağımıza: "Bütün Balkanlar'da bile, poker partimiz için bir dördüncü kişi bulmayı beceremeyeceksiniz!" Babamın bu sözlerinin derin anlamını pek çıkaramamakla birlikte, içimize işledi söyledikleri.

Aynı kişinin üst üste iki kez asla dördüncü oyuncu olmayacağını öğrenmiş olduk böylece. Sosyalizmin sırtından çaktırmadan zengin olmuş ve hiçbir zaman yakayı ele vermemiş çıkarıcı biri zaman zaman dördüncü kişi rolünü üstleniyordu. Vaktiyle zenginken artık bu zenginliği yitirmiş olan fakat eldeki kartları hızla değerlendirmek için gerekli tüm basireti, sabrı, ağırbaşlılığı korumasını bilen diğer oyuncuların, babamın dostlarının aksine, bu kişi para babasıydı.

Babamın bu dostları, sanki namuslarını savunmak zorunda oldukları bir savaş meydanındaymışlar gibi, tek kelime söylemeksizin, son derece vakur bir biçimde oynuyorlardı. Kartları kutsal bir ayinde gibi sessizce alıp sessizce atıyorlardı masaya. Kaybolmuş hayallerinin bazılarını canlandırmak için oynadıkları söylenebilirdi. Sanki nihayet şanslarını ele geçireceklermiş, eski durumlarına kavuşacaklarmış gibi oynuyorlardı.

"Dördüncü", onların hayal âlemiyle bütünleşmeyi asla başaramıyordu. Oyunun ritmine nasıl ayak uyduracağını bileme-

diği için, dışarda, poker partisinin dışında kalıyordu. Poker partisi, oyuncularını Balkanlar'daki kaderlerine geri götürüyor ve hayatlarının daima bir ikinci, bir üçüncü kişinin, hatta bir başkasının elindeki karta bağılı olduğunu hatırlatıyordu onlara. Hakiki oyuncular arasındaki yetkin poker partisinin bu kısır döngüsü sonsuza kadar devam edecekti böylece.

Tıpkı diğer “dördüncüler” gibi, çıkarıcı kişi bir daha gelmeye karar verdi sonunda. Gerçekten, parayı aşırı seven biriydi. Ömrünün her saniyesinin çil çil altına dönüştüğünü görmekten hoşlandığı hissediliyordu. Diğer oyuncuların ağır ağır oynamalarına, “tutuculuklarına” sinirlendiğini söylüyordu. Ayrıca, diğer üç oyuncuyu sembolik bir miktardan daha fazlasını ortaya koymaya kıskırtmak için her şeyi denemişti. Kentte “Balkan centilmenleri arasında poker partisi” diye nitelenen üç kişilik saygın oyuna katılmakla yetinmek istemediği, fakat aynı zamanda, bu oyundan kesesini doldurarak çıkmak istediği açıkça görölüyordu. Gerçekte, birbiriyle çelişiyordu bu iki istek ama kendisi bunu anlayacak yetenekte değildi. Bu yüzden, oyun boyunca bağırıp çağırıyordu, oysa, gözdağı verdiği üç ihtiyar ona acıyarak bakmakla yetiniyorlardı. Hayır, can sıkıcı birine yararı dokunabilecek bir çare, bir tedavi yoktu gerçekten.

Bu dördüncü oyuncu biz çocukları bile rahatsız ediyordu. Babam için kaygılanan annem yerinden fırlamış, bizler de ona ayak uydurmuştuk. Çıkarıcı kişi, evde bu kadar uzun bir zamandan beri hüküm süren sessizliğı bozarak, sesini ilk kez yükseltince, annem ağabeyimden “dördüncüyü” yatıştırmasını, hatta onu tutmasını istemişti. Oyun oynarlarken diğer üçünün suskunluğunu hiçbir şey bozamadığı için, oyuna, kendi paylarına her zamanki ritimlerine göre devam etmişlerdi. Kendisine aynı tonda karşılık verilmemesinden ötürü soğukkanlılığını yitirdiği açıkça görölen çıkarıcı, sonunda sakinleşmişti. Elinde iyi kartlar olmasına rağmen, sinirlendiği için, oyunu kaybetmişti. Kısacası, kazananın mutlak üç oyuncudan biri olduğu ortaya çıkmıştı, “dördüncü” bir kez bile olsun kazanamamıştı, öyle ki mano bize, biz çocuklara verilmişti, sadece bizdik bu Balkan pokerinde kazanan.

Böylece, çıkarıcının gelecek seansa katılmayacağına kesinlikle inandık. Poker partilerinin ayın ortalarına doğru yapılma-

si kararlaştırıldı. Çıkarıcı ilk on beş gün boyunca gelmediği için, bir başka oyuncunun arandığı söylentisi yayıldı kentte.

Yeni "dördüncü"nün belirli bir mesleği yoktu. Polise çalıştığı söyleniyordu ama hiç kimse bunu doğrulayacak durumda değildi. Nihayet turnuva günü geldi. İlkın, elinde bir kutu lokumla, din adamı A. B. boy gösterdi, annem lokumların birkaçını çaydanlığın etrafına dizdi. Az sonra, ihtiyar sayman Z. B. göründü. Babama Osmanlıca eski bir kitap getiriyordu. Oda poker partisi için, her zamanki gibi hazırlanmıştı: Tertemizdi, düzenliydi ve çiçeklerle süslenmişti.

O kadar beklenen yeni oyuncu dördüncü en son gelendi. Odaya girer girmez, babamın nerede oturduğunu sordu, bize bakmadı bile. Diğer üç oyuncu çoktan yerlerini almışlardı. Babamın elinde parmaklarının arasından kaydığı için güçlükle kardiğı gıcır gıcır oyun kâğıtları vardı. "Dördüncü" odaya girdiği anda kartları masanın üzerine koyup selamlamak ve yerini göstermek için ayağa kalktı. Oyun başlayabilirdi.

"Dördüncü", oturmadan önce, ceplerinden para çıkarmaya davrandı, diğerlerinin de aynını yapmasını beklediğı belliydi, çünkü dünyanın bütün poker partilerinin başlangıcı böyle olurdu. Bu arada babam, yeni gelene, her tanenin bir dinara eşit olduğunu söyleyerek kuru fasulyeleri dağıtmaya başladı. "Dördüncü" gözlerine inanamıyordu. Oysa ihtiyarlar kuru fasulyeleri aldılar. O zaman oyuna gerçekten başlandı.

Parasını ne yapacağını bilemeyen "dördüncü" şaşkına dönmüştü. Hakiki oyuncuların zevk için poker oynadığı kendisine açıklandı, sonunda o da parasını tekrar cebine koydu. Gene de bu tarzda oynamaya alışmadı. Bu oyundan para kazanamayacağı düşüncesiyle morali bozulduğı için eline gelen iyi kartları yanlış oynuyordu. Böylesine usta, ve hiçbir şey kazanmaksızın, kazanmaya hevesli bu ihtiyarların inatçılığını bir türlü anlayamıyordu...

Diğerlerinin anlayışıyla "dördüncünün" anlayışı arasında ortak hiçbir şey yoktu. İhtiyarların düşünceleri geçmişe doğru yol alıyor ve, bulundukları mekân hariç, tüm mekânı kaplıyordu. Böyle olmasaydı eğer, oyun bu kadar yıldan beri devam edemezdi.

Hiçbir şeyin durduramadığı zamanın akışı, babamın dostları A. B. ile Z. B'yi karanlığa gömdü. Onların ölümünden sonra, babam yeni oyun arkadaşları aramaz oldu. Aslında, oyun oynamanın hiçbir anlamı kalmamıştı onun için.

Babam da ölünce, annem iki deste oyun kartını rahmetlinin kitaplarının ortasına sıraladı. Geleneği yaşatarak, belirli günde, poker partisi için masayı kurmaya, kartları masanın üzerine koymaya, hatta dağıtmaya devam etti. Onun böyle yapışına bakarken, gizeminin bir kısmını kesinlikle kartların barındırdığı geçmişi yeniden yaşatmak istediğini anlıyorduk.

Zamanın Sonu

Profesör Antun Polançak'a

Kitaplarına bir ömür vermiş olanlar iki kez ölürlər sanki: Kitaplıkları, çoğu zaman, onların kendi ölümlerinden sonra ölürlər.

Marcel Proust

Profesör Polançak Balkan ülkelerinde Proust'un eserini açıklarken, aslında, ömür boyu yaptığı yorumları bütün boyutlarıyla sergilemeyi başarmıştı.

Proust'un *Yitik Zaman Peşinde'sini** oluşturan ciltler evinin duvarlarını boydan boya kaplayan kitaplığında baş köşede duruyordu.

Profesör bu ciltlerin sıralanışındaki düzene kıskanç bir özen gösteriyordu. Onun gözünde, bu düzendi kitaplara can veren, onları bütün parıltılarıyla yansıtmayı mümkün kılan.

Bu eserlerin tam ortasında, hem ZAMAN'ın mezarını hem de kendi döneminin mezarını simgeleyen ve Balkanlar'da neredede olduğu bilinmeyen bir yerden çıkarılmış eski bir Romalı lejyon askerinin kafatası duruyordu.

* Marcel Proust'un "A la Recherche du temps perdu" adlı roman serisi Türkçe'de "Kayıp Zamanın İzinde" adıyla YKY'den yayımlanmıştır.

Bu kafatası yüzyılların etkisiyle âdeta parçalanmıştı ama bir mucize sonucu, dişleri dökülmemişti ve aralarında dolgusu yeni yapılmış gibi parlayan iki kuron vardı.

Odayı çepeçevre kaplayan kitaplık, her şeyden önce, sahibinin hayatını, esas itibarıyla, Proust'un eserinin yorumuna adanmış konferanslarından oluşan bir hayat dile getiriyordu.

Marcel Proust, sonsuzluğa kavuşturmak için, çocukluğunun ve gençliğinin yitik zamanını yeniden bulmuş olsaydı, kafatasının, "yitirilmiş" ve Profesör tarafından onun sevgili Balkanlar'ında "yeniden bulunmuş" bir zamana gülünç ve garip bir tanıklık etmek için orada durduğu, bu bağlamda, açıkça görülecekti.

Kitaplar ve Hayat

Fransızca profesörü Olga Niçota'ya

Çevresindeki insanlar, şüphesiz aslında, yaş farkından dolayı azalmaya başlayınca, babamın bu dostu, kendini giderek, daima daha büyük bir güven beslediği kitaplarına adadı.

Kentte ondan daha önemli okur yoktu. Savaştan önce, gençliğinde Selanik Fransız Lisesi'nde bakalorya sınavını başlarıyla ilk o vermişti, ölünceye kadar bağlı kalacağı bu engin edebiyat sevgisi de onda o zaman yeşermişti. Savaştan sonra, Stalin dönemi sona erince, Balkanlar'daki gezileri boyunca tuttuğu notlara ve bazı Fransız yazarlara da bağlı kaldı.

Balkanlar'daki kargaşalıkta, babamın bu dostu bilgisinin, duyarlılığının, iyi niyetinin ışıklarını çevresine yaymaya adanmıştı. Öğrencileri, hayata atıldıklarında başarılarını hep genç kalmış izlenimi veren bu sakin ve bilge küçük kadına borçlu oldular.

Hayır, bütün kentte kitapları yutarcasına okuyan ondan başka biri yoktu. Bundan dolayı, diğer bütün öğrencilerinden daha çok bendim, ona ya gezi dönüşlerimde ya da -sık sık- babamın kitaplığından yeni kitaplar getirmeye özenen.

Hayatın haksızlıklarla dolu dağdağası içinde onun ölüm haberini aldığımda kolum kanadım kırıldı ve de bana ısmarlamış olduğu son kitap ebediyen evimde kaldı.

Onun cömert ruhu büyük bir güç tarafından canlandırılmış, ve ölümün kendisinde yarattığı kaygıları yatıştırabilmiş sürekli ve çok dikkatli okumalarla beslenmişti. Ölümünden sonra, birkaç mobilyadan ibaret çalışma odası, sanki onun gölgesi terk edilmiş kitapları orada gözden geçiriyormuş gibi, sakin bir yalnızlığı aydınlatmaya devam etti.

Kitapları, aslında, onu başkalarına ve dünyaya yeniden bağlayan köprüleri oluşturunuyordu. Hayatının son eserini okuduğunu, kendiliğinden hissettiği gün gelip çatığında, kalan son gücüyle eşyasını düzenledi, geri verilecek kitapları toparlayıp hazırladı. Hayatının son günü, aynı sükûnetin izini taşıyan diğer bütün günler gibi oldu, sadece, gözden geçirdiği kitabın sayfalarının hışırtısı bozuyordu bu sükûneti.

Kısacası, yokluğunun bütün yüceliği ile hissedileceği hazin tören için her şey tamamlanmış, hazırlanmıştı. Çok anlamlı bir başka ayrıntı: Elinin erişebileceği bir yerde Gide'in *Dar Kapı'sı* duruyordu.

Olga Niçota, hayatının son yılları boyunca gitgide tıpla ya da astronomiyle ilgili dergiler okumaya koyulmuştu; dilbilgisi kitaplarına, sözlüklerine, ansiklopedilerine bağlı kalmasını hiç engellemiyordu bu.

Sahibinin ölümüyle birlikte, kendisi de yokluğa karışacak olan çalışma odasında biz öğrencilerinden ödünç almış olduğu son kitapları bıraktı. Her birinde bizlere yazılmış küçük bir sayfa vardı ve ondan bize yayılan son bir mesaj olarak yorumlanabilecek bir sıraya göre düzenlenmişlerdi. Böylece, her eser, tam neyi işaret ettiği ancak bizim kendi yorumumuzla anlaşılacak eşsiz bir tanıklığa bürünecek ve onun saygın inancına göre, düşüncenin sonsuzluğu ile bu dünyada payımıza düşen sürgün cezası arasında, bir köprüyü simgeleyecekti.

Çalışma masasının üzerinde, sarı renkli çerçeveli bir duvar saatinin altında, ve her zaman taze çiçeklerle dolu küçük bir mavi vazonun yanı başında, piramit şeklinde üst üste yığılmış ve her biri farklı dönemlere ait dil sözlükleri duruyordu. En üstte, bu kitaplar anıtına son bir fırça vuruşu gibi, minicik bir sözlük yer alıyordu. Bu sözlük, Öte Dünya'ya açılan "dar kapıyı" simgeliyordu belki de.

III

Göçler, Stalinizm, Balkan Duvarı

Babamın Vatanları

Babam ardına kadar açılmış kitaplarının üzerine kapanarak Balkanlar tarihinin ailemize gösterdiği kurtuluş yollarını gözden geçirirken kaderimizin kaçınılmazlığını derin derin düşündüğü anlarda ya da tanık olduğu üç imparatorluğun (Osmanlı İmparatorluğu'nun, faşist imparatorluğun, Stalin imparatorluğunun) çöküşü açısından ele alınmış bir Balkan yarımadası tarihi yazmaya hazırlıklı olduğunu düşündüğünde, kendi vatanının, atalarının vatanının, ya da çocuklarının vatanının, gerçekten, hangisi olduğunu kendi kendine sorar olmuştur.

Babam, sonunda yatıştı ama kitaplığının, kesinlikle, kendi biricik ve son vatanı olduğu düşüncesi sarsılmaz bir inanca dönüştü onda. Hiçbir şey, hiç kimse onu bu inancından asla vazgeçiremedi. Kitaplığı çeşitli dillerde basılmış eserler, çok uzun zamandan beri bilginler tarafından bilinen ya da henüz yeterince incelenmemiş farklı alfabeler yardımıyla kaleme alınmış kitaplar, çeşitli dönemlere ait belgeler içeriyordu. Vatanının gerçekten neresi olduğunu kendi kendine sorduğunda döndürdüğü küresel bir dünya haritası da barındırıyordu kitaplığı.

Anneme gelince; kitaplığın babam için hem bir vatan hem de bir sığınak olarak kaldığını gözlemledikçe ailemizin bekası

onu kaygılandırmıyordu. Buna karşılık, kitaplarının sayfalarının birdenbire sinirli sinirli çevrildiğini, babamın gölgesinin duvarlarda devindiğini görür görmez, gene eşyamızı toplayıp yollara düşeceğimiz korkusu sarıyordu yüreğini.

Bilinmeyene atılmadan önce, babam vatanlarının, keşfedilmiş, terkedilmiş, unutulmuş, yeniden kurulmuş devletlerin ya da krallıkların bir dökümünü yapmayı âdet edinmişti. Belgelerin üzerindeki zedelenmiş damga pullarına bir göz atmak, vatanların sayısının hayatı boyunca ne kadar olduğu hakkında bir fikir vermeye yetiyordu. Kendi annesinin Türk oluşu da hesaba katıldığında büsbütün akla yakın bir olasılıktı bu. Kaçtıkları o kadar uzak yerden kendilerine artık bir daha kavuşamayacağının bilincine varan annesi, oğlunu İstanbul'a akrabalarının yanına yollarken, böylece eski hayalinin gerçekleşeceğini ummuştu. Ama babam Balkanlar'a geri dönmüştü.

Bağımsız devlet statüsüne kavuşmuş ama geleceği belirsiz ve Balkanlar'ı tehdit eden bütün tehlikeler ortasında yol alan Arnavutluk'un o dönemde babamın vatanı oluşunun nedeni buydu.

Güçsüz anavatanı faşizmin ördüğü ağın içine düşüp köleşince babam vatanını yitirmeye ve en yakın ilk sınırı aşmaya bilinçli olarak karar verdi. Ülkesinde egemen olan faşizm ile ilk belirtileri yer yer görülen komünizm arasında kalınca tereddüt etmedi, doğduğu toprağı yitirmeyi seçti ve ailesi ile birlikte Göl'ü aştı. Ne anavatanında, ne de kendi seçtiği vatanda komünizmden kurtulması hiçbir şekilde mümkün değildi, sadece şu farkla ki, yeni vatanında Stalincilikten kurtuluş, sınırın berisinde kalmış ve çok uzun bir zaman onun sultasında kalacak olan bizimkilerin kurtuluşundan çok daha hızla gerçekleşecekti. Gerçi babam, sonunda komünizmden kaçmayı başardı ama yeni vatanında, sâbık vatanından göçmen olarak gelmiş biri gibi yaşamaya devam etti. Bundan dolayı, bu sıfatla kaldık orada, Balkanlar'm ön-avlusunda yaşıyorduk sanki ve yarımadanın farklı bölgelerine, hatta okyanus ötesine yeni göçler için yola koyulmaya daima hazır hissediyorduk kendimizi.

Babam bu "yeni zamanlarda", vatandaşlığa kabul edildiği fakat kendisi sadece Osmanlı hukuku konusunda diplomalarla

donatıldığı için, o sırada Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Makedonya Halk Cumhuriyeti'nin yeni vatandaşı sıfatıyla sosyalist bir rejimde yargıç olacağını rüyasında bile görmeye katlanamıyordu.

Önceki göçmen statüsünün, "azınlıklara özgü yapılandırmalar" çarkında önemli biri olarak yönetime katılmayı reddetmesinin ve üstelik, "partisiz" biri oluşunun hukuk mesleğinde terfi etmesini ve üst mevkilere yükselmesini kısa zamanda önleyeceğini biliyordu babam.

Neyse ki, ilerde görüleceği gibi, babam Üsküp Ulusal Tarih Enstitüsü'nde çalışırken ünlü *Manastır (Bitolya) Tutanakları'nı*, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı yönetiminde kalmış bu bölgenin tarihine ilişkin başlıca hukuki ve idari belgeleri keşfetmek şansını yakaladı. Bu keşif, onun ve çocuklarının geleceğini sağladı birdenbire.

Her ne olursa olsun, babam Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti ve Makedonya Halk Cumhuriyeti vatandaşı olarak öldü. Buna karşılık, soydaşlarının yeni bir devletin, Makedonya Cumhuriyeti'nin vatandaşları olmalarına yol açan Yugoslavya'nın bölünmesini görecektik kadar yaşamadı. Böylece, onun soydaşları "azınlık" statüsünden "milliyet" statüsüne, sonra da, "vatandaşlık" statüsüne geçtiler. Bununla birlikte, Balkanlar'daki kimlik kargaşası içinde yürürlüğe giren yeni düzenin terminolojik gizemlerini çözmeyi başaramadılar.

Kısacası, babamın ailesinde, tek bir soy boyunca, birçok defa vatandaş, sık sık milliyet ve bir o kadar da medeni hal değişikliği oldu; hakikaten, aşırı bir değişiklik denebilirdi buna.

Ama her şeyin sadece mümkün olmakla kalmadığı, üstelik daha da karmaşık bir hale gelebildiği Balkanlar'da bunun hiç de olağanüstü bir şey olmadığı bilinmelidir.

Babamın, ömrü vefa etmediği için kavuşamadığı son vatandaşlığın resmen tanındığını görünce, bizden sonrakilerin başına neler geleceğini Allah bilir, demişti annem.

Babam ailemizin yapması gereken yolculuklara karar vermek durumunda kalınca, derin düşüncelerinin alabildiği yol ne olursa olsun, kendini biri Doğu'ya, İstanbul'a, Kahire'ye, diğeri Paris'e ya da Roma'ya ve de daha uzaklara, Amerika'ya giden iki yol kavşağında bulurdu daima. Gerçekten, başka seçenek yoktu ona göre. Zaten, önünde atalarımızdan birçoğunun karar vermekte tereddüt ettiği yol kavşağı değil miydi bu?

Her ne olursa olsun, babam kendi soyunun, bu yolları iki yönde katetmek ve gene bu yollardan geri dönmek durumunda kalan nadir kişilerinden biriydi. Gerçekten, 1920'li yıllarda İstanbul'da ve Kahire'de kalmıştı ve otuzlu yılların sonunda annemle birlikte, Roma, Bari (Bari delle Puglie), Brindisi ve Venedik dahil olmak üzere, İtalya'ya gitmişti. Bu yolculukların her ikisi de silinmez izler bırakmıştı onda. Hayat bizi güç bir geçişe zorladığında babam o günleri anımsardı. Gerçekten, babam İstanbul'dan ve annem Venedik'ten bize o kadar söz etmişlerdi ki ergin yaşa erişir erişmez oralara gitmekten kendimi alamadım.

Babam iki yolculuğun ailemizin kaderi bakımından ne gibi bir anlamı olabileceğini sık sık soruyordu kendine. Doğu'ya yönelmeye karar vermiş olsaydı, biraz çaba sarf ederek, fakat fazla güçlükle karşılaşmaksızın, ailesiyle birlikte İstanbul'a ulaşmayı başaracaktı. O zaman, kendini tarihi süreçlere ivme kazandıran bazı geleneksel akımlara kaptırması yeterli olacaktı. Tatmin edici hayat şartlarından yararlanacak, güven içinde yaşayacaktık orada.

Onun zihninde bu yolculuk kaçınılmaz olarak, mutlu bir sona erdiği için, bu olasılığın gerçekleşmemiş olduğunu düşününce bunaldığını hissediyordu. Ama, onun ancak nadiren böyle olduğunu belirtmek gerekir.

Annemin belleğinde böylesine silinmez bir iz bırakmış olan İtalya yolculuğu, ne kadar büyüleyici olursa olsun, daha sorunlu ve daha belirsiz bir açıdan düşünölmeye devam ediyordu. Bu bakımdan ele alındığında, atalarımızın izini uzun zamandan beri gerçekten kaybetmiştik.

Kısacası, bu bocalamadan babamın ancak çok dar bir manevra alanı içinde kaldığı sonucu çıkıyor: Balkanlar yarı yolda bulunduğu için, orada kalmaya karar vermişti ve bunun kendi yazgısı olduğunu anlamıştı.

Böylece, babam kendi soyunun çok eskilere uzanan lanetlenmişliğinin, ufukta beliren tüm potansiyel çatışmalarla birlikte, kök saldığı Balkanlar'da mekân tuttu. Balkanlar'da kalmaya karar verişinin, ailesini yaşatmak ve onu birçok beladan korumak içgüdü-süne dayandığı düşünülebilir. Kesin olan bir şey varsa, o da, şüpheli ve tamamen göreceli de olsa, önüne çıkan fırsatı kendi kimliğimizi korumak amacıyla, kaçırmamak için orada kaldığıdır.

Yitik Zaman Hayali

Ailemiz bireylerinin her birinin peşinden gittiğı hayal Balkanlar'daki bu aşırı sefalet döneminde, özellikle sefaletin kronik bir hal aldığı iki savaş-arası boyunca hazinelerin en değerlisini oluşturuyor bizim için.

Gerçekten, yoksulların hayalleri sınır tanımaz ve onların hayalleri dünyanın her yerinde birbirine benzer. Evet, hayaller yoksul insanlar için anlatılamaz bir zenginlik oluşturur ve bu, muhtaç sığınmacılar için daha da doğrudur.

Bizim evde de, elbette böyleydi. Sık sık anlattıkları hikâyelerle annem ve babam bu hayallere bol bol katkıda bulunuyorlardı. Bizimkilerin hiç aklından çıkmayan olaylar sınırın öte yakasında, Göl kıyısındaki terk edilmiş evimizde, özellikle de avatanımızda geçiyordu. Eğer her birimiz kendi hayalini anlatmaya koyulsaydı, çeperleri sürgünün ve unutuşun gerçekliği tarafından şimdiden hafifçe gölgelenmiş olan kaybolmuş vatanın uyumlu bir mozaiki yeniden oluşturabilirdi.

Annemin hayali, ailemizin terk ettiği evlerin dehlizinde kendine bir yol alarak daha uzaklara, Güney'e doğru yayılıyor-du. Böylece, Arnavutluk'la Yunanistan arasındaki Leskovik'e, doğduğu köye erişiyor, sonra bu hattı aşarak, hâlâ kendi ailesinin kaldığı Yanya'ya, oradan da, Selanik'e varıyordu. Annem o zaman, akrabalarından bazılarının -çok erken ölmüş annesinin

büyüklerinin- evinde mola veriyor ve onların yanında aile sıcaklığını bir parça tatmayı deniyordu. Demek ki annemin, yaşıntısındaki rastlantılar sonucu yitirmiş olduğu bu dolu dolu hayata hayalinde dokunduğu dile getirilebilir.

Ataları ya da akrabaları babamın hayallerinde de görünüyorlar, ama onlar sadece miras kalmış toprakların paylaşılması konusunda anlaşmak ya da muğlak tapu senetlerini doğru yorumlamak için bu hayallerde yer alıyorlardı. Gerçekten, babam kendisine ait olan ve ailesinin vatanında el konulmuş ve asla bize geri verilmemiş malikâneleri hayal ediyordu özellikle. Sayısız parçalanmalardan, el koymalardan sonra, sadece babamın hayallerinde olduğu gibi duruyordu bu vatan.

Biz çocuklara gelince; hayallerimiz, Göl'e, eski sınıra doğru genişliyor ama orada duruyordu. Hayallerimiz, birbiriyle kanlı bıçaklı olan ve bundan dolayı kapılarını birbirine kapatan bu iki ülke arasında, tam sınırın orada inşa edilmiş ve Göl'e bakan Manastır'dan öteye geçmiyordu.

Uzun yıllardan sonra, sınırlar eski önemlerini yitirince ve hayallerimiz silikleşince, sınırın öte yakasından, nicedir ayrı kaldığımız akrabalarımızın geldiğini gördük. Bizden büyüklerin, gençlerin açıkladıkları gibi, çok yakın akraba olduğumuz halde, çoğu zaman hiç tanımadığımız akrabalarımızla ilişki kurmaya en ufak bir fırsat bulamadan yıllar akıp geçmişti. Nihayet birbirimize kavuştuktan sonra, sınır bir duvar olarak kaldığı sürece kurmuş olduğumuz hayalleri birbirimize anlatmaya koyulduk. Geçmiş zamana ilişkin bu hayallerin Balkanlar'da birbirine ne kadar benzediğini ya da birbirini ne kadar tamamladığını o zaman anlayabildik.

Annemin Dili

"Suskunluk anadilimizdir."

Samuel Beckett

Annemin anadili hangisiydi? Gerçekten, doğduktan çok az bir zaman sonra yetim kalmıştı. Babası ona ikinci bir anne vermekte gecikmediği için, kendisini emziren annenin dilini öğre-

nememişti. Dedem ise, 1910'lu yıllarda Güney'de tam Yunanistan ile Arnavutluk arasındaki sınırda vali idi. Bu bölgedeki görevi alabildiğine kaygılandırıyordu onu. Arnavutça, Yunanca, Türkçe, ayrıca biraz Fransızca ve İtalyanca biliyordu.

Yanya oradan pek az uzaktaydı, birçok akrabanın bulunduğu ve doğal olarak, Yunanca öğrenilen kentti Yanya. Geniş akraba kesimi, yetimdir diye özen gösteriyorlardı anneme.

Biraz büyüyünce Selanik'e, cerrah olan amcasının yanına yolladılar onu ve orada Yunanca'sını geliştirme imkânı buldu. Bu amcası, İtalyan bir kadınla evlenmişti, boyuna çocukluk anılarına dalmaktan hoşlanan annem onun "hakiki bir hanımefendi" olduğunu söylerdi. Annem, özellikle, yengesinin kocaman beyaz şapkasını hiç unutamıyordu, ömründe gördüğü en gösterişli şapkaydı bu. Annem İtalyanca'yı bu yengesinden öğrenmişti.

Böylece, yirmili yıllarda Selanik'te konuşulan onca lehçeyi, oradaki farklı hayat tarzlarını gözlemlemek gibi bir şansı oldu annemin. Selanik'te geçirdiği yılların sonunda, konuştuğu ve yeğlediği dillerin bir dökümünü yapabildi. Yunanca ve İtalyanca'nın yanı sıra gerçekten, Fransızca da öğrenmişti. Kim bilir nasıl öğrenmişti Fransızca'yı, belki de yengesinin çocuklarına ders veren kadından yararlanmıştı. Selanik'te daha fazla kalmış olsaydı, sonunda oradaki yerel İspanyol Yahudilerinin konuştuğu bir tür Kastilyaca'yı* da mutlaka öğrenirdi. Onların geniş, bembeyaz başlıkları ve bir hayli farklı olmakla birlikte, İtalyanca'yı andıran dilleri de belleğinde yer etmişti.

Yeniyetmeliğe erişince, annem Selanik'e bir daha asla dönmedi. Leskovik'te kaldı ama bu, ona Yunanca'yı hiç unutturmadı. Kader bizi, nehrin, Selanik yakınlarında denize dökülmeden önce, ikiye ayırdığı bu kente savurunca, annemin orayla ilgili anıları yeniden canlandı. Rıhtımdaki gezintilerinden, belleğinden hiç silinmeyen Beyaz Kule'den, bu kulenin etrafında uçuşan parlak tüylü martılardan sık sık söz etmeye başladı.

Evet, bir yarım yüzyıl sonra, geçmiş günlerimizi sürükleyerek akan nehrin coşturduğu annem, sanki o anda hatıralarından kaçmaya başlamış martıları seyrediyordu. Oysa gerçek

* Ledino.

kuşlardı bunlar ve onu buna inandırmaya çalışan babam bu kuşların, belki de, bir kanat vuruşuyla Selanik kıyısından gelmiş olduklarını söylüyordu. Her ne olursa olsun, bu martılar, komşu Ege'nin esintisini bize kadar getiriyor ve kocasının varlığını bile unutmuş olan annem, nehir boyunca ilerleyerek Leskovik'e doğru yol alıyordu.

Evet, annem hâlâ gençliğinin baharındaydı ve bunun içindir ki, bir daha geri dönmediği Selanik ve Yanya, düşüncelerinin tam ortasında yer etmişti. Böylece bu iki kent gençlik yıllarının hatıralarını ve o zamanlar çok iyi konuştuğu Yunanca'yı simgeliyordu. Gerçi Yunanca ve onu öğrenmeye ilişkin bütün imgeler annemin belleğine kazınmış idi, ama babamla birlikte ilk kez İtalya'ya gittikleri ve Venedik'i de gördüklerinde Yunanca'nın yerini İtalyanca aldı gene de.

Bu arada, annem Leskovik'te uzun süre kalmadı, çünkü Göl'ün kıyısındaki uzak kentten araçlar geldi onu babasından istemek için. Biricik kızının evlenmesine karşı koymadı babası ve annem hızla yeni ailesine katıldı ve Göl'ün kıyısındaki eve yerleşti. Kaynanasının anadili Türkçe olduğu için, onu öğrenmeye koyuldu kendiliğinden. Ne yazık ki, Makedonya'nın tam ortasında yer alan Prilep bölgesine özgü arkaik bir Türkçe'ydi bu.

Bütün aile bir tekneyle Göl'ü geçerek hızla sınırı aştık ve kendimizi yeni bir ülkede göçmen olarak bulduk. Bu yeni toprağa yerleşince yeni bir güçlüğü, orada geçerli olan dili konuşma güçlüğüne göğüs germemiz gerekti. Bununla birlikte, kendi dilimize, Arnavutça'ya bağlı kalıyorduk, ailemizde bir kuraldı bu.

Korunmuş ya da belleklerde kalmış ve böylece unutulmaya yüz tutmuş diğer eski ya da yeni dillerin varlığından ötürü anadilimizin kelime haznesinin biraz kısıtlandığı oluyordu. Yoksullaşmış bu kelime haznesine, kendi dilimizin katlanabileceğinden çok daha fazla anlamlar yükleyerek gideriyorduk bu eksikliği. Böylece, bu dil kalıntısında, bir vatana aidiyet duygumuzu yoğunlaştırıyorduk.

Arnavutça yeni memleketimizde etnik bir azınlık dili statüsüne ancak çok daha sonra kavuştu. Bu arada, babam, annem ve her birimiz yaşadığımız topraklarda çoğunluğu oluşturan halkların dillerini, yani o sırada Yugoslavya Federasyonu'nun

resmi dilleri olan Makedonya dilini, Sırpça-Hırvatça'yı ve Slovençe'yi öğrenmek zorunda kaldık. Böylece, hakiki bir dil dehşetinde bulduk kendimizi. İki dili bilirsek, bir üçüncüsünü, hatta dördüncüsünü öğrenmenin daha kolay olacağı açıklanıyordu bizlere. Biz ailenin küçükleri için durum böyleydi, ama artık ileri yaşa gelmiş babam ve annem için pek geçerli olmadı bu.

Sosyalist yargıç olarak üstlendiği yeni sorumluluklar, daha sonra, duruşmalarda Türkçe, Arnavutça ve Fransızca çevirmenlik Makedonya diline hâkim olmasını gerektirdiği halde babam bunu asla başaramadı. Eski Osmanlıca'nın gizlerine nüfuz etmiş ve İstanbul'daki öğrenimi boyunca, onun sırrını keşfetmeyi sağlayan ipuçlarını bulmuş olduğu için yeni edebi Türkçe'nin üstesinden gelebildi fakat Makedonya dilini öğrenmeye gücü yetmedi.

Biz çocuklar, en küçüklerimiz ve en büyüklerimiz, Arnavutça eğitim görmek imkânından yoksun olduğumuz kentin bir mahallesindeki okulda eğitim Makedon dilinde yapıldığından, bu dili öğrenebildik. Bundan dolayı, babamın diğer dillerden Makedon diline yaptığı çevirileri kaleme alabiliyor ve daktilo edebiliyorduk. Hatta babam, ağabeylerimden birinin yardımıyla, bir kitabı baştan sona çevirdi, ama bir yerde unutulduğu ya da kaybolduğu için yayınlanmadı, bununla birlikte, daha sonra, bir başka çevirmenin imzasıyla basıldı. Zaten, bütün bunlara kim önem verebilirdi ki?

Yanya'da ve Selanik'te yeterli bir eğitim görmemiş ve babama kıyasla, daha çok kendi kendini yetiştirmiş olan annem yeni dilleri ondan daha iyi biliyordu. Bildiği diller, şüphesiz, kelimece, daha az zengindi, ama bu diğer dilleri açık seçik, kulağa hoş gelen bir biçimde konuşabiliyordu.

Biz çocuklar okula başlayınca ve yabancı dilleri keşfetmek ve öğrenme yaşına erişince, Fransızca'yı seçtik. Biz henüz kem küm ederken, annem, az buçuk bildiği fakat gereken her şeyi anlatabildiği Fransızca'sıyla bu dili öğrenmenin uzun yolunda bizleri yüreklendirdi.

Çok daha sonraları, babamın kitaplarıyla baş başa ve yalnız kaldığında gerçekte kendi dilinin, dolayısıyla, bizim anadilimizin hangisi olduğunu ona sık sık sormuşuzdur.

Okulda hangi yaygın yabancı dili öğrenmem gerektiğine karar verme vakti gelince, daima kitaplarına gömülmüş olan babama, Fransızca ya da İngilizce mi, yoksa Rusça ya da Almanca mı ya da her ikisini birden mi, ve bu durumda, hangilerini öğrensem daha iyi olur diye sordum.

“Büyük bir sorun değil bu, sevgili oğlum,” dedi. “Hangisi olsa olur, birçok dil yerine, içlerinden birini öğrenmeye ver kendini ve en önemlisi de, onu gerektiği gibi öğrenmeye çalış. Herhangi bir dilin gizemlerine nüfuz et. Böylece, bütün dillerin, onları birbirine yakın kılan temellere dayandıklarını, çünkü hepsinin bir tek ve aynı köksapın sürgünleri olduğunu kavrayacaksın...”

Babam böyle dedi ve bu, sadece Fransızca’yı seçmem ve diğer yabancı dilleri göz ardı etmem için yeterli oldu.

Evet, babam tekrar çok eski büyü kitaplarına, Osmanlı yönetiminde kullanılan eski 16. yüzyıl dilinde kaleme alınmış *Manastır Kadılarının Tutanakları*’na dalınadan önce böyle dedi.

Ancak o zaman sorgulayabildim babamın anadilinin hangisi olduğunu ve sonunda ondan bana geçmiş olan bu bilinçlenmeye onu yönelten ve dil dehlizlerinde uzun bir arayışın bitiminde bir tür açıklama oluşturan yol alışı.

Evet, hangi dilde düşündüğünü, ağladığını, hayal ettiğini, var olduğunu sordum kendime.

Babam hakkında sorduğum ve cevapları kitaplarının içerdiği gizemleri keşfettikçe kendini kabul ettiren sayısız sorulardan biriydi bu.

Gerçekten, babam dil yönünden hem garip hem de belirsiz, karmaşık ve anlaşılmaz olan ama bununla birlikte, bireysel ya da kolektif bakış açısından Balkanlar’da olağanüstü bir yanı bulunmayan bir kader yaşamıştı.

Babamın anadili, kelimenin tam anlamıyla, Türkçe idi. Türkçe’nin musikisini ve tadını ona aynen kendi annesi belletmişti. O zamanlar, Osmanlı İmparatorluğu’nun Göl kıyısındaki kenti yöneten temsilcilerinin resmi haberleşmelerde her gün

kullandıkları Türkçe'den farklı bir Türkçe söz konusuydu. Yerli ahali, anlaşılması kolay ama açıklanması güç sebeplerden dolayı, bu tür Türkçe'ye karşı çıkıyor ve mesafeli davranıyordu. Babannem ise, doğuştan gelen yumuşaklığı, sorunları onlara hiç değinmiyormuş gibi ele alışı ile, bu uzaklığı gidermeye gayret ediyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun güneşi, bir başka şafak umudu olmaksızın batarken ve gücünün kesinlikle sona erdiği anlaşılırken, Arnavutça henüz uyanış dönemini yaşıyordu ve kesin normların bekleyişi içindeydi. Gerçi babam, İstanbul'daki öğrenimi boyunca, annesinin belletmiş olduğu Türkçe'yi geliştirmeye kendisini şevkle vermişti, ama bununla birlikte, bir başka aile geleneğinden dolayı, Arnavutça'ya da bağlı kalmıştı. Bunun sonucu olarak, babam eski ve yeni Türkçe'nin gizemlerine nüfuz ederken, İstanbul'da annesinin hayalinin peşinden gitmiş, fakat ister dil ister yaşayış açısından olsun, hayatının her döneminde kendisini izleyecek aykırılıklardan kaderini kurtarmayı başaramamıştı.

Gerçekte, babam eski Türkçe'ye ve Arap harfli eski yazıya henüz hâkim olmuş ve güzel yazı planında büyük bir ilerleme göstermişken, Atatürk eski alfabeyi kaldırdı ve babamın zaten alışkın olduğu Latin alfabesini yürürlüğe koydu. O zamana kadar sağdan sola yazarken, artık soldan sağa yazmaya alışması gerekti. Güzel yazıya olağanüstü yatkın olan babam, Latin harfleriyle o kadar güzel yazmayı başaramadı ve sonunda, farkında olmaksızın, bu aynı alfabaden Kiril (Slav) alfabesine geçti. Bundan dolayı, son günlerinde, babamın bu iki alfabeyi birbirine karıştırmış olmasında çok şaşırtıcı hiçbir şey yoktu.

Ama en büyük aykırılık babamın ömrünün sonunda, uzun zamandan beri kullanmamış olduğu eski Osmanlı Türk dili sayesinde, hayatının en büyük keşfini yapınca, çok eski *Manastır Tutanakları*'nı keşfedince bütün açıklığı ile göründü. Gerçekten, gerektiğinde, tek bir ve aynı dile hem tutkun hem de karşı olmasına yol açan sebep buydu.

Savaş ve göç yılları boyunca annemle babam, ailemizin kurtuluşunu ilgilendiren her konuda biz çocuklarının önünde bir tür suskunluğa bürünmek gibi sürekli bir tutum izlediler. Bu yüzden, vahim olaylar arifesinde, babamın birdenbire niçin ortadan kaybolduğunu ve ancak tehlikeden hemen önce ya da sonra tekrar ortaya çıktığını anlamamız mümkün olmuyordu. Savaş sırasında ya da onun sonuçları boyunca çatışmaları, tehditleri, ölümü atlatmayı sağlayan bu oyunun kurallarını asla ve asla kavrayamadık.

“İşte böylece İtalyanlar gene Pogradec’e çıkarma yaptı,” diye aynı eski hikâyeyi, daima yeni kelimelerle, ama özünü hiç değiştirmeksizin anlatmaya başlıyordu annem.

Biz çocuklar, olup bitenleri en ince ayrıntısına dek bilsek de, sadece tek bir şeye, annemizin sesini, kaderin bu sevecen ve cınlayan sesini dinlemeye can atıyorduk.

“Evet, İtalyanlar çıkarma yaptı,” diye devam ediyordu. “Ama ancak kısa bir süre kaldılar, çünkü zavallıcıklar savaşmayı hiç istemiyorlardı.”

Olayların gerisini iyi biliyorduk. Dolayısıyla, sözlerine devam etmesini bekliyorduk annemizin:

“Bunun üzerine Yunanlılar geldiler ve o zaman aralarında savaş patlak verdi. Bizler de büyük bir ailenin temsilcileri olduğumuz için, iki gruba ayrılmakta gecikmedik: Bir kısmımız Yunanlıların bir kısmımız İtalyanların yönetiminde kaldık. Bazen, güneş doğarken İtalyanlar, batarken de Yunanlılar ele geçiriyordu küçük kentimizi. Bunun tersi de oluyordu, sevgili çocuklarım. Kim buna bir son verebilirdi ki? Ah, savaş, bu körolası savaş...”

Annem savaş anılarını anlatacağı zaman sözlerine bir süre ara verirdi. Bir sessizlik çökerdi o zaman. Zavallı annem, savaşın ne belalı bir şey olduğunu görmüştü. Daha sonraları, babamdan yoksun kalınca, radyoda dinlediği ama gitgide daha az anlar olduğu olayların Balkanlar’daki seyrinden kaygılandığı için, bize sık sık şu soruyu soruyordu:

“Ne anlatıyorlar, çocuklar? Gene savaş olacak mı?”

"Hayır, anne!"

"Sizler için korkuyorum, yavrularım. Benden geçti artık."

"Yeter ki savaş olmasın!" "Yeter ki savaş olmasın!" "Yeter ki savaş olmasın!" Bu nakarat içimize işledi. Vietnam'da savaşın kızıştığı, masum insanların bombalandığı dönemde, muşon rüzgârları esince bombardımanlara ara verileceğini radyoda duyan annemin, "İnşallah yağmur yağar!" diye, yürekten mırıldandığını hatırlıyorum.

Ailemizi kurtarmış olduğu eski döneme, o savaş dönemlerine dönüyordu gene.

"Nerede kalmıştım, yavrularım?"

"İtalyanlarla Yunanlıların Pogradec'te savaştıklarını anlatıyordun!"

"Ya böyle işte, zavallı anacığınız az daha sizleri yitirecekti, az daha hepimiz orada yok olacaktık. Evin tam üstüne bir bomba, tek bir bomba düştüğünü düşünün bir an!"

"Peki nasıl oldu da kurtulduk?"

"Hepsini anlatacağım sizlere ama her şeyin bir zamanı var. Babanız evde kalmamızı, mahzene inip bombardımanı orada beklememizi tembihlemişti gitmeden önce. Doğrusu, Göl kıyısında, pazara çok yakın evimizde ihtiyacımız olan her şey vardı: Yiyecek, su, hem de oldukça uzun bir süre yetecek kadar... "Tamam da, içimden gelen bir ses orada kalmayın, yiyecekleri, içilir suyu yanınıza alıp bu mahzenden kaçın diyordu."

Annemin, kim bilir kaçınıcı defa anlattığı aynı hikâyeyi hepimiz aynı heyecanla dinliyorduk. O, hiç değişmeyen bir sesle devam ediyordu:

"Hayır, orada kalmayacağız, diyordum kendi kendime. Bunun üzerine, siz yavrularımı toparladım, iki çuval dolusu yiyeceği yanımıza alarak, Yunanlıların işgal ettiği bölgedeki bir evde, henüz evlenmemiş halalarınızdan biriyle yaşayan kaynanamın evine yöneldim. Bütün gece her tarafa bomba yağdı. Bir cehennemdi ortalık..."

Hikâyenin sonunu bildiğimiz halde, annemin söylediklerini dinmeyen bir heyecanla dinliyorduk:

"Şansımız yaver gitti, kaynanamın evinde bombardımandan kurtulduk ve orada iki gün geçirdikten sonra, kalan er-

zakı almak için, İtalyan işgal bölgesindeki evimize dönmeye karar verdim. Başımın üzerinden ya Yunanlıların ya da İtalyanların lanet olası kurşunlarının vızır vızır geçtiğini duyuyordum! Diğer bütün kurşunlar gibi, siyah ve nereden atıldığı bilinmeyen kurşunlardı bunlar... Gene de eve ulaştım ve bombardımanlar sırasında kalmamız gereken mahzene indim. Ben zavallı, bir de ne göreyim: Mahzenin üstüne bir bomba düşmüştü. Aman Allahım, mahzen bize mezar olabilirdi... Bununla birlikte, kendimi toparlayıp, ah benim biricik anacığım, yavrularımı kurtarmayı sağlayacak kadar talihli doğurmuşsun beni dedim, içimden. Sakinleştikten sonra, mahzende kalan erzakı gözden geçirmeye başladım. Tam bir yıkımdı gördüklerim. Orada koca bir yağ küpü saklamış olduğumu biliyorsunuz. İşte o küp paramparça olmuş ve duvarlar yağ içinde kalmıştı. Gene bildiğiniz gibi, İtalya yolculuğum sırasında küçük mavi yıldızları olan muhteşem bir beyaz porselen yemek takımı almıştım. O da, yıldızlarıyla birlikte, tuz buz olmuştu. İşte sevgili çocuklarım, o yerde ölümden, böyle kurtulmuştuk.”

Bayraklar

Çarpışmaların devam ettiği bütün bir dönem boyunca Göl kıyısındaki küçük evimizde annemizle birlikte yalnız kaldık. Çocukluğumuzda, barıştan çok savaş olduğu için, annemin dingin yüce ruhu bize hep huzur verdi. Evet, savaş ortamında olduğumuz zaman bile huzur, güven, umut yayılıyordu annemden.

Babam, kaçınılmaz bir çatışmadan dolayı ailemizin tehlike içinde olduğunu sezinlediği anda, sessizce kayboluyordu ortadan. Gerçekte, ailemize yaşayacağı bir yer sağlamaya bakıyordu gelecek bir göç için.

O zaman anneme düşüyordu aile içinde babamın yokluğunu aratmamak. Onsuz biz mahvolurduk, hem de kaç kez! Zaten, o dönemde meydana gelen hiçbir olay yoktu ki, tarihin bütün akımlarına maruz kalan küçük kentimizi de sonunda etkilememiş olsun. Hatta, tarihte meydana gelen her olayın, or-

duların birbiri ardı sıra geçtikleri küçük kentimizde, *genel hatlarıyla* başlamış olduğu bile söylenebilir.

Annem, gelip geçen farklı askeri birliklerden, çoğu zaman, bir bayrak ediniyor ya da edinememişse, renklerini de işleyerek kendisi bir bayrak yapıyordu. Küçük kentimizi ele geçiren ya da boşaltan değişik orduların sancaklarını annemin niçin biriktirdiğini anlamıyorduk çoğu zaman. Türkler zamanındaki savaşlardan beri, oldukça uzun bir dönem boyunca, kim bilir ne kadar askeri birlik geçmişti küçük kentimizden.

Böylece, ekmek, zeytinyağı, un ve diğer yiyecekler karşılığında annem, Pogradec'e girdiklerinde İtalyanlardan bir İtalyan bayrağı, sonra da, onların yerine gelen Yunan birliklerinden bir Yunan bayrağı edinmişti.

Evet, İtalyan birlikleri tekrar geldikleri güne kadar, herkes şaşkınlıkla soruyordu kendi kendine annem niçin bu bayrakları ediniyor diye. O sırada annem İtalyan bayrağını evin terasına çekti ve İtalyanlar evimize ilişmediler. Bununla birlikte, İtalyanlar kaçarken, bir İtalyan birliği evimizin önünde durdu ve bölgenin en yüksek ve en geniş yeri olduğunu ileri sürerek terasımıza bir mitralyöz yerleştirmeyi aklına koydu.

İtalyan birlikleri Pogradec'i ilk kez ele geçirdiklerinde de annem böyle bir durumla karşılaşmıştı. O sırada, kurtuluşumuzu annemin İtalyanca bilgisine borçlu kalmıştık. Gene de sorun o kadar basit değildi. Biz çocuklar, İtalyan askerlerinin yüreğini gözyaşlarımızla yumuşatarak kurtardık durumu. Bizim ağladığımızı görünce onları tehdit eden ölümcül tehlikeyi unuttular. Kendisine oğlunu hatırlattığım bir asker "yavrucuğum, yavrucuğum" diye seslenerek beni elimden tutmuş, sonra da gözyaşlarına boğulmuştu. Annem, hurma rakısı ve ayvalı çerez ikram ederek tam zamanında yetişmişti.

Fakat, şimdi, evin kapısı önünde bambaşka yapıda bir çete bulunuyordu. Zamanlar da değişmişti. Zaten annem bayrağı terasa çekecek vakit bile bulamamıştı. Kısacası, eğer aileyi kurtarmak, çocuklarını korumak içgüdüğü bir kez daha üstün gelmemiş olsaydı bizler kesinlikle mahvolmuştuk.

Paniğe kapılan İtalyan birlikleri silahları, elbombaları ve mitralyözleriyle birlikte geri çekiliyorlardı. Bu askerlerin gözün-

de, evimiz yeniden stratejik bir konum edinmişti. Bundan dolayı, terasa kesinkes bir mitralyöz yerleştirmek istediler. Biz çocuklar, gözyaşları içinde boşuna dikildik önlerine, bizi ite kaka geçtiler. Annem ise, merdivenin alt basamağında duruyordu. İtalyanca seslendi onlara. Şüphesiz, zarif bir İtalyanca'ydı bu, fakat kaygılı olduğu için, sözler değişik bir tonda çıkmıştı ağzından:

“Durun, askerler! Subaylarınız kalıyor bu evde.”

Askerler bir süre duraladılar. Bütün birliklerin geri çekildiklerini biliyorlardı. Annemin kesin ses tonunun ve hoş bir biçimde konuştuğu İtalyanca'sının etkisiyle, önce kısa bir tereddüt geçirdiler. Ama öyle görünüyordu ki, kolayca vazgeçmeyeceklerdi. Çete reisi anneme şüpheyile bakarak, gözdağı verircesine konuştu:

“Yakında gene geleceğiz, Madam. Eğer bizimkileri burada bulmazsak, hapı yuttunuz demektir. Hepinizi kurşundan geçiririz!”

Ailenin burun buruna geldiği ölüm ânını annem, bir kez daha, işte böyle geciktirmişti. Gerçekten, talihimiz yaver gitmiş, İtalyan birlikleri geri gelmemişti. Onların yerine Yunan birlikleri geldi. Ve annem ünlü terasımıza Yunan bayrağı çekecek boş vakit bulmuştu.

Dillerin Gücü

Gençliğinde yapmış olduğu uzun yolculuktan beri annem İtalya'ya karşı büyük bir sevgi besliyordu ve İtalyan diliyle özel bir ilişki kurmuştu. Onun gözünde, her dil bir tür vatan oluşturunuyordu. Bundan dolayı, birçok dilden sevgisini esirgemediği ileri sürülebilir.

Annemin bizi yatağa yatırdığı ve babamın kuyruğunu açmış bir tavuskuşunu andıran radyonun ibresini hareket ettirerek uzak ülkelerin istasyonlarına kulak vermekten yorulduğu gecelerde annem, özellikle geç saatlerde daha net duyulan ve İtalyanca yayın yapan istasyonlardan birini uzun uzun arıyordu. Adriyatik'in karşı yakasına yaptığı yolculuğu sonsuza dek uzatmanın kendince bir yoluydu bu. Böyle yaparken, gecenin

koyu karanlığında, hatta tanyeri ısırken, bir ninni gibi gelen müziğin etkisiyle uyukladığı oluyordu, öyle ki o eşsiz İtalya yolculuğu uykuya daldığı zaman bile devam ediyordu.

İtalyan faşizmi ile yüz yüze gelmiş olmak annemi şaşırtmıştı. İtalya'ya yeniden kavuşmasının bir askeri işgal vesilesiyle gerçekleşeceğini, en korkunç rüyalarında bile olsa, asla hayal edemezdi. Üstelik, İtalya-Yunanistan savaşı da patlak vermekte gecikmeyecekti.

Göl'ün kıyısındaki evimiz cumbalıydı ve bundan dolayı dört bir yanı gözlemlemeye elverişliydi. İtalyanlarla Yunanlılar arasındaki sokak çarpışmaları boyunca, her iki taraf da, daha iyi bir görüş açısından yararlanmak, ve dolayısıyla, sonraki çatışmalarda üstünlüğü sağlamak için evimizi ele geçirmek istiyordu. Biz çocuklar ise, annemize sarılarak, her an ölümü bekliyorduk.

Evet, ölüm her an kapımızı çalabilirdi gerçekten. Özellikle, küçük kentimiz aynı gün içinde birkaç kez ele geçirildiğinde.

Korkudan herkes evine kapanıyordu. Oysa İtalyan birliklerinin gelmek üzere oldukları söylentisi yayılmakta gecikmedi. Sonunda, Yunanlılar evimize erişemedi. Sebebi de, İtalyanların evimizin önüne daha önce gelmiş olmalarıydı. "*Avanti!* (İleri!)" sesleri duyuluyordu her yandan. Nihayet kapımız dipçik darbeleriyle sarsılmaya başladı. Annem ve ardından biz çocuklar merdivenlerden indik. Bu askerlerin, özellikle üzerine tüy kondurdıkları başlıklarıyla, ne kadar garip giyinmiş olduklarını ilk kez o zaman gördük. Korkmak yerine, en küçüklerimiz neredeyse güleceklerdi, neyse ki kendimizi tutabildik.

Annem giriş kapısını cesaretle açtı. Askerlerle kusursuz ve açık seçik bir İtalyanca konuştu. Tamamen yabancı bir ülkede bulundukları halde, kendi dillerini çok güzel konuşan yerli ahaliden bir kadınla her halde ilk defa karşılaşan İtalyanlar, bu beklenmedik durumdan dolayı silahlarını indirdiler. Biz çocuklar da hayret etmiştik annemin ilk kez İtalyanca konuşmuş olmasına. Bambaşka biri vardı karşımızda. Gurur duymuştuk onunla. Tüm korkularımız yok olmuş ve kurtuluş umudu belirmişti.

Beklediğimiz gibi, askerlerden bizi rahat bırakmalarını rica etti. Üniforması madalyalı bir subay annemi kibarca selamladı ve Yunanlıları püskürtmek ve de geri gelmelerini önlemek için terasa bir mitralyöz yerleştirmelerine izin vermesini rica etti. Bunun üzerine annem, bizleri yanına alarak, âdeta gözdağı verirdesine, gene o çok hoş İtalyanca'sıyla, askerlere Allah'a inanıyorlarsa ve kendilerinin de çocukları varsa eğer, sadece evimizi koruyabileceklerini söyledi.

Sanki benliğindeki coşkulu ve bizim o zamana kadar bilmediğimiz bir kaynaktan güç alıyormuşçasına, İtalyan askerlerinde saygı uyandırıyor. Sesinde bir yorgunluk belirtisi olmaksızın, akıcı ve çok anlaşılır bir dille konuşuyordu. Askerler, bu uzak bölgelerde evlenmiş bir İtalyan kadın mı var karşılığında, yoksa Balkanlar'da bir dil mucizesi mi söz konusuydu, bilemiyorlardı.

Dinleyenlerin üzerinde müthiş bir etki yaratan bir güç, sihirlili bir kudret vardı annemin konuşma tarzında. Evet, hayatının ilk büyük yolculuğundan sonra ve o zamandan beri sadece radyoda konuşanlardan duyduğu bu İtalyan dilini, tam sırasınca yeniden daha iyi konuşmak ve böylece kurtuluşumuzu sağlamak için belleğinde saklamış, sonra da ona bir derinlik katmıştı âdeta.

Mucize gerçekleşti. Subay direktmekten vazgeçti ve hepsi evden uzaklaştılar. Zaten, Yunanlılar, dört bir yandan geri geliyorlardı gene...

Annem, nihayet rahat bir nefes alabildi. Ve bir kez daha, bizi ölümün pençesinden kurtarmıştı İtalyanca bilgisi sayesinde. İşte bu olay, dillerin mucizevi ve kurtarıcı gücüne inancı, biz çocuklarda daha da perçinlendi.

Mezeler ve Hurma Rakısı

Güneş batarken, babam verandada akşama dek süren uzun bir okumanın sonunda kitabını kapattığında, annem onun evde yapılmış bir bardak hurma rakısı istediğini anladı.

Babamın ne zaman sadece hurma rakısı istediğini, ne za-

man yanında meze arzu ettiğini annem çok iyi bilirdi. Bu özellikle, dostları arada bir evimize uğradıklarında olurdu.

Annem pek az şeyden nefis mezeler yapmanın ustası olmuştu. Kıtık yılları boyunca ve sosyalist kooperatiflerin kurulduğu yıllarda annem bahçesinin bir köşesine, gizlice, dolmalık ve sivri biberler, domates, patlıcan, sarmısak, soğan, salatalık ve maydanoz ekmişti. Gül ağaçları, karanfiller, ve vazgeçemediği fesleğenler sayesinde sebze bahçesini, sırrını hiç kimsenin keşfedemeyeceği bir biçimde saklamayı başarmıştı.

Gerçi bu birkaç sebze, toprağı çiçeklerle birlikte paylaşmak zorunda kalıyordu ama anneme her yıl bol ürün sağlıyordu. Bundan dolayı, ilk patlıcanlar olgunlaşmaya başladığında, babam “kesekler bile sensiz edemiyor” diye takılırdı anneme. Gerçekten, o dönemde bu ürünlerin pazarlarda hemen hemen bulunmaz olduğunu, bulunsa bile, her önüne gelenin girmesine müsaade edilmediği en iyi lokantaların sofralarında yer almak için, kısa zamanda yok olduklarını bilmek gerekir.

Böylece annem, bahçesindeki sebzeler toplanacak hale gelince babama ve dostlarına, tadına doyum olmaz mezeler hazırlıyordu. Özellikle, maydanozları ince ince kıyarak pek bilinmedik bir salata kotarıyor, maydanozun artan kısmını, başlıca malzemesi, o sırada gizlice yetiştirdiğimiz keçilerin sütünden yaptığı yayık ayranından ibaret olan *tarator* için kullanıyordu. Evimize geldiklerinde babamın dostlarının yanında kalmayı âdet edinmiştim. Evet, orada bulunuşumun asıl sebebinin bu mezeler olduğunu itiraf edeyim. Zaten babamın dostları tabaklar dolusu mezelerin hızla yok olduğunu fark etmiyorlardı. Babamın arada bir sert bakışları bile beni durduramıyordu.

Hamur İşlerinin Lezzeti

Hamur işlerini en beklenmedik biçimlerde hazırlama becerisi, annemin İtalya’ya beslediği hayranlığın, bu kıtık yılları boyunca en iyi belirtisiydi.

Oraya yaptığı yolculukta, hamur işleri sayesinde, bu kıtlık yıllarının hazin gerçekliğinden bizi kurtarmayı sağlayacak olan bir mucize türü keşfetmişti gerçekten, hiç unutmamacasına.

Spagettileri, makarnaları, lazanyaları ve hamurdan yapılmış diğer birçok lezzetli harika yemekleri, doğduğu bölgede, İtalyan işgalinden önce, ilk kez, annem tanıttı, hiç şüphesiz. Açlık bastıran yiyeceklerle beslenmiş biz çocukların değişik gereksinimlerini bir parça un, bir miktar su, bol sevgi ve eşsiz bir beceriyle gidermeyi böylece başardı.

Evet, bu yokluk günlerinde aynı ve değişmeyen hamurla beslenmiş olmamıza rağmen, annemin bize her zaman birkaç yeni yemek hazırladığını düşünürdük.

Hakikaten, aileden gelen bir hamur yoğurma becerisi vardı annemin, öyle ki Balkanlar'daki çeşitli tariflere göre, erişteler, peksimetler, etli börekler, puf börekleri ve ayçörekleri yapabiliyordu. Ama İtalyanların hünerlerinden yararlanarak hamura şekil vermedeki ustalığı, vaktiyle İtalya'ya yapmış olduğu yolculuğu bizim gözümüzde daha da renkli kılıyordu.

Annem bu yolculuğun hatırasını belleğinde ne kadar saklamış olursa olsun, unutuş beyinde yapacağını yapıyordu. Ne var ki, hamuru İtalyanlar gibi yoğurmayı asla unutmadı. Bu tür hamur yoğurma, tıpkı hep yorucu çalışmalarla geçmiş hayatını sulayan kan dolaşımının bir elementi gibi, onun varlığının tamamlayıcı bir parçasıydı. Bunun bizim için, en zorunlu günlük ihtiyaç olduğunu eklemek gerekir.

Hamura her seferinde yeni biçimler vererek yoğurmak için gösterdiği özen, daha sonraları, bir bakıma, âdeta çocuklarına da geçmişti. Ağzımız, vaktiyle bizi düşünerek çeşitli biçimler verdiği bu hamurla dolduğunda, annemizin ellerinin dokunuşunu, o zamandan beri, sık sık hissettiğimiz oldu. Evet, duyumsadığımız bu damak tadı, sefaletten kurtulduktan sonra bile, hayatımız boyunca ardımızdan gelmeye devam etti.

Tikuş

Annem *tikuş*'u bayramlarda yapardı sadece. Biz çocuklar, bu leziz yemekten ötürü bayramları iple çekerdik.

Evimizde birçok şeyde olduğu gibi, kökeni bilinmeyen ve un, süt, yumurta ve tavuk eti, hatta elimize geçtiği zaman, kuzu eti karışımı bir börektir *tikuş*.

Önce hamur yoğrularak açılır, sonra iki parça halinde kesilir. İyice açılmış ilk parçaya etler zar büyüklüğünde dizilir, üzerine etsuyu ve bir bardak sütte çalkalanmış yumurta dökülür. Hepsinin üzeri incecik açılmış ikinci yufkayla örtülür. Bir tepsinin içinde fırına konur.

En lezzetli *tikuş*'lar ekmekçi fırınlarında ya da börek tepsi-lerinde pişirilenlerdir.

Annem *tikuş* yapma hünerini babaannemden, o da anneannemin annesinden öğrenmişti ve bu böylece çok eski zamanlara kadar uzanıyordu. Bu geleneğe bağlı kalan annem, *tikuş* yapmanın sırrını kız kardeşime ve gelinlerine öğretmişti. İşte bunun içindir ki, bu gün bile aile çevremizde, sadece bayramlarda değil, başka günlerde de *tikuş*'un tadını çıkardığımız olur.

Ama bu *tikuş*'ların lezzetinin artık aynı olmadığını, o sefalet ve sosyalist tayın kartları döneminde annemin pişirdiklerinin lezzetine erişemediğini kabul etmek gerekir.

Stalin'in Portresi

Kendini kitaplarına kaptıran babam geç vakte kadar uyanık kalıyordu. Şaka yollu dediği gibi, okumayı ve düşünmeyi, rüyalarımızdan yayılan ek enerji ile sürdürmek için hepimizin uyumasını bekliyordu. Asla babamdan önce yatmayan annem ise oyalanmak için yeni işler buluyordu kendine.

Gene bu geç saatlerden birinde, 1948 ilkbaharının bir gecesinde, tanımadığımız bir sürü adam ansızın çıkageldi evimize. Biz çocukların uyuduğu verandadan başlayarak kapıyı vurmadan içeri girdiler.

Sımsıkı kapatılmış kapılar bile açık kalırlar derdi babam. Bu yüzden evimizin kapılarını kapamazdık.

İlk uyanan ağabeyimdi. Birkaç basamak çıkınca babamla karşılaştı. Babam o kadar ürkmüştü ki, gelenlerin Stalin'in portresini aradıklarını söyledi güçlükle ve kekeleyerek. Gerçekten, Stalin'le Tito'nun güzelce çerçevelemiş iki büyük fotoğrafı, odada duvara asılı duruyordu her zaman.

Kaderin en korkunç darbelerine de maruz kalsa, biz çocukların karşısında asla en ufak bir tereddüt ve korku belirtisi görülmezdi babamın yüzünde.

Bu sefer, "Büyük Kardeş"le iplerin kesinlikle koptuğunu hemen anladı babam. Gizlice, özellikle biz uyuduktan sonra dinlediğı ve Tito ile Stalin arasında derin bir anlaşmazlık olduğunu iddia eden Batı radyolarına, en çok da, BBC'ye inanmak konusunda karar verememişti o zamana kadar.

Babam yeni gelenlerin, evde Stalin'in portresini bulur bulmaz, kendisini götüreceklerini bildiğı için, soğukkanlılıkla beklemeye başladı. Hayat Stalin'e hiçbir şekilde güvenilemeyeceğini ona öğretmiş olmasına rağmen, evde Tito'nun fotoğrafı yanında Stalin'in fotoğrafını da bulundurmamızın sebebi genellikle ailenin, özellikle de gençlik yıllarımızın güvenliğini daha iyi sağlamaktı.

Babamın, yeni gelenlerin, nasıl olsa bulacakları Stalin'in portresinden dolayı kendisini götürmelerini soğukkanlılıkla beklemesi bundandı. Önceleri, evlerinde Stalin'in portresini bulundurmayanların şüphe uyandırdıklarını hatırlıyordu. Oysa şimdi...

Her ne olursa olsun, uzun uzun düşünecek vakti kalmamıştı ve evi terk etmeye hazır olmaktan başka çaresi yoktu. Oysa, polislerin yerine, Stalin'in çerçeveli kocaman portresini iki eliyle tutan annem göründü çalışma odasının eşiğinde.

Babamın kesin idam hükmünü ve dolayısıyla ailenin geri kalanının mahk miyet kararını, zavallı annemin, elinde salladığını rüyasında görmüş olsa bile inanmazdı...

Babam bir kez daha  l ml  burun buruna geldiğini hemen anladı. Polisler evden ayrılmak üzereyken, elinde bu portreyle ne yapmak istediğini sakın bir sesle sordu anneme.

Olup bitenler hakkında en ufak bir fikri olmayan annem soğukkanlılıkla yanıtladı onu:

“Bir zaman önce, yoldaş Stalin’in portresinin epeyce tozlandığını fark ettim. Oysa, iktidarın adamlarının Tito’nun ve Stalin’in fotoğraflarının nasıl saklandığını araştırmak için evlere geleceklerini komşulardan duymuştum. İşte! Fotoğraflarının tozunu almanın tam zamanı dedim kendi kendime. Onları mutfakta sakladım ve şimdi, bu adamlara gösterebilmek için koşturdum ama onlar çoktan gitmişler.”

Babam kanının donduğunu hissetti. Son gücünü toparlayarak, gene de sakın bir sesle şunları söyledi:

“Zavallı karıcığım, Stalin yok artık. Tito ile bozuştı. Eğer bu adamlar onun fotoğrafını bulmuş olsalardı, beni tutuklayıp götürürlerdi. Ondan sonra kim bilir ne olurdu.”

Bu sefer annemi bir korku aldı.

Koca çerçeve elinden kaydı. Fotoğrafın üzerindeki cam tuzla buz oldu, her parçası ailemizin kaderini düşündürür gibiydi.

Annem kendini toparlayınca, haykırmaya başladı.

“Aman Allahım, vah bana, nasıl bir iş açacaktım başımıza! Meğer dosdoğru ölüme koşuyormuşum bu fotoğrafla. Aman Yarabbi, sen acı bana!”

“Hayır, hayır, aslında hepimizi sen kurtardın!” diye yanıtladı babam, annemi kucaklayarak.

Görüldüğü gibi, hayatla ölüm, bir kez daha yüz yüze geliyordu evimizde.

Gönüllü Çalışma

Bir gün babam ve K. –Balkanlar’ın tarihine ışık tutacağı sanıldığı için, K.’nin gözünde temel eser olan– eski bir metnin çevirisiyle uğraşırken, Parti Bölge Komitesi’nden genç bir militan, çalışmakta oldukları zemin katındaki odanın penceresinden kendilerine elini boru gibi yapıp, “Hey, asalak ihtiyarlar, gönüllü çalışma kampanyasını düşünüseniz daha iyi olur. İçinde hiçbir şey bulunmayan bu kâğıt yığını bırakın da işçi

sınıfının saflarına katılın!" diye seslenince dikkatleri birden dağıldı.

Kendini metne vermiş olan babam, gözlüğünü yavaş yavaş yukarı kaldırdı, fakat sessizce uzaklaşan gencin söylediklerinden hiçbir şey anlamadı. K. ise söylenenleri anlamıştı. Gencin yeteri kadar uzaklaştığını fark edince, babama şöyle dedi, sesi-ni yükselterek: "Şu haytalara, şu terbiyesizlere bak! Gönüllü çalışmaya çağırıyorlar bizi. Tarihin derinliklerini araştırmakta olan bizlerin toprak kazmamızı istiyorlar."

Olayı ancak henüz kavrayan babam, K.'nın dediklerine katılarak,

"Hepimiz toprak kazacak olsaydık, diğer bütün işleri kim yapacaktı?" diye ekledi sakın bir sesle.

Militan şarkının sözleri duyuluyordu dışarda:

"Amerika ve İngiltere proleterler ülkesi olacak."

Bu nakaratın sözlerini duyar duymaz bir gülme aldı yaşlı K.'yı. Dostunun isyankâr eğilimlerini açığa vurmasından çekinen babam, üzerinde çalıştıkları belgenin çevirisini yüksek sesle okumayı sürdürdü.

Onun bu gayreti etkisini gösterdi, çünkü K., sonunda kendini toparladı.

"Adam sen de, bu bizim değil, onların sorunu. Amerika ve İngiltere Proleter ülkeler oluncaya dek savaşsınlar!" dedi.

Sonra, tekrar rahatlamış olarak, babamla birlikte, kendilerini böylesine uğraştıran eski büyü kitabına gömüldüler yeniden.

Gümüş Ayna

Annem küçücükken yetim kalmıştı. Tanımadığı annesinden antika bir gümüş ayna miras düşmüştü ona. Babamla evlenirken getirmiş olduğu çeyizin ortasında parıl parıl parlayan bu ayna sonradan başımıza gelen tüm felaketlerde eşlik etti bize.

Evet, annem bu gümüş aynadan hiç ayrılmadı. Çoğu zaman, onu aydınlatmak için mumu yaktığı ve yarı karanlıkta ona derdini döktüğü olurdu.

Babam annemin, aynasına ne kadar güven beslediğini çok iyi biliyordu, fakat onunla dertleşmeleri hakkında hiçbir şey sormuyordu anneme.

Biz çocuklar ise, büyümeye başladıkça, annemin gümüş aynasına bağlılığı konusunda çeşitli yorumlar yaptık. Sanki annemiz, bir tür diyalog kurarak, kendi annesini bu ayna yardımıyla anıyormuş gibi geliyordu bize, çoğu zaman. Gerçekte, annem kendi evinden tamamen ayrıldığında tüm akrabalarıyla vedalaşmıştı. Bu Allahın belası Balkan sınırını aşmak için attığı birkaç adım hayatının akışını tamamen değiştirmiş, onu ailesinden, kardeşlerinden, henüz sağ olan kız kardeşlerinden ve geri kalan akrabalarından koparmıştı. Sadece ölümleri bildiren kısa telgraflardan başka bir haber alamamıştı yaklaşık yarım yüzyıl boyunca ve bu yüzden, üst üste doğum yaparak bir denge kurmak istemişti belki de.

Evet, annem her halde, gümüş aynasına özellikle bu sırrı açıklıyordu. Bu kutsal nesnenin kırılmaması için olağanüstü bir özen göstermesi bundandı. Gümüş aynanın kırılması bir felaketin belirtisidir diye düşünmek âdet olmuştu çok uzun zamandan beri, belki de, ayna ailenin elinde bulunduğu zamandan beri.

Sonra –fakat çok uzun zaman sonra– anlamıştık ki yitik zamandı antik gümüş aynasına bakarak annemin aradığı.

Nişan

Üçüncü dereceden Sosyalist Emek Ödülü'nün gümüş kaplama madalyasının babamın kitapları arasında parladığını uzun bir zaman boyunca gördük. Yorucu çalışmalara adanmış hayatında kendisine verilmiş biricik nişandı bu.

Babam, uzun yıllar boyunca, özellikle büyük göçten sonra ve ailemizin varlığı bakımından kesin dönüm noktalarında, kendisine bir nişan ya da madalya verildiğini görmek arzusu ile kavruldu. Fakat Parti üyesi olmadığı için böylesine arzu ettiği bir nişanı elde etme şansı hiç yoktu âdetâ.

Çevremizde babamdan çok daha genç Parti üyelerinin bayram günleri göğüslerini madalyalar ve nişanlarla donatarak

kentte nasıl dolaştıklarını gözlemliyorduk. Birçok ödöl almış olanlar bunların işaretlerini takıyorlardı herkes görsün diye; sadece tek bir nişana sahip olanlar ya bu nişanı ya da oldukça büyük bir madalyayı takıyordu. Biz çocuklar babamın gece gündüz çalıştığı halde niçin bir nişan ya da bir madalya ile ödüllendirilmediğini, oysa ondan çok daha az çalışanların bir, bazen de birkaç madalya ile ödüllendirilmiş olmalarını bir türlü anlayamıyorduk...

Yanıtlarının somut bir biçime dönüşmesinin uzun bir zamanı gerektireceği tahmin edilebilen soruları sessizce geçiştirmek ailemizde bir gelenektir. Derdi tazeleyecek sorular da sorulmazdı.

Çünkü suskunluk sefalet çeken ailelerde büyük bir zenginlik oluşturur. Evet, yaşadığımız yoksul hayatta, suskunluğun paha biçilemez bir değeri vardı gerçekten.

Savaştan hemen sonra seyrettiğimiz Rus filmleri biz çocukların nişanlar hakkında bir fikir edinmemizde yararlı olmuştu. Tam savaş ilan edildiği sırada dünyaya geldiğimiz ve bu konuda hiçbir şey hatırlamadığımız için, artık barış zamanında yaşadığımızın bilincinde olmamıza rağmen, Rus filmlerini seyrederken savaşın henüz başlamış olduğu izlenimi yer ediyordu bizde.

Evet, o zamanlar Rus filmleri, sadece Rus filmleri vardı görülecek ve bu filmlerde biz savaş, boyuna savaş seyrediyorduk. Bundan dolayı, savaş çılgınlığı, hayatımızın daha sonraki akışı üzerinde bırakacağı izlerle birlikte hiç silinmemek üzere yer etmişti genç ruhlarımızda. Bu şartlarda, muzaffer generallerin göğüslerinde yıldızlar gibi parıltı veren sayısız nişanlar ve madalyalar, bende, bu gövdelerde biraz daha yer açılabilmiş olsaydı, orası da yeni nişanlarla ve yeni madalyalarla donanırdı gibi bir fikre yol açmıştı. Üstelik, bu yetmiyormuş gibi, bir de gönüllü çalışmayı ödüllendiren nişanlar ve madalyalar dönemi gelecekti...

Kısacası Rus filmlerini seyrede seyrede ve göğüsleri madalyalarla, nişanlarla donatılmış askerleri ve subayları göre göre, madalyaların, adaletsiz bir biçimde dağıtılmış da olsalar (en azından, milli bayram günlerinde madalyalarını sergileyenler

göz önünde tutulduğunda) hayatta göz ardı edilemeyecek bir rol oynadıklarına inanmıştık gerçekten.

Salt benim de var diyebilmek için, hangi dereceden olursa olsun, bir madalya ile ödüllendirilmeye can atan babamızın durumu nişanların önemi hakkındaki görüşümüzü doğruluyordu. Bir madalya ile ödüllendirilmenin babamın gözünde niçin böylesine bir önem taşıdığını daha sonra anladık ancak.

Her ne olursa olsun, sonunda, 1 Mayıs vesilesiyle, babama da –üçüncü dereceden Sosyalist– Emek Ödülü verildi. Biz çocukların gözünde dünyanın en önemli nişanıydı bu. Gerçekten, mutlu ediyordu babamı – bu ödülü elde etmekle, bu raya yeni gelmiş bizim gibi ailelerin hain olduklarına dair beslenen son şüpheleri kentte ortadan kaldıracabileceğini düşünmüş de olsa, babamın bu ödüllendirilmeye sevinmesinin asıl nedeni, bunun biz çocuklar için bir mutluluk kaynağı olmasıydı.

Herhalde, babamı da memnun edeceğini düşünerek, hepimiz bu madalyayı oldukça uzun bir süre göğüslerimizde taşıdık. Babam, sonradan, 1 Mayıs'ta kurala göre o gün takılmaması gerektiği halde, madalyası kadar etkileyici olan nişanını da göğsüne takarak kentte dolaşmaya başladı. Mümkün olduğu kadar çok sayıda komşu ve tanıdık görsün diye, mahallede ve büyük meydanda birkaç kez tur attı.

Babamın ölümünden sonra, annem uzun bir süre, madalyasını parlatıp tekrar kitaplarının arasına yerleştirmeye adadı kendini. Nişanını eve geri getirdiği gün yüzünde yansıyan mutluluğu böylece daha iyi anımsıyordu belki de.

Sosyalist Kuponlar

Çok çocuklu aileler, madenci aileleri, ağır işlerde çalışanların aileleri her ay daha çok kupon almak hakkına sahiptiler. Bu kuponlar kılı kırk yararcasına belirlenmiş miktarlarda şeker, tuz, zeytinyağı, sabun ve diğer en gerekli yiyecek maddeleri almayı sağlıyordu. Genel kıtlık döneminde –görünüşte– örnek ve hakça bir dağıtımdı bu.

Annem bu kuponları her ayın başında babamdan alıyor, sonra bunları, kaybolur ve sonunda bizler bütün bir ay aç, pis, tuzsuz ve şekersiz kalırız korkusuyla gizli bir yere koyuyordu.

Bu kuponların yürürlükte kaldığı uzun dönem boyunca, sadece üç kez yoksun kaldık onlardan: İlkinde, keçilerimizden biri kemirmişti; ikincisinde mutfaktaki büfenin arkasına düşmüşler ve annem kullanım tarihleri geçtikten sonra bulmuştu onları; üçüncüsünde ise tamamen babamın yüzünden yoksun kalmıştık. Bütün bir ayın kuponlarını sayısız kitaplarından birinin arasına koyduğunu hatırlıyor ama kendini okumaya verdiği için, bunun hangi kitap olduğunu bir türlü bilemiyordu.

Babamın hemen hemen bütün kitaplarını bilen annem, söz konusu kuponları, biz çocukların her gün biraz daha açlık çektiğimizi belirterek, aramaya koyulmuştu. Undan ve bir önceki aydan artmış bir miktar zeytinyağından olağanüstü bir ustalıkla galetaların her türlüünü yapmasına rağmen, gerçekte, açlığımızı bastıramıyorduk artık. Bundan dolayı, hepimiz babamın kitaplarını harıl harıl elden geçirmeye koyulduk. Bunu yaparken, kitapları orasından burasından okuyor, ilginç resimlere bakıyorduk. Bu sefer, asıl niyetimiz, sosyalist kuponları bulundukları yerden çıkarmak değil, bu eserleri okumaktı.

Bitkin ve aç açına ay sonunu ve babamın bize getireceği yeni kuponları beklemekten başka çaremiz kalmamıştı.

Bu aynı gün babamın dostu K., ödünç aldığı kitaplardan birini geri getirmek amacıyla evimize çıkageldi. Babam söz konusu kitabı açar açmaz o kadar aramış olduğumuz, ve kullanım tarihleri geçtiği için, artık bize hiçbir yararı olmayan kuponların yere düştüğünü gördü. Üzgün üzgün baktık birbirimize, K. da hayretle izliyordu bizi.

Babam kitaplarından birini ödünç verdiğinde, K.'nın izlenimlerini öğrenmeyi arzu ettiği olurdu çoğu zaman. Aynı şey K. için de söz konusuydu. Dostlukları bu temel üzerinde sürekli geliyordu. Kitaplar geri verildiğinde, görüşler oldukça hararetli bir biçimde belirtilir, hatta söz konusu eser baştan sona okunmamışsa ya da okunmadığı halde, okunmuş olduğu iddia edilmişse bağıra çağıra tartışılırdı.

Tek sayfasını bile okumadığı bir kitap hakkında K.'nm yorumlar yaptığı olurdu çoğu zaman. Babam K.'nm bu yorumlarını birçok defa şüpheyile karşılaşmış ama bu şüphelerini kesin kanıtlarla pekiştirmemişti. Uygun bir fırsat kolluyordu bu yüzden.

“Bu kitabı okudun mu?” diye sordu K.'ya, kayıtsız bir sesle.

“Hem de öyle bir okudum ki!” dedi K., kesin bir edayla.

Bunun üzerine, babam kitabın arasından düşmüş ve geçerliğini yitirmiş kuponları yerden toplayarak, “Bu eseri gerçekten okumuş olsaydın, vakti çoktan geçmiş bu kuponları bize mutlaka getirirdin,” dedi.

Açlıktan zayıflamış biz çocukların, bu sözler üzerine, K.'ya ayıplayarak bakmaktan başka bir şey gelmedi elimizden.

K., neyin söz konusu olduğunu hemen anladı. Onun kurbanı olmuş biz çocuklara şaşkın ve içi paralanarak baktı. Birkaç damla gözyaşı aktı yanaklarından aşağı.

Odadan çıktık o sırada, ama bir kitabı okumayı ihmal etmekle bir günah işlenmiş olabileceği inancı aklımızdan hiç çıkmadı.

Trevi Çeşmesi'ndeki Madeni Para

Babamla birlikte yaptığı biricik yolculukta annem otuzlu yıllarda Roma'ya gitmiş ve bu vesileyle, Trevi Çeşmesi'ne bir madeni para atmayı ihmal etmemişti. Efsaneye göre, bu havuza madeni para atan yolcu cennete gidermiş kolayca.

İnsanoğlunun ancak bir başka işgal altında inim inim inlemek için bir işgalden kurtulduğu Balkanlar'da yıllar, onyıllar, bir yarım yüzyıl geçmiş fakat bir barış dönemine kavuşmak mümkün olmamıştı gene de. Her şeye rağmen, Trevi Çeşmesi'ne attığı madeni parayı unutmamıştı annem. Umudunu yitirmemişti yani, Roma'daki efsanenin gerçekleşeceğini ummuş, bu aldatıcı umut onda hep devam etmişti.

Mis gibi kokan güllerin, karanfillerin yetiştiği eski Türk evinin bahçesinde, ilkbaharda ilk leylak salkımları etrafa güzel bir koku yaymaya başladığı sırada, annem çepeçevre çiçeklere su sıçratan küçük fısıkiyeyi harekete geçirirdi.

Hakikaten, bahçenin gençlik pınarını oluşturan fıskıyenin yakınında, geçmişte Roma'ya yaptığı yolculuğu bize anlatırken Trevi Çeşmesi'nden tekrar tekrar söz etti.

Evet, genç kızların ve oynak atların nasıl taş kesildiklerini, fışkıran suların ve parlayan güneşin bu bakirelere ve onların beyaz kısraklarına nasıl yeniden can verdiğini anlatıyordu bize. Romalı general Agrippa'nın, kıyasıya bir savaşın sonunda bozguna uğramış ve ölümün eşiğinde, kurtarıcı sudan birkaç damla içmeye can atan yiğit cengâverlerinden, onların güzel ve genç bir Romalı kıza doğru son bir güçle sendeleyerek yürüdüklerinden, genç kızın, o sırada bu cengâverlere kurtuluş çeşmesini, yani Trevi Çeşmesi'ni gösterdiğinden söz ediyordu bize.

Gittikçe çoşan annem bir efsaneyi ve vaktiyle görmüş olduğu bu muhteşem Roma'yı anlatıyordu. Böylece, yıllar boyunca, Trevi Çeşmesi'nin suları, sonunda annemin Balkanlar'daki rüyalarından fışkırdı. Aslında, efsanenin, onu ilgilendirdiği kadarıyla, gerçekleştiğini göreceği yazılı değildi kaderde.

Uzun yıllardan sonra ülkenin kapıları nihayet tekrar açıldığında, Roma'ya yolculuk etmek kolaylaştı. Bu da, bir gün anne-me, bu efsaneye gerçek bir görünüm verme vaktinin geldiğini bildirmemizi sağladı.

Oysa, annem vaktiyle yapmış olduğu yolculuğun yarattığı hayalin bozulmasını istemiyor gibi geldi bize. Kısacası, efsanenin, kendi evlatlarının sık sık Roma'ya gitmeleri biçiminde gerçekleşmesiyle yetindi. Evet, annemin durumunda, efsane gerçekte bütünleştirdi, böylece.

Balıkçı

Stalin döneminde göçmenler ve herhangi bir sebepten dolayı sürgüne mahkûm edilmiş olanlar Balkanlar'daki istikrarsız durumlarına zarar veren değişikliklere diğer sosyal gruplardan çok daha duyarlıydılar.

Evet, bir karışıklık döneminin başlayacağını hisseder hissetmez çekingen bir suskunluğa gömülüyorlardı. Suskunluk onların sığınağı, tek inancı ve de güvenliği oluyordu. Kaderin

ilk darbelerine karşı koymak için aile içinde saflarını sıklaştırıyorlar fakat aynı zamanda tanıdıklar çevresini daraltmayı da unutmuyorlardı. Hatta en yaşlıları bir sonraki günün ve onu izleyen gecenin bize ne getireceği bilinmez diyorlardı.

Annem bize hep aynı soruyu sorarak ruh halimizi açığa vurmasını biliyordu: Savaş olacak mı dersiniz? Gerçekten savaş çıkacağına inanıyor musunuz?

Babam olayların kötüye gideceğinden emin olduğu zaman bile, onun sorusunu savaş olmayacak diye yanıtlıyordu daima. Yanıtı önceden bilen annem, hiçbir şey söylemeksizin başını başka yana çeviriyordu. Biz çocuklar ise, savaştan uluorta asla söz etmemek gerektiğini uzun zamandan beri anlamıştık. Savaş, ailemizin kutsal özgürlüğünü oluşturan huzurun düşmanıydı gerçekten, bunun böyle olduğunu biliyorduk.

Böyle anlarda babam içine kapanıyor, düşüncelerine dalıyordu. Kuyruğunu açmış tavuskuşu biçimindeki radyosunun başına oturuyor, ibresini sağa sola sürekli hareket ettirerek aleti hor kullanmaya başlıyordu. Bir an için bastırmış olduğu sessizlik ve huzur sonunda tekrar odaya yayılmadan önce, radyo çın çınlayan bir sesle, hiç bozulmaksızın, nasıl oluyor da çalışıyor diye bu gün bile hayretle soruyorum kendi kendime.

Ülkemizle ilgili haberleri özetleyen yabancı istasyonların frekanslarını saptayınca radyonun sesini mutlaka kısıyordu babam. Daha sonra, yerel istasyonların frekanslarını aramaya koyuluyordu, Parti'nin bilmem kaçınıcı genel kurulunun ülkenin geleceği bakımından kesinlikle çok büyük bir önem taşıdığı belirtilen toplantısına ilişkin en son haberleri dinlemek için. Bu resmi yorumu, yabancı radyolardan dinlediği haberlerle karşılaştırarak, daha sonra bize anlattığı, kendi yorumunu geliştiriyordu.

Babam, çoğu zaman gecenin geç vaktine kadar BBC'yi dinliyordu. Ona göre, en nesnel ve en ılımlı yorum BBC'ninkiydi. Bundan dolayı, BBC'nin yorumuna büyük bir değer veriyordu. Fakat, yerel radyo programlarının sona erdiğini bildiren *Enter-nasyonal*'i dinlemek için, gece yarısına doğru uzun dalgayı çevirmeye özen gösteriyordu. Hatta, o sırada, istenilmeyen muhtemel dinleyicileri bezdirmek için, radyonun sesini sonuna kadar açmayı ihmal etmiyordu.

Aslında, böyle davranan sadece biz değildik. Parti'nin yüce yöneticilerinin konuşmaları yayınlandığında diğer ailelerin radyoları da bangır bangır bağıırıyordu. Aileler arasında tam bir yarışma başlıyordu böylece. Bu yarışmanın şiddeti, her şeyden önce, ülkede estirilen terör havasından kaynaklanıyordu.

Söz konusu konuşmalar aşırı yavan olmaya başlayınca ya da boş vaatlerle dolu olunca bir kaygı alıyordu babamı. Böyle durumlarda bizleri boyuna uyarıyor, kavgalardan, kışkırtmalardan kesinlikle uzak durmamızı tembih ediyordu. Eve kapanıp kendi aramızda oynamaktan başka çaremiz kalmıyordu.

Sözde büyük önem taşıyan Parti genel kurulu toplantılarına ilişkin haberlerden ya da konuşmalardaki demagojiden kaçınmamız ve de bütün bunların bizlerde beklenmedik tehlikeli bir tepkiye yol açmasını önlemek için, babam, herhangi bir uyarıdan çok daha etkileyici olan efsaneler, "ders alınacak" geleneksel masallar anlatıyordu.

Çok tartışmalı geçtiği anlaşılan ve sonunda olayların akışını değiştirmek gibi bir sonuç yaratan Parti genel kurul toplantısının ertesi gününde bu genel kuralın dışına çıkmadık, çünkü büyük bir depremle sarsılan ülkemiz, o zamana kadar bağlı bulunduğu kampın sınırları dışına çıkmış ve işin daha kötüsü, zihinlerde çizilmiş noktalı sanal çizgiler de yer değiştirmişti.

Babam yaşadığımız olayların vahim bütün sonuçlarını sabırla açıkladıktan sonra, her zamanki gibi, bize bir hikâye anlatmaya başladı. Bir balıkçıyla, balıkların anlatıldığı "kıssadan hisse"ydi bu. Balıkçı denize solucanlar ve ekmek kırıntıları atmış, balıklar bunları yemek için üşüşmüş ve balıkçıya ağıları toplamaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı. Vesaire vesaire.

Eşek ve Katır

Hafta sonunun ılık akşamları boyunca hepimiz babamın evinde toplanmayı alışkanlık haline getirmiştik. Babam çoğu zaman, elinde sayfalarını çevirdiği bir kitapla yatağına uzanmış olurdu. Ruhunun kanatları gibiydi bu sayfalar; sadece vakitle düşlemiş olduğu yolculuklara devam etmesini değil, fakat

annemin deyişiyse, hayatın tadını daha uzun süre çıkarmasını da sağlıyordu.

Bu yalnız babam için değil, bizim için de bir şanstı. Gerçekten, kitapların bizim kaderimizi okumak gibi bir yeteneği vardı sanki. Böylece, vaktinin en önemli kısmını ailemizin hayatta kalması için yıllar boyunca üç, dört, hatta beş farklı ev kurarak geliştirdiğimiz stratejilerin girdisini çıktısını tartmakla, sonra da düzeltmekle geçiriyordu.

Gerçi babam zamanının çoğunu sorunlarımızı irdelemekle geçiriyordu ama bunun karşısı doğru değildi. Sükûnet ışıyordu beyninden. Her birimize ihtiyacımız olan teselli edici sözcüklerle ya da yatıştırıcı sözle hitap etmeyi başarması bundandı. Emin olduğuma inandığım herhangi bir konuda onu ikna etmek için defalarca evine gittiğim oldu, ve de her seferinde, yanıldığımı anlamış ama rahatlamış olarak döndüm!

Birçok imparatorlukların entrikalarından ve irili ufaklı sayısız savaşlardan sağ salim kurtulmuştu. Ama, bu arada, sırf hayatımızın hiç kararmaması, yaşamakta ayak direyebilmemiz uğruna, beraberinde getirdiğı bazı önemli kitaplar hariç, mirastan yoksun kalmıştı. Kendi payına, şansının yaver gittiğini, bu belalı Balkanlar'da artık çatışmalara karışmadan tam yarım yüzyıl yaşadığını düşünüyordu.

Radyoda o kadar çok şey dinlemekten gına getirmiş zavallı anneme gelince; hayatı boyunca durmadan tekrarladığı tek bir soru kalmıştı kendisine: Savaş olacak mı? Gerçekten, savaş çıkacak mı?... Sahip olduğumuz her şeyin; toprağımızın, Göl'ün suyunun ve atalarımızın hatırasının sınırın öbür yanında kaldığını unutamıyordu. Kendi evlatlarını kurtarmak için dünyaya gelmiş olduğunu tekrarlaması bundandı.

Ve işte altmışlı yılların sonunda, Balkanlar üzerinde yeni bir çatışmanın hayaletinin dolaştığını ilan etmekten zevk alıyorlardı. Gerçekleşmemiş eski hayallerinden hâlâ ayılamamış olmasına rağmen, Sovyet İmparatorluğu dünyanın yeniden pay edilmesini göz önünde tutacağı için yeni bir çatışmanın patlak vereceğı açıklanıyordu.

Bu bağlamdadır ki bir pazar güzel bir öğleden sonra savaşı konuşmak ve hepimizden daha çok okuduğı ve radyoyu daha

çok dinlediği için, bu konuda, bir kâhin gibi, açıklayacağı görüşünü öğrenmek amacıyla babamın evinde toplandık. Bu aile toplantısına sadece kardeşlerimden biri katılmamıştı. Kendisi iktidar katındaki önemli görevinden dolayı olayların içyüzünü çok iyi biliyordu.

Yemeğimizi henüz bitirmiştik ki kapının çingırağı çalındı. Her zamanki gibi, annem bize pasta servisi yapmak üzereydi. Babam, çingırağı çalış tarzından ve ayak seslerinden gelenin kim olduğunu hemen anladı.

Kardeşimdi gelen. Yugoslav Halk Ordusu'nun yedek subay üniforması vardı üzerinde. Sırt çantasını koridora bıraktı. Annem üniformayı ve sırt çantasını görünce dehşete kapıldı. Aklından bin türlü düşünce geçti. Bu oğlunu daha önce subay üniformasıyla bir kez görmüştü ama buna karşılık, sırt çantasını asla fark etmemişti.

Kardeşim babamı, kız kardeşimi ve kardeşlerimi öptü. Sonra, annemin kendisine pasta getirmek için mutfığa gittiğinden emin olunca, pat diye söyleyiverdi:

"Yugoslavya'ya saldırı eli kulağında. Sovyet tankları Prag'a girdi. Savaş patlak verecek."

Annemin her şeyi sezinleyen bir altıncı hissi vardı sanki. Bundan dolayıdır ki her sözcüğün ne anlama geldiğini kavrar, kendince değerlendirirdi. Çok uzaktan bile, "savaş" sözcüğünü, bir anten gibi kapmakta gecikmemişti.

Kardeşimin ona aldırmadığı açıkça görülüyordu. Baba ocağını terk ettiğimizden beri bütün kardeşlerim böyle davranıyorlardı. Her şeyden önce, dert yanmak için geliyorlardı oraya, kimi hoyratça, kimi usul usul anlatıyordu. Babam her şeyi üstleniyordu. Onun sakin ve dervişçe bilgeliği savaşa karşı en sağlam kaleyi oluşturuyordu. Bu sefer tek kelime söylemedi, fakat kardeşime dikti gözlerini, iyilik doluydu bakışları. Hem babamın sakin halinden, hem de annemin telaşlanmasından dolayı, sesini alçaltarak sürdürdü konuşmasını:

"Bu vesileyle Sovyetler'in bir taşla iki kuş vurmayı, Yugoslavya'yı yola getirmeyi ve Arnavutluk'u tekrar Varşova Pak-tı'na katılmak zorunda bırakmayı amaçladığı söylenebilir."

Bu sözler üzerine annem büsbütün telaşlandı. Her şeyden önce, neye yakınacağını bilemiyordu artık. Üzüm üzüm üzüle- rek ölmeye dayanamaz olmuştu. Sınırın bu yakasında öldürül- mek tehlikesiyle karşı karşıya bulunan kendi çocuklarına mı, yoksa uzaktan uzağa sadece ölümleri bildiren telgraflar aldığı öbür yakadaki akrabalarına mı ağlaması gerekecekti? Hiç sona ermeyecek miydi bütün bunlar?

Böyle durumlarda her zaman olduğu gibi, babamın bizleri yatıştırmak için, üniformalı kardeşimizden başlayarak, kullana- cağı sözcüklere hazırlıyorduk kendimizi. Bu kardeşimizin tah- minlerini çürütmesini ya da en azından bunlara kendi yorumu- nu eklemesini bekliyorduk. Zaten daha önce de yapmış olduğu buydu, Yugoslavya'ya ne Stalin, ne de Kruşev saldırmamış ol- duğuna göre, Brejnev *haydi haydi* saldırmayacaktır demişti. Fa- kat babam anneme bir göz atmakla yetindi –onu yatıştırabilir- se, hiçbir şeyin boşa gitmeyeceğini anlıyorduk– ve şöyle dedi sadece: "Sakin ol, eşek oğlum!"

Üniformalı kardeşim de dahil, hepimiz gülmekten kırıldık. Yatışmış olan annemin yüzünde evine geldiğimiz zamanki ifa- de belirdi. Babam rahatladığı anlarda, bizlere eşek, katır diye- rek takılırdı. Eşek mertebesine erişmek kolay değildi, hep katır yerine konulmak da vardı hesapta. Katırlık ya da eşeklik paye- sine babam karar veriyordu ama öyle görünüyordu ki, kardeşi- me "eşek oğlum" demekle, sözcüklerin anlatmak istediğinden çok daha başka bir şeyi belirtmek istiyordu.

Babamın sihirli müdahalesi, gergin havayı bu sefer de ya- tıştırmıştı.

Babamdan cesaret alan ağabeyim, annemin gözlerinin içine bakarak, "Savaş olmayacak, anneciğim!" dedi.

"Ben, dememiş miydin sizlere! Bana göre değil, savaş. Bık- tım usandım savaşlardan."

Ve de savaş olmadı Yugoslavya'da. Gene de, Rusların muhtemel bir saldırısından dehşete düşmüştük.

Bir kâhin gibi, Sovyet İmparatorluğu'nun sonunun geldiği- ni bildiren babam, kendi deyişiyle, "sonunda, ülke içinde her- kesin birbirinin gözünü oymasından" çok korkuyordu. "Bü- yükler" savaştığında, "küçüklerin" bundan yararlanarak birbir-

lerini en korkunç zulümlerle cezalandıracaklarını düşünüyordu gerçekten.

Günler böyle akıp geçti ve bizler, hiç sektirmeden, babamın evinde toplanmaya devam ettik. Üniformalı kardeşim kendisine verilmiş eşeklik payesini korudu. Kendi payıma, en küçük kardeşimle birlikte, biz katırlık payesiyle yetindik.

“LA RINASCENTE”

Kendilerini hem Balkan savaşlarının hem de dünya savaşlarının içinde buldukları yarım yüzyıllık beraberlikleri boyunca, annem ve babam, daha önce söylediğim gibi, yurtdışına sadece bir kez çıktılar, İtalya’yı görmek için otuzlu yıllarda.

Roma’da büyük *La Rinascente* mağazasında babam, anneme, yıllarca, onyıllarca, tam bir yarım yüzyıl özenle saklamadan önce, uzun zaman giydiği beyaz benekli muhteşem bir mavi elbise satın aldı.

Bu otuzlu yıllar boyunca moda âlemindeki yenilikleri içeren *La Rinascente*’nin genel kataloğu, büyük mağazanın çıkışında, anneme teşekkür hediyesi olarak verildi.

Annem ömründe hiç bu kadar renkli ve ayrıca, elbiseler ve ev eşyasını gösteren sayısız fotoğrafların yer aldığı bir kitap görmemişti. Babamın kitaplığında çok eser vardı şüphesiz ama ona ilk kez, böyle bir eser, üstelik o güne kadar görmüş olduğu tüm kitaplardan tamamen farklı bir kitap sunuluyordu.

Annem bu eseri iki Kutsal Kitabı’nın yanında saklıyordu. Çoğu zaman onun sayfalarını karıştırıyor ve –solmak üzere olan renklerinden dolayı, her seferinde yeni görünümlere bürünen– harikulade elbiseler, her mevsim için ayrı roblar, çocuk elbiseleri, mücevherler, mobilyalar keşfediyordu. Buna benzer katalogların bazılarını vaktiyle babasının evinde görmüştü, ama yalın bir aile mutluluğu ararken kaderin kendisini savurduğu Balkanlar’ın kuytu bir köşesindeki bu küçük kasabada böylesini asla görmemişti.

Babamla birlikte yaptığı tek ve biricik yolculuğun dönüşünde *La Rinascente*’nin kataloğunu kaybettiği oldu annemin.

Bununla birlikte, kısa bir süre sonra onu bulmak ve hemen tekrar Kutsal Kitaplarının yanına koymak sevincini yaşadı.

Yıllar geçti... Katalogda yer alan elbiselerin modası gerilerde kaldı. Fakat modası geçmiş olanlar bize kadar ulaşmıyordu. Bu yüzden, annem, elbise yapımına ilişkin açıklamaların birçoğu eksik de olsa, kataloglardaki modellerden esinlenerek bizler için biçip dikiyordu.

Evet, annem, kendisine kalan nadir boş vakitlerinde *La Rinascente*'nin katalogunu gözden geçirmeye ve her seferinde onu, İtalya'ya, katalogda görülen modanın geçerliği olduğu döneme götüren sayfalarını çeviriyordu.

Ailemizin göçebelikleri başlayınca, annem *La Rinascente*'nin katalogundan asla ayrılmak istemedi. Orada görülenler Balkanlar'da olan ve olmayan her şeyle öylesine çelişiyordu ki! Arzuladığı ne varsa bu katalogda yer almasıydı onun için önemli olan.

Sonra, Göl'ün kıyılarına kurulmuş küçük kasabadan bizi ebediyen uzaklaştıran kesin göç başladı. Kendimizi büyük kentte, denize dökülen bir nehrin kıyılarında bulmamıza rağmen, ilk köklerimizden yıkandığı sularının mavimsi rengine hasret kalacaktık. Geçen zaman içinde, daha uzaklara gitmeye kalkışmış da olsak, bu bizim son uzun yolculuğumuz olacaktı. Baba ocağını, kök saldıgın yeri bir daha dönmek üzere terk ettiğinde, niçin daha aşağılara, ırmak ağzına, engin denize kadar gitmeyesin?

Düş kırıklıklarından, bilgece bekleyişlerden oluşmuş bu türden düşüncelerle koyulmuştuk yola; bununla birlikte, ailemizin hayatı bu büyük nehrin kıyılarında geçmeye devam etti.

"Burada yeniden kök salacağız," demişti babam. Gerçekten, bir daha hiç ayrılmamak üzere orada durduk.

Bununla birlikte, annemin böylesine bağlandığı katalog bu son göç yüzünden kayboldu. Babamın kitaplarının çoğu bu felakete dayandı ve adeta hiç zarar görmedi. Ama annem, o kadar özen gösterdiği *La Rinascente* katalogunun bu eserlerin arasına karışmasını istememişti. Ve kaçınılmaz şey oldu işte! Katalogun yerinde yeller esmişti. Aslında, annemin katalogu kaybetmiş olması, kötü bir şey değildi belki de; savaş sonrası yıllar-

rı, kataloğun içerdığı elbise ve eşya resimleri ile mevcut kıtlık arasındaki çelişkiyi çok daha artırıyor. Üstelik, bu Stalinizm döneminde, katalog, dışardan biri tarafından fark edildiği takdirde, yabancı propagandası yapıyorlar gerekçesiyle ihbar edilmek tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirdik.

Evet, böyle bir olasılığı göz önünde bulundurmak doğru bir şeydi, çünkü çok daha sudan bahanelerle, bizim yakınımızdaki evlerde böyle durumlar yaşanmıştı.

Gerçi, annem katalogu kaybetti, ama *La Rinascente* sözcüğü, eski değişmeyen anlamıyla, ailemizin dilinde var olmaya devam etti gene de, öyle ki otuzlu yıllara kadar uzanan yitmiş bir modanın hayali gönlümüzde ebediyen yaşadı.

Evet, biz çocuklar için, *La Rinascente*'nin bu katalogu gençliğimiz boyunca bize eşlik eden hayat dolu bir kitap oldu. Başlangıçta, *La Rinascente* alfabemizin tamamlayıcı bir parçasını oluşturdu! Elkitaplarında sosyalizmin kuruluşunu yansıtan ve bizi topluma, coğrafyaya, tarihe, Marksizme alıştıran resimler, çoktan unutulmuş bu otuzlu yılların kapitalist modasına taban tabana zıttı.

Annem *La Rinascente* katalogundan yararlanarak, orada, denizin öbür yakasında, vaktiyle görmüş, tanımış olduğu bir başka dünyanın var olduğunu kanıtlıyordu bize. Ve buradaki yaşantımızın, gelecekte bir tek ve aynı hayatı oluşturmak için, oradaki hayatla kaynaşacağı umudunu taşıyordu. Ona o dünyaya ait bilgileri bize öğretmek kalıyordu sadece. Bütün bunların bize apaçık göründüğünü başımızı sallayarak belirtiyorduk. Oysa annemizin vaat ettiklerinin gerçekleşmesini uzun zaman boşuna beklemeye başladık.

Bu katalog kaybolmadan önce annemin bize açıkladığı buydu işte. Katalog kaybolduğunda renkli fotoğraflarını hatırlamaya devam ettik gene de. Unutmamız mümkün değildi onun belleğinin derinliklerine kazınmış bu imgeleri.

Aslında, son büyük göç annemin bize o kadar sözünü ettiği ve katalogda seyrettiğimiz bu başka hayattan alabildiğine uzaklaştırdı bizi. Savaş sona erdiğinde kıtlık baş gösterdi. Savaştan önce, aç kalmıyoruz diyebiliyorduk hiç değilse; karnımızı doyuracak hiçbir şeyimiz yoktu bundan böyle. Fakat, başımı-

za her türlü felaket kolayca gelebilecekken, savaştan sağ salim kurtulmuş olmamız değil miydi en önemlisi?

Savaşın en dayanılmaz sonuçları hafifleyip biz kıtlığa alışınca, ailemiz yeni çevresine yavaş yavaş kök saldı ve de her şeyi hep birlikte paylaşmaktan dolayı, çevremizdeki vatandaşların güvenini kazandık. Hatta onların birçoklarıyla dostça ilişkiler kurmamız da kolaylaştı, çünkü onlar da yeni gelenlerin çektikleri sıkıntıları yaşamışlardı genellikle.

Babam kitaplarını düzenlemeye başlayınca, tıpkı ailemiz gibi, kent ahalisi de yaşantılarının en belirsiz dönemlerini atlatmışlardı. Annem ise, *La Rinascente*'nin kataloğunu rüyalarında görmeye başladı gene. Evet, kaybolmuş sevgili kataloğunu rüyasında görmüş olduğunu bir sabah açıkça itiraf etti bize.

Katalogu yolculuk sırasında kaybetmiş olduğunu kesinlikle bilmemize rağmen, orada, evin bir yerinde duruyor diyordu. *La Rinascente*'nin bezeklerini her zamankinden daha iyi hatırladığını ve vaktiyle evimizde geçirdiğimiz günlerin anısını belleğimizde canlandırmaya can attığını, ilk sosyalist yiyecek kartelerini kullanarak edindiğimiz unu karaborsaya götürdüğümüzü anlatıyor, kardeşlerimin un vererek, karşılığında L'UNRA'nın kolilerindeki yiyecekleri, özellikle, el sürmemeye kesin karar verdiğimiz şeker tadındaki bu tür eti, fazla güçlük çekmeden almanın ustası olduklarını belirtiyordu.

Annemin, *La Rinascente*'nin kataloğundaki yemek tariflerinden yararlanarak, bu unla Balkan Börekleri Senfonisi bestelediği, ayrıca, güllerle, kasımpatılarla, fesleğenlerle bezenmiş bahçesinde yetiştirdiği domateslerden yapılmış salçadan koyarak makarna, spagetti, lazanya ve türlü türlü mantılar kotardığı dönemdi bu.

Biz çocuklara gelince; annemin bu rüyasından sonra, evde bulunmadığından emin olduğumuz halde, *La Rinascente*'nin kataloğunu köşe bucak uzun uzun araştırdık. Annemin rüyasına saygımızdan ötürü böyle yaptık. Ama katalog diye bir şey yoktu. Bunun üzerine, *La Rinascente*'ye, gizlice, bir mektup yazıp anneme eskisinin aynı bir katalog göndermelerini rica etmek geldi aklımıza. Katalogu mektubumuzda iyice betimlemeye dikkat edecektik.

Sonunda, uluslararası, iletişim dillerinin en önemlilerinden birinde bu tür sözcükleri art arda sıralayışımız işte böyle oldu.

Böylece kaleme alınmış bir mektubu, İtalya'ya göndermek, ellili yılların başında, çılgınca bir cesareti gerektiriyordu. Üstelik, mektup gideceği yere ulaşabildiği takdirde, kataloğun anne-me gönderileceğini ummak daha da korkunç bir yanılsamaydı.

Şüphesiz, Stalinizm bizde son bulmuş ve ülke özgür olmuştu sanki. Sınırların açıldığı bir hakikatti artık. Ama, en belalı sınırların açıldığı anlamına gelmiyordu bu. Ve de Balkanlar'da böylesi hâlâ vardı. Evet insanlar özgürdüler, davranışlarında, mutlu olmakta özgürdüler. Bununla birlikte, korku onların peşini bırakmıyordu gene de.

Babamın gene okumaya daldığı bir akşam, annem ona, *La Rinascente*'ye mektup yazıp en son kataloğunu ısmarlamayı arzu ettiğini bildirdi. Annemle ilişkilerinde hâkim olan kutsal kuralı bozmaya pek yatkın olmayan babam, ona, "hayır", kesinlikle olmaz diyemezdi: Annemle babamın hayatında, "hayır" sözcüğü asla geçerli olmamıştı yanıtlarında; çoğu zaman, hayır yerine biraz isteksiz bir "evet" yeğlenirdi. Ama hiçbir zaman "hayır" denmezdi.

Biz çocuklar buna daima tanık olmuştuk. Sonunda bütün aileyi sarmalayan bu nitelikte bir suskunluk sayesinde, uzun süre devam eden bir mutluluk yanılsamasının nasıl olgunlaştığını görebilmiştik böylece. Bu suskunluğu dinlemesini bilmek, sonra da bunun özünü diğerlerine iletirmek gerekiyordu sadece.

Babam, annemle ilişkilerinde hâkim olan kutsal kuralı bozmaya pek yatkın olmadığı için, kuşkulu bir halle, ya da daha doğrusu, kendi kendine konuşmak kaygısıyla, başını başka yana çevirdi önce. Önemli şeyleri anlatmak, Stalinizmin tamamen sona ermediğini, Stalin'in henüz sağ olduğunu, rahatlıkla bir geri dönüş yapabileceğini, hepimize olduğu gibi, Tito'ya da zalimce davranabileceğini açıklamak istemişti; babam, gizlice dinlediği BBC'nin yeni haberlerini de anlatmak istiyordu, şüphesiz. Ama sustu.

Evet, o dönemde, Batı'ya bir mektup yollamak, bir çılgınlık demekti. Düpedüz bir çılgınlıktı bu! O sırada, Batı'ya mesajlar

yollamaya kalkışmayı kim göze alabilirdi ki? Hem de bütün bunlar basit, sıradan bir katalog yüzünden! Bu katalogun yolanması, yabancı ülkelerin propagandasını yapmak arzusunun apaçık bir kanıtını oluşturunurdu.

O zamana kadar, yabancı ülkeyle, sadece telgraflar aracılığıyla haberleşme sağlanmıştı. Kendi ülkemizde kalmış ve geniş bir çevreye yayılmış ailemizin bütün bireyleriyle de, sürekli kapatılmış sınırlar yüzünden, telgraflar aracılığıyla haberleşiyorduk sadece. Üstelik, bu haberleşme, ancak ölümleri bildirmek için yapıliyordu. Annem ölüm haberleriyle dolu bu telgrafları sakliyordu.

Bu kuralı çiğnemek, daha düne kadar faşizmin vatani olmuş İtalya'yla mektup yoluyla iletişim kurmak gerekiyor muydu şimdi? Sıradan, hem de en sıradan bir katalog için, ailemizin huzurunu, geleceğini feda etmek uygun muydu gerçekten? Babam, aşırı pahalı, üstelik, ödememiz mümkün değil, diye düşünüyordu içinden.

Elbette, bunların hiçbirini söylemedi ama annem onun suskunluğunu hemen anladı, çünkü sözcüklerden daha anlamlıydı suskunluklar. Bu konu bir daha konuşulmadı bu yüzden.

O günden itibaren müthiş bir korku sardı kırılğan ruhlarımızın derinliklerini. Amansız ve yıpratıcı bir kaygı bürüdü bizi, ama işi kurnazlığa vurarak, bunu annemden saklamayı başardık.

Stalinizmden arınmanın coşkun sevincinin yaşandığı dönemdi. Yeni özgürlük ve dış dünyaya açılma rüzgârı olanca hızıyla eserek, yazdığımız mektubu İtalya'ya savursun ve *La Rinascente*'nin katalogunu bize ulaştırsın diye can atıyorduk. Yattarken de kalkarken de sadece bu katalog vardı aklımızda.

Kısacası, Balkanlar'ın her yerinde birçok olay yaşandı ama biz çocuklar için, en önemli olay bir sabah, "İtalya'dan bir paket var size!" diyen postacının sesi kulağımızda çınlayınca gerçekleşti.

Kendini hâlâ eski Roma hayallerine dalmış sanan annem hiçbir şey duymamış gibiydi. Bu yüzden, postacı sesini daha da yükselterek bağırđı:

"Geceyi nerede geçirdiniz, ahabplar? İtalya'dan bir paket var dedim size."

Hemen fırladık yataktan. Biz çocuklar bunun bir rüya olmadığını biliyorduk.

Ağabeyim postacının uzattığı kâğıtta belirtilen yere imzasını atarken, biz paketi aldık. Biliyorduk paketin içinde ne olduğunu. Sonsuz bir sevinç bürümüştü hepimizi, ama gizli bir korku da vardı içimizde. Bir çırpıda açtık paketi ve koruyucu birkaç kâğıdı yırtmaya başladık. Ardından, Roma'daki ünlü *La Rinascente* mağazasının yeni kataloğunun lüks baskılı sayfaları ve 1950 baharı modası gözlerimizin önüne seriliverdi.

Annem yaklaştı. Büyük bir sevinç okunuyordu gözlerinde.

"*La Rinascente! La Rinascente!*" diye bağırdı, sonsuz bir mutlulukla.

"Evet, *La Rinascente!*" diye doğruladık, hep bir ağızdan.

Böylesine bir sevincin etkisiyle, korku uçup gitmişti.

Annemin eski hayalini, yitik bir İtalyan baharı hayalini işte böyle gerçekleştirdik yeniden. Nereden çıkageldiğini bilemediğimiz babam da, büyük sevince katıldı. *La Rinascente*'nin 1950 yılı baharı yeni kataloğuna bir göz attıktan sonra, yüksek sesle, fakat daha çok kendisine söylüyormuş gibi, "Göreceğiz... evet hiç şüphesiz, daha iyi günler göreceğiz," dedi.

Balkan Duvarı

Balkanlar'da, sınırlar sadece toprakları, nehirleri, gölleri, buzullarla, karlarla kaplı dağları birbirinden ayırmanın silinmez bir izi değil, fakat Balkanlıların ruhlarını da birbirinden ayırmanın simgesidir.

Burada, sınırlar kederlidir.

Burada, sınırlar, çoğu insanlar, aileler, nesiller için zamanın akışını durdurur. Burada, sınırlar insanların zamanını köleleştirir, yutar.

Bu lanetli sınırlar yüzünden, biz, Balkanlar'da daima sürgünde yaşadık. Bu sınırları daima kendi içimizde taşırdık. Her savaş –ve de Balkanlar'daki savaşlar– yeni sınırlar saptamanın ve toprakları, aileleri birbirinden ayırmanın, hayattan koparmanın – Allah bilir kaçınıcı defa– sebebi oldu.

Bunun içindir ki, ailemizde sık sık sınırlardan, söz edildiğini duyardık. Evet, Allah belasını versindi bu sınırların!

Annem bundan elli yıl önce, sayısız Balkan sınırlarından birini aştığında, anavatanına dönebilmesi, orada bıraktıklarına tekrar kavuşabilmesi, onların evlatlarıyla tanışabilmesi için bu kadar zaman geçeceğini rüyasında bile görse inanamazdı. Kendisinden daha yaşlı olanlar o güne asla erişemeyceklerdi.

Annemin anavatanını, Balkanlar'daki aynı türden diğer bütün yönetimlere oranla, çok daha uzun bir dönem zalim sultanı altında tutmuş olan Stalin rejimi, Devlet'in yüce menfaatlerine zarar veremeyecek kadar yaşlı olduğunu düşünüyordu onun. O yıllarda sınırları, bu aksaçlı ihtiyarlar için, sınır çizgisinin her iki tarafında umursanmayacak kadar yaşlanmış ve bir ayağı çukurda olanlar için aralıyorlardı.

Ömrünün sonuna gelmiş annemin bu yolculuğa kalkışmasının uygun olup olmadığını babam uzun uzun düşündü. Bu tür bir dönüşün kaçınılmaz tehlikelerinin, güçlüklerle dolu her yolculuğun tehlikelerinden daha ağır bastığını çok iyi biliyordu. Ama annemi yola koyulmaktan alıkoyabilecek ve böyle davranmakla, onun hayat damarını kurutabilecek hiçbir güç yoktu. Aslında, sınırı geçmiş olduğunu hayal etmişti yıllarca; oysa şimdi sadece bir saniye sürecekti sınırı geçmesi.

Ama, geçip giden yarım yüzyıl yapacağını yapmıştı. Annem kendine gelememi, anavatanına alışamadı. Babamın, her dönüşün kaçınılmaz tehlikelerine ilişkin uyarılarının doğruluğunu kanıtlayan bu yolculuğa, her şeye rağmen, kalkıştım diye sık sık kendini lanetlediği oldu. Yitik zaman hayallerini kendisiyle birlikte mezara götürmesinin çok daha iyi olacağını tekrarlıyordu içinden. Orada, kendi vatanını, tüm akrabalarını dilediği kadar görebilecekti.

Ama olan olmuş, ok yaydan çıkmıştı.

Annem kendi memleketinde topu topu iki ay kalacaktı. Pasaportuna kırmızı mürekkeple iki ay diye yazılmıştı. Ailesinden hayatta kalanlar, akrabalarının akrabaları onu engin bir sevgi çemberiyle kuşattılar. Daha sonra gelinlerine anlatacağı gibi, memleketine tekrar döndüğünde, onu havaya kaldırarak

kollarında taşıdılar, hatta ayaklarını leğende bir güzel yıkayıp kuruladılar.

Buna rağmen, kendisini sarmalayan iyiliğe, şefkate, cömertliğe alışmak annem için son derece güçtü: Aileden aileye gidiyordu. Her yandan insanlar, akrabalar üşüşüyordu. İçlerinden bazılarını tanıyordu sadece. Sonunda bir bezginlik çöktü üzerine. Evet, bütün bunlar, ona ağır gelmeye başladı birden.

Hayata karşı cesur ve güçlü olan, ailesini kurtarmak söz konusu olduğunda farklı milletler arasında başı daima dik dolaşan, farklı dinlere ve farklı halklara yabancılık çekmeyen annem, ömründe ilk defa içinin daraldığını, kendini güçsüz ve yenilmiş hissetti. Kalan son enerjisini sarf ederek, kendi içinde bilinciyle, bilinçaltıyla debeleniyordu. Bu sefer de güçlü ve mutlu olmak istiyordu. Mutlu değil miydi gene de?

Hayatta, mutluluk ve mutsuzluk ansızın yakalıyordu onu. Kaderin bir cilvesiydi bu. Başına gelenleri hiç soru sormaksızın kabullenmeyi öğrenmişti. Ama elinde değildi artık içinden geçenlere karşı koymak. Duygularını saklamak ve başka türlü görünmek için büyük bir çaba harcamaktan başka çaresi kalmamıştı.

Oysa, hayatta başka türlü görünmeyi asla başaramamıştı. Bu zamanda ve bu yerlerde böyle bir şey yapması hiç mümkün olmadı. Bununla birlikte, akrabaları onun içinden geçenleri anlayamadı.

Sonunda, karar verdi ve pasaportuna kırmızı mürekkeple yazılmış bitiş tarihinden birkaç gün önce gitmesine izin vermelerini, gönül rahatlığı ile rica etti onlardan. Ev sahiplerinden birçoğu telaşlandı. Vizesi sona ermeden önce dönmek isteyen birini ilk defa görüyorlardı gerçekten. Böyle bir durum, kalış süresi geçtikten sonra meydana gelse anlayışla karşılanabilir ve bir çaresi bulunabilirdi. Oysa hiç de böyle değildi ve herkesi heyecanlandıran bir şey vardı. Her ne olursa olsun, annem, kesinlikle dönmek istiyordu: Yapacak bir şey yoktu.

Böylece kendini bir kez daha sınırda buldu.

Zırhlanmış, zincirlerle bağlanmış, sayısız asma kilit vurulmuş ve zamanı kilit altında tutmak amacıyla, ortasına kocaman bir paslı sürgü kondurulmuş, iri çiviler çakılı iki kanatlı muazzam bir sınır kapısının önündeydi şimdi. Evet gerçekten, ZA-

MAN'dı orada duran. Annemin zamanıydı, ailesinin zamanıydı, onun elinden alınmış, bizden alınmış zamandı. Bizim zamanımızdı.

Donakalmıştı, sınır kapısına bakıyordu dehşetle. Muazzam bir duvarmış, dünyanın en yüksek duvarıymış gibi görünüyordu ona. Koca Balkan duvarının ta kendisiydi bu. Ülkeleri birbirinden ayırmanın, belaların yıkılası duvarıydı karşısında duran.

Kendi düşüncelerine dalmış akrabaları elinden tutuyorlardı annemi. İçini kemiren acıyı anlıyorlardı. Hepsinin ortak acısıydı bu. Yaşıyorlardı, ama bu melun Duvar'dan, dünyamızın bütün sınırlarına yerleştirilmiş bu melun dikenli tellerden yayılan korkunun düzenlediği bu cenaze marşına boyun eğmek, uymak zorundaydılar. Akrabalarından hiçbiri sormuyordu aneme niçin gittiğini. Hepsi suskundu.

Küçük sınır karakoluna girdi. Pasaportunu uzatmadan önce, Stalin'in gümrük bürosunun duvarına asılmış portresinin yıldırıcı çehresine son bir defa göz attı. Stalin'in yüzüne baktığı anda, sanki bir isyan rüzgârı ailemizin yaşamış olduğu farklı dönemlerin sayfalarını çevirmeye başladı. Kırklı yılların sonlarına doğru evimizde asılı duran Stalin'in portresini tekrar hatırladı. Bütün hane halkı onun yüzünden acı çekmişti ve kurtuluşunu birtakım rastlantılara borçlu olmuştu ancak. Onun yüzünden perişan olmuş çok çocuklu bir yığın aileyi anımsadı. O dönem annem için kesinlikle sona ermişti ve şimdi koca Balkan duvarının dibinde biri onu yeniden canlandırmıştı sanki. Annem kendini zar zor topladı.

Nihayet, sınır kapısına yöneldi kendiliğinden, üniforması zeytin yeşili gri, küçük bir asker önde gidiyordu. Kocaman sınır kapısının sürgüsünü kulak tırmalayıcı bir gıcırtyla çekti. Sonra, kapıyı, belinden sarkan tabanca büyüklüğünde bir anahtarla, bir hayli zorlanarak açtı, asker esas duruşa geçerek, geçit törenindeymiş gibi, silahıyla selam durdu ve anneme şöyle dedi:

"Anacığım, atalarının vatanında kendini iyi hissetmediğin için mi böyle vaktinden önce ayrılıyorsun?"

Annem, işlediğimiz bir hatayı itiraf etmek istemediğimizde yaptığı gibi, derin bir üzüntüyle dalgın dalgın baktı askere. Hemen yanıtlamadı onu. Buna karar verinceye kadar geçen süre

çok uzunmuş gibi göründü. Anavatanını vaktinden önce terk ederken ne kadar bilinçli davranmış olduğunu şimdi daha iyi anlıyordu. Henüz sona ermemiş bu iki ay boyunca yaşadığı olaylar bir şimşek gibi geçti aklından. Evine dönmeden önce, elbette, ceremesini çekmesi gerekiyordu bu kısa zamanın. Oysa, daha önce neler istenmemişti ki kendisinden, yetmez miydi cömert ruhunun vaktiyle katlandığı eziyetler. Zavalılık dayanmış ve bütün bunları olağan, normal şeylermiş gibi kabullenmişti. Aslında, onun doğal ve sakin gücünün hakkından gelebilecek hiç kimse yoktu yeryüzünde.

Sınır muhafızı, bu son soruyu, herhalde sitemde bulunmak için, kararlılıkla sormuştu. Annem her zamanki gibiydi: Yalın, dürüst, samimi. Nice ordular, nice askerler görmüştü hayatı boyunca, mitralyözlerle, el bombalarıyla dayanmışlardı kapısına, ama oydu sonunda bu çatışmadan galip çıkan. Çocuklarını onun gibi koruyan bu gönlü yüce kadına saygı duymuştu askerler. Bu şeytanca savaşların, bu yere batası sınırların yarattığı engeli aşmalarını, kendi aralarında bir birlik oluşturmalarını sağlayan bir tür dayanışma vardı insanların özbenliklerinde. Evet, annem galip çıkıyordu böyle durumlardan ve ailemiz, en azından kaderin bir sonraki dönemecine kadar yaşamaya devam edebiliyordu.

Ve işte, nice ordular gördükten sonra, zavalılık, kendini bu küçük askerin karşısında bulmuştu. Doğal bir sesle, sözcüklerin üzerine basa basa yanıtladı onu:

“Ey oğul, vatanımı vaktinden önce terk etmenin nedenini soruyorsun bana, sitem ederek. Benim için vatan çocuklarımın bulunduğu yerdir! Bunu böyle bilesin.”

Hemen yanıtlayamadı asker ya da hazır bir yanıtı yoktu. Şiddetle esen rüzgârın yarı araladığı sınır kapısının gıcirtısı duyuldu yeniden. Annem gitti. Ama sınır çizgisini geçmeden önce, askerin, bu sefer kendi bağrından kopan son sözcüklerini duyabildi:

“Peki, kimdir senin halkın, ey anacık?”

“Bağrında yaşadığım halk, evladım!”

Böylece, Balkan sınırının öbür tarafına geçti tekrar. Küçük askere gelince; sessizlikle baş başa kaldığında, annemin vermiş olduğu yanıtı kendi içinde yorumlamaktan başka çaresi yoktu.

İKİNCİ KISIM

I

Babamın Kitaplarının Kenarlarında: İstanbul Hayali ve Yitik Zaman Peşinde

Ruhunun büyük bir kısmı kitaplarına gömülüdür babamın. Göçmenlikti onun kaderi, bu açıdan bakıldığında, doğduğu çevreden kopmuş insanlarda doğanın daha da belirgin kıldığı kişilik bölünmesini, gerçekte, kitaplardır dengeleyen ya da azaltan. Evet, babam kitaplarına olan derin bağlılığını biz çocuklarına da aşlamak mutluluğunu yaşadı. Bunun içindir ki onun kitaplığı hayatta en büyük rehberimiz oldu. Çünkü bütün hayatı kapsıyordu oradaki ciltler. Babama göre, eğer hayat Cennet'le Âraf arasında bir geçit demek idiyse, onun gözünde, kitaplar ve okuma da cennette yaşamak demektir.

Gerçi babamın tüm ömrü dünyanın dört bir yanından gelen kitapları derlemekle geçti, ama onun asıl önem verdiği kitaplar Doğu'dan ve Balkanlar'dan gelenlerdi. Ömrünün sonuna kadar hepsini okuyabilirim düşüncesiyle, mümkün olduğu kadar kitap biriktirmişti. Ama düşündüğü gibi olmadı, öyle ki henüz okumaya başlamadığı birçok eser bize kaldı, yani en azından, babamın hayatını bütün ayrıntılarıyla öğrenmek ve onun yitik zamanının dolaylı yoldan peşine düşmek istediğimiz takdirde, sonuna kadar okunacak kitap bıraktı bizlere.

Suları sürekli kabağan, ama bununla birlikte, asla birbirine kavuşamayan, birbiriyle kaynaşamayan ve de sonunda, düşün-

celerinin uzak okyanusuna birlikte dökülemeyen iki coşkun nehir, iki güçlü akım sarıyordu babamın ruhunu.

Bu iki akımdan biri kimliğini koruma, gerçeğin ve efsane-nin sınırındaki bu taban üzerinde yücelme iradesinden; öbürü, bu aynı kimlik sorununu mutlak olarak ele almama eğilimin-den kaynaklanıyordu. Babamın kesin bir tutum arayışının ne-deni, Osmanlı döneminde ve Balkanlar'daki diğer çeşitli dö-nemlerde yaşanmış karışıklıklardı. Güçlü ya da güçsüz, yerli ya da yeni gelmiş o kadar halk burada yok olup gitmemiş miydi, birbirleriyle kaynaşmamış mıydı? Ve de o kadar din, mezhep burada yaşayanların ruhunda iç içe geçmemiş miydi?

Aslında, bu iki akımdan hiçbirisi babamın tüm yaşantısı bo-yunca diğerine üstün gelememiş, hiçbirinin suları diğerininki-ne karışmamıştı. Babam bu iki akımın her birini kendi içinde taşıyarak, Cehennem'in bu Balkanlar bölgesindeki muamma-nın üstesinden gelmeye uğraştı, üstelik bundan kesinlikle kur-tulmayı sağlayacak hiçbir çıkış yolu olmadığı halde.

Böylece, babamın hayatı birçok vatan, birçok din arasında, çeşitli dillerde kaleme alınmış kitaplar ya da yazmalar arayışla-rı arasında geçti –tükendi–. Ömrünün son günlerine kadar asla tek bir vatanla, tek bir dille, tek bir dinle, tek bir ideoloji ile ye-tinmedi. Olası kesin tutumlar, herhangi bir vatana aidiyetin da-yattığı kökleşmeler karşısında, bunların yaratabileceği tehlikeyi seziniyerek, son anda, daima geri döndü. Yani hayatının sonu-na kadar, bağımlılık nedir bilmedi, kitaplar vatanına, onların içerdikleri fikirlere bağlı kaldı sadece.

Kitaplığındaki eserler arasında, gramer, öğrenmesi ya da geliştirmesi gereken dillere, kaderlerinin kendi kaderiyle çakış-tığını sandığı halkların dillerine ilişkin sözlükler bulunuyordu daima. Kutsal kitaplara yaklaşımı da aynıydı. *Kur'an*'ın yazma-sı çok eski birkaç nüshası, *İncil*'in eski bir basımı, *Talmud*'un bir nüshası da ciltleri arasında yer alıyordu.

Babamın kitaplığında yeniçeriler hakkında bazı değerli eserler de bulunabiliyordu. Üstelik, keçilere ilişkin kitapları ni-çin kitaplığında bulundurduğunu çok uzun bir zaman bir türlü anlayamamıştım. Ancak daha sonra, aradan yıllar geçtikten sonra, gözümde canlandı bunun nedeni.

Demek ki, Balkanlar'da, yeryüzünün en çalkantılı bölgelerinden birinde yaşayan ailesinin hayat bağı, bir ailenin hayatta kalabilme stratejisini meydana getiren her şey babamın kitaplarında bulunabiliyordu.

Üçüncü Çıkış Yolu

Orada, alev alev tutuşmuş İstanbul'da, Atatürk'ün sultanlıktan ve hilafetten arındırılmış Türkiye için son savaşını vereceği yerde, bütün kölelerin ve imparatorluğu, daha dün kadar, meydana getiren bütün milletlerin kurtuluşu uğruna kıyısıya bir mücadele başladığı, Türkler kendi kimliklerinin temellerini oluşturabilecek şeyi İmparatorluk Devleti'nin yıkıntılarında kurtarmaya uğraştıkları sırada babam daha önce hiç geçirmemiş olduğu derin bir varoluş bunalımına girdi. Kent ise, imparatorluğun son nefesinde alevler içinde kalacaktı.

[Birbiri ardı sıra] yirmi beş sultanın [hüküm sürdüğü imparatorluk] sarayında korunmuş ham hayal kaçınılmaz bir can çekişmeyle son buluyordu böylece. Binlerce meşalelerle aydınlatılmış minareler kendi ölüm danslarının gölgelerini yansıttılar uçsuz bucaksız imparatorluk kentinin üzerinde. Alevler içinde son buldu muhteşem kervansaraylar, ünlü medreseler, dev yapılar.

Kurtarılabilecek her şey kurtarıldı, aslında ve böylece, güvercinler büyük camilerin çevresindeki eski huzurlarına tekrar kavuştular sonunda.

O dönemde, babam yenilginin yol açtığı felaketler ve yara izleri arasında dalgın dalgın dolaşıyordu. Şüphesiz, Atatürk Türkiye'nin ruhunu, İstanbul'u kurtarmıştı. Ama babam, yeni bir çehreye bürünmüş bu kentte neyi kurtarabilirdi, neyi kurtarması gerekirdi? Başkalarının, özellikle Atatürk'ün kazandığı zaferlere boyun eğmiş olsaydı, babam için, kendi hayatında bir yenilgi, gerçekte, oldukça kolay kişisel bir yenilgi demek olurdu bu. Ailesine karşı, hatta kendine karşı bir ihanette bulunmanın azabını çekmekten farkı kalmazdı bunun.

Aslında, babam en yakınlarına karşı mücadele verirken kendini iyi hissetmesi ya da böyle sanması için ne dereceye kadar alçalması gerektiğini bilmeyi sağlayacak ölçüyü bulamıyordu bir türlü. İmparatorluğu, daha düne kadar, oluşturan şey içinde girilen bu ölüm kalım mücadelesinin yıkıntılarını seyrediyor, fakat bunun kendi mücadelesi olabileceği düşüncesine alışamıyordu. Aslında, önceden biliyordu bu mücadeleden mutlaka yenik çıkacağını.

Sonunda babam kesin bir dönüşü yeğledi. Daima yeni kurbanlarına karşı kullandığı kendi halkının gençliği ile yüz-yıllar boyunca birlikte hareket etmiş olan bu melun yeniçerilerden memleketine dönerek kurtulabileceğini düşünüyordu. Kendini cennet uğruna feda etmek niyetinde değildi. Bu fedakârlığı İblis'e (cehenneme) karşı yapmak onu daha mutlu edecekti belki de.

Doğru Yol

Babam ailesiyle birlikte uzak ülkelere yolculuklardan birine kalkışmaya karar verdiğinde iki yol ağzında bulunduğunu düşünüyordu hemen. Yollardan biri Doğu'ya, İstanbul'a ve Kahire'ye, öbürü Batı'ya, Roma'ya, Paris'e ve daha uzaklara, Amerika'ya gidiyordu. Hiçbir üçüncü yol çıkmıyordu karşısına. Zaten, atalarından birçoğunun vardığı yer dörtyol ağzıydı.

Atalarının aksine, bu yollardan ya birini ya da ötekini seçmiş, sonra da geldiği yerden geri dönmüştü. Yirmili yıllarda, İstanbul'da ve Kahire'de yaşamaya başlamıştı, gerçekten, ve sonra otuzlu yılların sonunda hayatında ilk ve son defa olarak, annemle birlikte İtalya'ya gitmiş, Roma'da, Bari'de, Brindisi'de ve Venedik'te konaklamıştı.

Aslında, sona erdiremediği bu yolculukların anısı bütün ömrü boyunca, hiç aklından çıkmamıştı. Hayat bizim için gene dayanılmaz bir hal alınca, bu yolculuklara tekrar başlamıştı. Babam İstanbul, annem de İtalya serüveninden o kadar söz ediyorlardı ki, annemle babamın yolculukları biz çocukları da derinden etkilemişti.

Babam bu iki yolculuğun ailemizin belirsiz kaderi açısından ne anlama gelebileceğini uzun uzun düşünüyordu çoğu zaman. Doğu'ya yelken açmak gerçekleştirilmesi hem kolay hem de güç bir yolculuk gibi geliyordu ona. Eğer İstanbul'a gidecek idiyse, bu girişim, ailemizin yüzyıllar boyunca oraya yapmış olduğu yolculuklardan biri olurdu. Orada güven içinde yaşayacak ve yeni gelenlere sağlanan maddi şartlardan yararlanacaktık. Keşke gerçekleştirseydim diye bazen hayıflandığı bu yolculuk daima mutlulukla sona eriyordu. Gerçekte, onun alışkanlıkları arasında pişmanlığa yer yoktu pek. Gençliğinde üzerinde bıraktığı büyüleyici etkiye ve annemin hiç aklından çıkmamış olmasına rağmen, İtalya yolculuğunun gerçekleşebilmesi ona daha güç ve belirsizliklerle dolu görünüyordu. Aslında, ataları ailelerinin gelecek nesillerine birleştiren bağlar, çok uzun zamandan beri gevşemiş, sonra da kopmuştu.

Kısacası, üçüncü yol var olmamıştı. Balkanlar'da kalıp Kader'in izinden gitmekten başka çare yoktu!

Kökenlerinin bulunduğu yeri saran felaket ile, her an patlak vereceğinden emin olduğu savaş tehditleri arasında kalmış olan babam, orada mekân tuttu ister istemez. Böyle yapmakla, ailesinin hayatta kalmasını sağlayacağını umuyor ve korunmuş kimliğin belirsiz ve nisbi mutluluğu içinde, böyle bir seçim yapmanın kaçınılmaz tüm tehlikelerini üstleniyordu.

Dehlizdeki Dörtüol Ağzı

Babam İstanbul'a varır varmaz derin bir coşkuya kapıldı. İki bin yıllık kentte onun genç ruhunu çelen o kadar çok şey vardı ki... O güne dek asla görmediği harikaların verdiği sarhoşlukla, dar sokakların dehlizindeki çıkış yerlerini keşfederek ve kesiştikleri kavşak noktalarına ulaşmaktan büyük bir mutluluk duyarak gece gündüz dolaştı bu büyüleyici kentte.

Böylece, Haliç'in rıhtımlarından denizi seyretmenin tiryakisi oldu ve denize bir yakınlık duyduğunu hissetmekte gecikmedi. Uzaklarda Avrupa'ya ve Uzak Asya'ya yönelen ya da bu ülkelerden dönen gemileri seyre daldı. Annesinin İstanbul'dan

sık sık söz ettiğini çok duymuştu elbette, ama kendi gözleriyle gördükleri kendisine anlatılanlardan çok daha güzeldi. Gençliğini adamaya değerdi her derde deva bu muhteşem başkent.

İstanbul ona Paris'i hatırlattı yeniden. Hayranlıkla okuduğu Balzac'ın eserlerinden özümsemişti imgeler ve fikirler tüm tazeliğiyle duruyordu belleğinde. Kendi kendini yetiştirmiş onurlu her Balkanlı gibi öğrenmişti Fransızca'yı. Balzac yeryüzündeki en sevgili yazarıydı onun. Şüphesiz, Stendhal ve Flaubert'i de okuyordu fakat gene de ve her zaman Balzac'ın romanlarıydı onu kendine çeken. Bundan dolayıdır ki, Goriot Baba'nın cenaze töreninden sonra, Père-Lachaise Mezarlığı'nın tepelerinden bakarak, "Sıkıysa, şimdi çık karşıma!" diye Paris'e meydan okuyan Eugène de Rastignac gibi hayale dalmaya başlıyordu Haliç kıyılarında.

Kendilerini herhangi bir başkentte bulan Balkanlı aydınların birçoğu da böyle bir nara atacak ve orada, örneğin Paris'te bile, Balkanlar'a karşı kazandıkları zaferi kutlamak arzusunu duyacaklardı. Babama gelince; bambaşka bir vesileyle de olsa, kendi Balkanlar'mın dehlizinden kurtulmaya çalıştığı İstanbul'a, ilerde, hemen hemen aynı şekilde meydan okuyacaktı.

Bir gün babama Paris'te aynı yanılsamayı yaşamış olduğunu açıklayan K. ile daha sonraları, ömrünün geri kalan yıllarında tanıştı. Aralarında dostluğu pekiştiren bir etken olmuştu bu açıklama.

Babam, kendi Balkanlar'ında, daha doğrusu, akrabalarının yaşadığı Balkanlar'ın bu bölgesinde meydana gelebilecek şeyin ne olduğunu soruyordu kendine, çünkü hiçbir Balkan halkının kendi toprağında, çevresi savaşlar boyunca kaçınılmaz olarak daralan bir yerde, tek başına yaşamadığını ve kaderin başlarına sardığı belalar yüzünden onlarca yıl, hatta yüzlerce yıl dertten kurtulmadığını tecrübeyle öğrenmişti. Evet, gelecek yarım yüzyıl içinde, ömrünün geri kalan tüm yılları boyunca, halkının ve üstelik, baba tarafından akrabalarıyla bağlarını sağlamlaştırmaya dikkat etmek zorunda kalacağı ailesinin önünde uzanan bu yıllar boyunca Balkanlar'da meydana gelebilecek şeyin ne olduğunu soruyordu kendine.

İstanbul'un göz kamaştırıcı ışıkları içinde, gençliğinin do-

ruk noktasındaki babamın, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu tarafından, beş yüzyıl sonunda bırakılmış kendi Balkanlar'ına yönelmesi gerekiyordu, düşünen varlık olarak. Evet, İstanbul'un yıkıntıları arasında bile, gelecek zaman hakkında sonuçlara varmak için olaylardan haberdar olabilecek bir durumdaydı. Bununla birlikte, kendini Balkanlar'da artık yeniden kurması gereken bir yuvanın çevresinde buluncaya kadar, bu çöküşün, daha iki imparatorluğun çöküşüyle birlikte yaşayacağı bir emsal olacağını sezinlemesi mümkün değildi o dönemde.

Babam, ilerde Balkanlar'daki kaderinin ne olacağını bilmediği için bir yuva kurmamıştı henüz. Adını değiştirmeyi ve yeni bir yurttaşlık edinmeyi kabul ettiği takdirde, yeni bir yuva kurmanın temellerini atabileceği bu başkentte kalamayacağı, gerçekten, bir anda apaçık göründü ona. Sorun, kendi akrabalarının kaderini etkilemek isteyişinden kaynaklanıyordu ve kader bunun öcünü alacaktı çoğu zaman, hem de zalimce. Olayların akışını zorlamaya kalkışmak, gerçekten, beklenmedik bir intikamla sonuçlanıyordu. Her şey mümkün bir kaderciliğin dehlizine sokuyordu babamı, fakat o direniyor, kendine özgü bir yol, İstanbul kadar kocaman bir insan dehlizinde bile karşı koyabileceği bir yol arayışına çıkıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun, şimdi bizzat kaynağında, yıkıntılar içindeki başkentte seyretmekte olduğu tüm kötülüklerinin, yeniçeriliğin zulümleri dahil, tüm zorbalıkların ve uç vermeye başlamış toprak paylaşımının yol açtığı tüm belaların küçük Balkan ülkelerinin her birinde ya da hepsinde tekrar ortaya çıkacağı düşüncesi bilinçaltının derinliklerine varıncaya dek kaygılandırıyordu babamı. Evet, bayrakları, bağlılıkları ne olursa olsun, sonunda yeni bir küçük imparatorluğun üstün gelmesi çok korkutuyordu onu. Bütün nesillere damgasını vurmuştu [bu] beş yüzyıl ve azımsanacak şey değildi bu. Her şey olabilirdi.

Osmanlı magmasının kaynadığı kazanın kapağının kaldırılmış olduğu sırada, birer kurtçukken korkunç ejderhalara dönüşebilecek halklar, ezilmiş milletler vardı bu bölgelerde. İmparatorluğun sultasından henüz kurtulmuş bu halklardan herhangi birinin, dünkü efendisine özenip kendinden güçsüz olanı köleleştirmesinden çok korkuyordu.

Bu düşüncelerden içi karardığı, yüreğini bun bastığı anlarda –içinden, böyle bir şeyin, asla gerçekleşmeyeceğine inanmakla birlikte– kendini İstanbul’un sunduğu huzura ve ısı ısı geleceğe bırakmaya niyet ettiği anlar vardı, yeter ki kaderini Atatürk’e bağlılığın sağlayacağı ayrıcalıklara bağlasındı.

Balkanlı genç aydınları da vatanlarını kurtarmaya çağırdığında, babamın Atatürk’ün bu çağrısına kulak vermesi gerekir miydi, gerekmez miydi?

Evet, Atatürk’ün “sizin gibi insanlara ihtiyacımız var” deyişi ömrünün son günlerine kadar kulaklarında çınliyacaktı.

Bununla birlikte, yenilgi kaçınılmaz görüldüğünde, nasıl bir savaşa atılmak uygundu?

Bir kurtuluş da olabilecek çözüm yolu ararken, babamın kendini tamamen kitaplara ve incelemeye vermesi bundandı. Bu kitaplar dehlizinde bir çıkış yoluna varabileceğine ya da en azından böyle bir yolun var olduğuna inanıyordu. Bundan dolayı, kendini sadece daha çok okumaya verdi. Fosilleşmiş ama ipuçlarını aradığı unutulmuş yorumlar içeren bazı eski yazmalar onun kurtuluşunu sağladı birçok defa; bu, kendi hayatını, hatta kurmakta geç kalmayacağı aile yuvasının hayatını kitaplara adamaya karar verdiği imparatorlukların hegemonya dönemi için de geçerliydi.

Ömrünün birçok vatan arasında geçmesinin nedeni buydu işte. Bir bakıma, benim vatanım diyeceği bir vatan seçmek yerine –kimbilir hangisi olacaktı bu– birçok vatani yeğledi ve sadece tek bir vatana, kitaplarının oluşturduğu vatana bağlı kaldı.

Gerçekte, babam bir vatana, bir dile, bir dine bağlı kalmak duygusuna ölünceye kadar alışamadı. Hayır, böyle bir şeyi asla duyumsayamazdı. Daha sonraları, babamın bu tutumunu biz çocuklar da benimsedik ve hayatımız boyunca, sorunlara her birimiz kendimize göre bir çözüm bulmaya özen gösterdik oldukça büyük bir mutluluk duyarak ve babamızın yaklaşımına oranla, oldukça hızlı hareket ederek.

Onun çocukları olan bizler, böylece, kendimizi dehlizin farklı kavşak noktalarında bulduk, babamın ulaşmış olduğu aynı yerde, her birimiz, kaderin çemberinden, kendimize göre kurtulmak zorunluluğu ile karşılaştık. Ya çemberin, babamın

durmuş olduğu bu belirli noktasında yer alarak koşuyu sona erdirecek ya da eşmerkezli, fakat bizi hakiki bir çıkış yoluna götüreceğine, daha çok bir yanılsama olarak, inandığımız başka çemberlere adayacaktık kendimizi.

Oysa asla var olmamıştı hakiki çıkış yolu.

İstanbul Cenneti ile Balkan Cehennemi Arasında

Babam, İstanbul'da başlangıçtan itibaren pek çok tuzağın kıyısından geçti; eğer kendi kendisiyle hesaplaşmamış ve tekrar ailesine dönmeye ve başka her şeyden çok ona bağlı kalmaya böylesine kesinlikle karar vermemiş olsaydı, kolayca içine düşebilirdi bu tuzakların. Bu yüzden, dönüşü bir kaçınılmazlık olarak, her şeyin hakkından gelen kaderin bir yönlendirişisi olarak görünüyordu.

Gerçekten biliyordu ki Atatürk'ün zaferi, şehzade Bayezid'in ya da Muhteşem Süleyman'ın yenilgileri, hatta Abdülhamid'in çöküşü asla kendi zaferleri ya da kendi yenilgileri olamazdı.

Evet, kendi özvarlığının suretini bütün bu zaferlerin ve bozgunların arkasına sığınarak gizlemesi mümkün değildi. Bundan dolayı, vakti gelmişti karar vermenin ve kesin bir seçme yapmanın.

Sırrını yuvaya dönmeye karar vermiş olduğunu başkalarına değil, sadece denize, dalgalara söylemek için Haliç kıyılarına gelmemiş miydi defalarca? Demek ki, dönüş kesin çözüm olacaktı.

Kendi vicdanında ise, Atatürk'ün sözleri –özellikle o andadır– durmadan yankılanacaktı:

"Yüzyıllarca devam etmiş Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurtarılabilecek her şeyi kurtarmak, Türklüğün özvarlığını kurtarmak gerekir. Kurtuluş Balkanlar'm bağrında doğmuş sizin gibi gençlerden gelecektir ancak!"

Babam yardıma çağrıldığını, ondan Balkanlar'ın ve dünyanın geri kalan bütün ülkelerinin mozaiği İstanbul'u kurtarması istendiğini, onun aracılığı ile büyük Balkan ailesinin tümüne

çağrıda bulunulduğunu derinden hissediyordu. Kısacası, hayatı, Boğaz kıyısında ayaklarının dibinde kırılan dalgalar gibi geçip giderken, dağılırken, un ufak olurken herkes ondan yardım koymasını istiyordu.

Demek ki, İstanbul cenneti ile kendisini çağıran Balkan cehenneminin bu bölgesi arasında bocalayan, annesinin vatanı ile babasının vatanı arasında bocalayan babam, denize dert dökmek, sırrını söylemek için bir kez daha Haliç kıyılarına gitti. Ana cenneti ile kendi kimliğinin cehennemi yalnızlığı arasında bir seçme yapmak gerekiyordu. Bu karara varmak için girişilmiş mücadelelerin benliğinin derinliklerinde çoktan bir sonuca vardığının ve şimdi denize dert dökmeye boşu boşuna gelmiş olduğunun farkındaydı.

Bu durumda, hatıralardan ve hayatı boyunca iyi bir sonuca vardırılmayı deneyeceği gerçekleşmemiş hayallerden başka götüreceği ne vardı ki İstanbul'daki yaşantısından?

Babamın Cehennem'i yeğlemesinin nedeni tüm akrabalarının orada bulunması ve Osmanlı döneminin kördüğümünün henüz çözülmemiş olmasıydı.

Bundan dolayı, kitaplar, onun gözünde, en güvenilir şeydi ve onlara her şeyden çok bağlı kalacaktı. Evet, İstanbul'da geçirmiş olduğu bütün zamanı kitaplarıyla birlikte getirecek ve o dönemi yaşamaya, keşfetmeye, zenginleştirmeye devam etmek için elinde kitaplardan başka bir şey kalmayacak gibi görünüyordu. Bu basılı eserler dehlizinde ona, Osmanlı döneminden uygun bir biçimde kurtulmasını sağlayacak ve Balkanlar'daki tüm insanlar için mutlu bir kurtuluş çaresi oluşturan çıkış yolları aramak kalıyordu.

Gerçekte, babam çok küçük ve korunaksız Balkan krallıkları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nu hatırlatan bir Babil'in mutlaka direneceğinden ve var olmakta devam edeceğinden emindi. Bu yüzden, Doğu ile Batı arasındaki yolu dokuyacak ipuçlarının büsbütün birbirine karışacağını ve söz konusu devletlerin çıkış yolları bulma olasılığının dehlizde kalma olasılığından daha az olacağını düşünüyordu.

Kitaplarını, kendileriyle bir iç diyalog kurduğu büyük dostlarını, hayatının suç ortaklarını beraberinde götürmekten

başka çare yoktu. Doğrusu, vazgeçemezdi onlardan. Kitaplar hayatıydı onun ve tüm hayalleri orda yer alıyordu.

Onlar sayesinde, Balkanlar'da âdeta canlı bir kitaplık gezdirdiği söylenebilirdi.

Evet, ölüme de götürecek olsa, tek çıkış yolunu, sonunda kendisine kitapların göstereceğine yürekten inanıyordu.

Görev

Babam Balkan kitaplığının Babil Kulesi'ni inşa etmek için edinmiş olduğu kitaplarla birlikte İstanbul'dan ayrıldığında, Atatürk reformunun öldürücü bir darbe indirmeye hazırlandığı Eski Türkçe'yle kaleme alınmış birçok eser götürdü.

İmparatorluk döneminde ve yeni Türkiye'nin ilk yıllarında yürürlükte olan eski Arap alfabesinin yasaklanması, beklenebileceği gibi, babamda düşmanca bir tepki yaratır gibi oldu. Eski yazının son peygamberlerinden biri olarak kaldığını düşünecek ve bir tür kutsal görev üstlendiğine, Osmanlı dönemi boyunca bütün Balkan halklarının yoksun kaldığı her şeyin, fakat aynı zamanda orada meydana gelmiş ve onun gözünde, büsbütün değer kazanan bu kutsal yazmalarda sonsuza dek belirtilmiş olarak kalacak her şeyin bıraktığı boşlukları doldurmaya adanmış olduğuna inanacak raddeye geldi.

Babam, imparatorlukların istikrarsız niteliklerinden dolayı, son derece ciddi bir olasılık olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş alanındaki yenilgisinin "Balkan Babil" Kulesi için kaçınılmaz derin karışıklıklara yol açmasından çok korkuyordu.

İmparatorluk döneminde kendi özgün kurumlarından yoksun kalmış, yahut bunlara sadece kısmen sahip olmuş ya da komşuları yoksunken içlerinden ancak bazılarının bunlarla donatılmış olduğu bu halklar, kendi özgün kurumlarına kavuşuncaya kadar, bu Babil Kulesi'nde hakiki dışlanmışlar olmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunacaklardı.

Evet, babam Osmanlı dönemiyle görülecek pek çok hesabın kaldığını düşünüyordu. Özellikle bu sebepten dolayıdır ki,

halkının Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmiş döneminde elinden kaptırmış olduğu her şeyi halkına geri vermeyi üstlenmiş olduğu görev içinde "İstanbul'dan dönüş" düşüncesinin de yer aldığını, bu düşünce benliğinde, her şeyden önce, ailesinden gelen çağrının etkisiyle belirlenmiş de olsa, keşfetmişti.

Kendi payına, Eski Türkçe, daha doğrusu Arap alfabeli okyanusunda huzur verici ve bu alfabeye yığılmış zamanın dalgaları üzerinde çok uzun bir sefere çıkacağı bir adacık bulmayı başarmıştı.

Daha önce belirttiğim gibi, babam, bir çıkış yolunun var olduğunu hayal ediyordu, gerçekten. Hayatı bu hayal uğruna tüketilmişti. Durum bu olduğuna göre, Kurtarıcı Atatürk Anadolu'da Türklüğün kökenlerine dönüşü kesin ve apaçık bir tarzda ilan ettiği halde, babam Osmanlı İmparatorluğu'nda, onun can çekişmesinde ve kaçınılmaz çöküşünde ne arayabilirdi ki? Gerçekte, siyaset adamının, galip gelenin ve mağlup olanın keskin hayalleri içinde keşfedilmesi çok güç, anlaşılmaz, farklı, sorunsallı bir kimliğin belki gizlenmiş olduğu Balkan dehlizlerinin kavşak noktasındayken, başka hayaller kemiriyordu babamın içini.

Evet, sonunda, Eski Türkçe, eserlerdeki hakikati ortaya çıkarmaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu babama. Asıl gücünü onlardan alıyor, onların eşliğinde gerçekten yeniden sağlıyordu zamanın üstünlüğünü.

Yenilginin ve Zaferin Kuralı

Düşüncelerine dalmış babamın, Dolmabahçe'den hemen hemen hiç farkında olmaksızın, Karaköy Köprüsü'ne kadar yürüdüğü oluyordu sık sık. O zaman, İstanbul'un en göz kamaştırıcı ve en romantik manzaralarından birinin büyüüne kapılıyor ve Dolmabahçe Camii'nin Boğaz'ın mavi sularında yansıyan olağanüstü ince uzun silueti sanki bir yolculuğu haber veriyordu ona. Böylece, bu yerde, imparatorlukların kazandıkları zaferin ve uğradıkları yenilginin anlamı üzerinde derin düşüncelere dalıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı, beş yüzyıl boyunca birçok neslin kurmuş olduğu hayallerin tevekküle dönüşmesi

sayesinde devam etmişti. Her biri büyük Osmanlı magmasında, gerçekte, kendince yaşayan bütün halkların ortak hayalleriydi bunlar.

Ama bir imparatorluğun sona ermesi ne anlama geliyordu?

Babam yenilgiyi görebiliyor, derinden hissedebiliyor, onunla doğrudan temasa geçebiliyor, bu yenilginin kendi yönünden yarattığı sonuçlara parmağıyla dokunabiliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da, Asya'da ve Afrika'da son destek noktalarının çöküşüne tanık olabiliyordu. En çok güvendiği, kendilerinden destek, kurtuluş beklediği Müslüman kardeşlerinin, ilkin onların, nasıl ihanet ettiklerini gözlemliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisinin aslında, sadece Türkler için bir zafer, ve sadece onlar için bir çıkış yolu oluşturduğunu anlıyordu.

Her ne olursa olsun, yenilgi yenilgi olarak, –üstelik topyekûn bir yenilgi olarak– kalıyordu. Bu kadar çok zafer sayesinde ama aynı zamanda birçok halk için sayısız bozgun ve bağımlılık pahasına, yaklaşık yedi yüzyıl boyunca kurulmuş bir imparatorluğa son vermek için yedi yıl yeterli olmuştu.

Zaferle yenilginin, umutsuzluğun ve ceremesini imparatorluk halklarıyla Türklerin çekmiş olduğu hayallerin ortasında kalmış olan babam kendi kaderinin yönünü belirlemekte çok büyük bir zorluk çekiyordu. Bununla birlikte, biliyordu ki hakiki cesaretin kaynağı gerçekleri kavrama yetisidir, çünkü hayat her şeyden önce ona bunu öğretmişti.

Evet, biliyordu ki kendi için olduğu kadar, kendi halkı ve Balkanlar'ın bütün halkları için en sonunda ne yenilgi ne de zafer vardı, direnmekti önemli olan, bir zorunluluktan bu. Hakiki cesaret olayları, olması istendiği gibi değil, kendi akışı içinde değerlendirmekti, buydu içinden tekrarladığı kural. Âdeta doğuştan gelen bu bilinçli cesaret onu hiç yanıltmadığı gibi, hemen her seferinde hem kendisinin hem de ailesinin hayatını kurtarıyordu. Alabildiğine bilinçli olduğundan, bu duyguyu tüm çocuklarına aşılama için, daha sonraları yılmadan uğraştı. Yoksunluklar, acılar pahasına da olsa, bunu başardı.

Devran değişmişti.

Bu çökmüş Osmanlı döneminden, haremli, pazarları, kolları çevreleyen karmaşık daracık sokaklardan, ıssız dehlizlerden oluşan bu lanetli Babil'den, sayısız nesillerin yitik hayallerini barındıran bu kuleden, manevi alanda kalmış olan şeyden babam, gerçekten, ne götürebilir, ne çekip çıkarabilirdi ki?

Babam, diğer Balkanlı aydınlar gibi, imparatorluğun çöküşüne üzülmüyor değildi, onu üzen şey, bu aydınların hayatlarını yönlendirmiş olan aldatıcı hayal, sürekli yanılsamaydı.

Balkanlar'da bazılarının imparatorluğun çöküşünü, özellikle hilafetin kaldırılmasını hemen anlayamamalarına, buna alışamamalarına üzülmüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun saldırdığı korkunun, insanların ruhuna, uzun yıllar boyunca çöreklenip kalmasından ürküyordu. Tarih boyunca ne zaman bir imparatorluk çöксе korku dağılıyor, kayboluyordu –Tarih bunu ona öğretmeyi üstlenecekti–. Bununla birlikte çok iyi biliyordu ki Balkanlar'ın lanetli tepelerine, ovalarına, doruklarına yerleşmiş birçok kabile sultanlığa, hilafete, bunlar ortadan kalkmış olsa bile, bağlı kalacaklardı. Bundan dolayı, memlekette dönmeyi ve bu ahali ile ZAMAN arasındaki hesapları tasviye etmeyi arzuluyordu. Belki de Balkanlar'ın bir tür Atatürk'ü ama alçakgönüllü ve görünmez bir Atatürk'ü olmayı düşünüyordu. Böylece, yeniçerilerin kaderiyle taban tabana zıt bir kaderi arzuluyordu. Evet, babam Balkanlar'ın ancak "yeniçeri kader"lerden sıyrıldıklarında gerçekten kurtulmuş olacaklarını düşünüyordu.

O halde, Osmanlı döneminin son olaylar dalgasından götürebileceği ne kalıyordu geriye?

O zamanın dışına çıkmasını sağlayacak bir adım, doğru bir adım atabilirdi. Hayallerinden oluşan dalganın aksi yönünde, bizzat kendine karşıt yönde gitmeyi kabul ettiği takdirde, galip çıkabilirdi ZAMANA karşı giriştiği bu mücadeleden.

Ah, kimliğin bu lanet kısır döngüsü!

Evet, babam ZAMANA karşı giriştiği bu mücadeleyi kolayca kazanabilirdi, ama bunun kendisi için ne yenilgi ne de zafer olmayacağı açık seçik belirliyordu gözlerinin önünde. Kendi halkının bağrına çöreklenmiş yeniçeriler geleneği Atatürk dö-

neminde sürüp gittiği ve egemenliğini devam ettirdiği takdirde sadece hayatta kalmakla yetineceğini biliyordu.

Çünkü çok sayıda insan bu geleneği sürdürmeye devam ediyor ve üstelik Atatürk Devleti içinde ünleniyorlardı. Buna ulaşmak için, yeni imparatorlukla bütünleşmek için adlarını, hatta soyadlarını değiştirmekte tereddüt etmiyorlardı.

Yeniçerilerle yetinmenin ne demek olduğunu babam çok iyi biliyordu. Yeryüzünde yeniçerilikten daha büyük bir felaket yoktu. Her yüzyılda bir, sanki kendi küllerinden yeniden doğuyordu yeniçerilik. Babam kendi içinde uyuklayan yeniçerinin de tekrar uyanmasından içtenlikle korkuyordu. Gerçekten, atalarının arasında birçok yeniçeri bulunduğundan emindi, çünkü Balkanlar'da bu felakete uğramamış aile yoktu. Yeniçerilik resmen ortadan kaldırıldıktan sonra bile, birçok insanın ömür boyu yeniçeri olarak kalmasının nedeni buydu işte. Evet, babam, hangi döneme ait olursa olsun, bu bölgelerin insanını, *homo balkanicus*'u derinlemesine incelemişti. Evet, yeniçeriliğin, sultanların despot, mutlak ve özgül iktidarının önemli bir kolu haline gelişini iyi gözlemlemişti.

Demek ki babam, sayısız insanın, farkına varmaksızın, ömür boyu yeniçeri olduğunu, yeniçerilik içgüdüsünün, sonunda, şu ya da bu biçimde, onlarda kök saldığını saptıyordu. Yeniçeriliğin köklerini içlerinden söküp atmaya ne kadar uğraşırlarsa uğraşınsınlar, kendi çocukları bunu hiç başaramıyorlardı. İnsanoğlu kendini ne zaman isyanın, savaşın ya da devrimin kıyısında bulsa, yeniçerilik tohumu, hiçkimse onu başkalarının ruhuna ekmek ihtiyacını duymaksızın, tekrar yeşeriyordu.

Bundan dolayı, babam, Osmanlı Devleti'nin muazzam çarklarının bir parçası haline gelmiş bu kurumun özünü mümkün olduğu kadar anlayabilmek için, yeniçerilerle ilgili her türden kitapları, tanıklıkları, yazıları, fermanları toplama-ya adanmıştı kendini yıllarca. Bunu yaşarken, sonunda hakikate ulaştı, yani yeniçeriliğin ortaya çıkışının kökeni sadece ve sadece korku idi. Babama göre, korku tabakaları, insanların ruhunda üst üste binmişti. Evet, onların hayatta kalma mücadelesi terörizm dehlizinin yollarında cereyan etmişti. Babam şu sonuca varmıştı: İnsanlar korkudan ne zaman kitle halinde

kurtulsalar, o âna kadar bastırılmış direnmeler çok daha büyük bir güçle patlıyorlardı.

Atatürk, Türkiye'yi orada çöreklenmiş korkudan gerçekten kurtarmış mıydı? O insanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve dolayısıyla kendi korkularını yenmemişler miydi?

Gerçekte, babam yeniçeriliğin Balkanlar'da sonsuza kadar devam etmesinden, bu felaketin orada tekrarlanmasından çok korkuyordu. Evet, vaktiyle ekilmiş olan bu tohumların Balkan halklarının ruhunda yeniden yeşermesinden korkuyordu. Babam yeniçerilerin, her ne kadar başka adlar altında da olsa, diğer imparatorluklarda da varlıklarını sürdürmüş, ve oralarda da aynı hedeflerin peşinden gitmiş olduklarını kitapları sayesinde öğrenmişti. Eski Çin döneminde, Roma İmparatorluğu'nda, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda da böyle olmuştu. Daha yeni imparatorluklarda, özellikle Stalin İmparatorluğu'nda da var olmuşlardı. Zaten, Stalin'in kendisi de, az buçuk bir yeniçeri değil miydi? Evet, yeniçeri yeniçeriyi doğuruyordu ve işte bu lanetli kısırdağın devam etmesinin nedeni buydu.

Babam yeniçeriler hakkında koca bir ansiklopedi hazırlanabileceğini ve Balkanlar'a ayrılmış bölümün, şüphesiz, çok daha fazla sayfayı gerektireceğini söylerdi daima. Evet, gerçekten böyle olacaktı. Başka türlü de olamazdı zaten.

Kader [Kapısının] Anahtarı

Babam İstanbul'dan ayrılmadan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun hangi son mirasını koruyabilirdi gerçekten? İmparatorluğun çöküşü, kendisi bu çöküşün görgü tanığı olduğu sırada, sadece İstanbul'da son bulmuyordu. Daha uzun yıllar boyunca Balkanlar'ın sorunlarına hiçbir geçerli çözüm bulunamayacağından emindi aslında. Oysa, Atatürk, Damokles'in kılıcıyla mahallinde çözmeye uğraşsa bile, çözüm bekleyen birçok sorun kalıyordu.

Örneğin, inanç sorunu babamın aklından bir türlü çıkmıyordu. İstanbul'da incelediği *şeriat* ne olacaktı? Bu konudaki öğrenimini henüz tamamlamış olduğu sırada Atatürk şeriatı

reddetmişti! Babam, istemiş olsaydı eğer, genellikle Avrupa modellerinden, özellikle İsviçre modelinden esinlenmiş hukuk reformunu rahatlıkla benimseyebilirdi. Bununla birlikte, inanç sorununun, ve Atatürk'ün tasarlamış olduğu, sonra da, devleti laikleştirme alanında uygulamaya koyduğu acele önlemlerin yarattığı tüm sorunları çözümlmek adamakıllı güçtü.

Babam, Balkanlar'ın Müslüman halkları arasında, özellikle kırsal bölgelerdeki iyi eğitilmemiş ahali arasında umulan sonuca varmanın, geçecek zaman ve Avrupa'dan esecek rüzgârların gücü ne olursa olsun, çok daha zahmetli olacağını biliyordu. Gerçekten, Balkanlar'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun beş yüzyıllık dönemi dahil, çoktanrı dönemden beri, tek ve aynı inancı devam ettiren halklar vardı. Onun kendi halkına gelince, üç din arasında: Müslümanlık, Ortodoksluk ve Katoliklik arasında kalmış tek halk oydu belki de.

Yükselişi ve çöküşü özellikle yeniçeriliğin yükselişine ve çöküşüne bağlı olan imparatorluk kesinlikle yıkılacak olsa bile, demek ki o dönemde babam kendini bir kez daha yeniçerilerin kaderine adanmış gibi görüyordu. Bile bile, daima kaybeden insan rolü mü oynayacaktı? Çok iyi biliyordu ki yeniçerilerin kaderinden tamamen farklı bir kader vardı. Zaten İskender Bey'in direnişi, en sonunda, duygusuz Avrupa'da bile, yüz yıllar boyunca dalgalanmamış mıydı?

Babam, tarihte, en sonunda rastlantının belirleyici bir rol oynadığı, olaylar çilesini çözdüğü, insanların ona boyun eğmek zorunda kaldığı gerçeğinin bilincindeydi. Evet, her zaman da ima böyle olmuştu: Ailelerin, halkların, uygarlıkların, imparatorlukların kaderini rastlantı belirliyordu.

Fakat, rastlantının temel ve kesin bir rol oynadığına ne kadar inanırsa inansın, İstanbul'da geçirdiği yıllar boyunca kendini bilincine böylesine sızmış olan kadercilik felsefesine kaptırmayı reddediyordu gene de. Gerçekte, kaderciliğe karşı koymasını sağlayan bir strateji geliştirecek tarzda yön veriyordu tüm hayatına. Gençliğinin doruk noktasında, yeni Türkiye ona yeni ufuklar açtığında ve Balkanlar'ın ona sunabildiği ufuklar kalın bir sis tabakasına gömülmüşken, İstanbul'u terk etme kararının sırrı belki de buydu.

Ansiklopedileri, sözlükleri, Avrupa klasiklerinden çevirileri, dil çalışmaları ve edebi eserleri sayesinde yeni Türk kültürünün babası olmuş, bununla birlikte, kendi halkını unutmamış ve tek bir bedende iki ruhla donatıldığını daima tekrarlamış olan Şemsettin Sami gibi aydınlar dahil, İskender Bey döneminden beri, kendi halkının tarihte bir yeniçeriler bölüğü meydana getirmiş olduğuna babam kuvvetle inanıyordu.

Anadolu'da ya da Balkanlar'da, gideceği yer neresi olursa olsun, yeniçeri kaderinin daima ardından geleceğini ve kazanacağı zafere yenilginin soluk renklerinin her zaman gölge düşüreceğini biliyordu. Dolayısıyla, yeniçeriliğin ilk günahıyla damgalanmış olduğunu kendi kendine itiraf etmemek gibi bir hata işlediği takdirde, bunun kendisini daima hırpalayacağını, oysa yeni bir yola atıldığında bunu itiraf ederse, hayatın belirsiz yollarında yürüyüşünü sürdürürken, kurtuluşunu sağlamak şansına erişeceğini bilincindeydi.

Gerçekte, babam kendi kaderinin, doğuştan, yeniçerilerin kaderine adanmış benzediğini göz önünde bulunduruyordu. Ve Balkanlı aydının, benliğinde yeniçerilik olarak ne varsa, bundan sıyrılmaya ve bunu kabul etmeye çaba göstererek, bulunduğu yerde arınacağını düşünüyordu.

Evet, Balkanlar'da, benliğindeki yeniçerilikten kurtulamayan aydın, yeniçerilik kaderini daha da belirgin kılacak olan milli –daha doğrusu milliyetçi– köktenciliklere kapılanmak tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu. Şüphesiz, bunu gizleyebilir, bastırabilirdi. Bununla birlikte, tarihin akışı, her zamanki gibi, zamanın mutlak hâkimi kaderciliğe doğru yön değiştirdiği andan itibaren kader tekrar üstünlüğü ele geçirmeye hazır olacaktı daima. Babam her yeniçerinin ruhunun derinliklerinde anahtarı bir başkasına emanet edilmiş ebediyen kapalı bir kapı bulunduğunu ileri sürüyordu. Bu anahtar –pek nadir de olsa– keşfedildiğinde ve ruh bunca ıstıraptan sonra en sonunda açıldığında, oradan, bütün bir halkın kızgın bir lava benzeyen enerjisi, kurtarıcı ilerleyişini artık hiçbir şeyin önleyemeyeceği gizli bir kuvvet gibi fışkırıyordu. Bütün bir halkın kendi yaratıcısını keşfetmesi için böyle bir ruhun serbest kalması yeterliydi. Oysa, bu tür ruhlar, tarihte halkın bekleyişi gerektirdiği zaman uyanıyorlardı.

Evet, beş yüzyıllık bu imparatorluğun yıkılışından sonra, bu nitelikte çok daha fazla ruh bulunmak gerekiyordu. Müm-kün mü böyle bir şey, diyeceksiniz. Her ne olursa olsun, babam gözü kapalı inanıyordu buna.

Hayallerin Çalkantılı Dalgası

Babam İstanbul'a, çocukluğuna kadar uzanan eski hayaliyle, Osmanlı dönemiyle hesaplaşmak, kökenlerindeki lanetlenmişliği gün ışığına çıkarmak, kökenlerinin ne zamandan itibaren birbirine karıştığını, tüm Balkan halklarının, kaderin dalgalarının kendi üzerlerine çarparak çatlamasına ne zamandan itibaren imkân verdiklerini bulmak hayaliyle gelmişti.

Böylece, Doğu ile Batı arasında üç taraftan denizle kuşatılmış bu kentte, hayatının ne olacağını belirleyecek bir kentte, Balkan dehlizlerinin kavşak noktası gibi görünen bir kentte bulmuştu kendini. Bunun içindir ki, ömrünün sonuna dek Doğu ile Batı arasında kaldı. Doğrudan doğruya asla Doğu'dan ya da Batı'dan değil de, sürekli olarak "arasında" bulunmaktan kaynaklanan bu lanetlenmişlik, ilerde oluşturacağı aileye ve kaderin dalgalarının onu götüreceği toprağa devredilecekti.

Hayallerinin, eğilimlerinin, ergenlik düşüncelerinin burgacındaki babam içini dökmek, düşündüklerini açıklamak için oraya, Boğaz kıyısına, Haliç köprüsünün önüne geliyordu. Fakat orada, Haliç'in derinliklerinde, gökyeşil yoğun suların altında, sanki gök denize devrilmiş de artık dibe çökmüş sırlarını susturuyormuş gibi, her şey lanetli, sessiz, hareketsizdi.

Ona göre, derinliklerinde kendi atalarıyla diyalog kuracakmış izlenimine kapıldığı bir ZAMAN, Balkanlar'ın zamanı, ailesinin zamanı, denizin ta dibine gömülüydü. Güneş orada, en derin sulara, erişilmez bir Tarih'in katmanlarına ulaşamıyordu.

Babam gecikmiş bir itirafta bulunmak, ebediyen yayılmaya ve kıyıda çatlamaya adanmış Tarih'in dalgalarıyla hesaplaşmak için Haliç kıyısına geliyordu. Her şeyin sadece bir yeniden başlayış olduğu ve onu her seferinde adımlarını kaderin Balkan bölgesine doğru atmaya yüreklendiren bu kıyılara dadan-

mıştı. Bu ebedi yeniden başlayıştan, bu durmadan yenilenen dalgalardan başka bir çıkış yolu, bir başka yol yoktu. Ama ne kadar çok çatışmayı, fırtınayı, karışıklığı, çarpışmayı gerektiriyordu bu.

Orada, Haliç kıyısında babam uzun uzun hesaplara dalıyor, İstanbul'daki günlerinin dökümünü çıkarıyor, artık asla vazgeçmeyeceği kararlarını orada denize anlatıyor, ve hayatı, yeniden bilinmeyene atılmadan önce, gene bir an için oraya demir atıyordu.

Babam, yeni Atatürk Devleti'nde kalabilir, böylece, yeniçeriler geleneğini modern bir biçimde devam ettirebilirdi, şüphe-siz. Aslında, ya eskiden olduğu gibi güçlü Osmanlı İmparatorluğu ile, ya da şimdi olduğu gibi, yeni Atatürkçü sistemle bütünleşerek yönetimde yer alan Balkan Devletleri'nden gelme yeniçerilerin ne ilki ne de sonuncusu olurdu. Fakat, kendi düşüncelerinin derinliklerine inerken, iki kimlikli olmanın tuzağına düştüğü takdirde oradan bir daha asla kurtulamayacağı ve sonunda yeni hiyerarşinin kül rengi üniforması içinde boğulacağı, ona Boğaz'ın koyu mavi sularından çok daha berrak görünüyordu.

Demek ki, yeni dönemin hizmetinde bile, yeniçeri olmayı reddediyordu. Kendi kimliğinin berrak sularına açılırken Boğaz'ın bulanık denizinden yükselen yeni bir dalganın altında kaybolmak da istemiyordu.

Böylece, Balkanlar'a giden lanetli yolu, yok olmaya yüz tutmuş eski ailesine ve önce keşfetmesi, sonra da devam ettirmesi gereken yeni aileye giden yolu seçti. Verdiği kararın tanıkları olarak, izleyeceği yolda yol arkadaşları olarak ona kitaplar, İstanbul'da geçen günler boyunca biriktirdiği tüm kitaplar kalıyordu.

Zamanın Borcu

Babam sanki bir yığın tanık karşısında –imparatorluğun yıkılışının derin bir ikilem içinde bıraktığı ve artık Doğu'ya mı yoksa Batı'ya mı, Asya'ya mı yoksa Avrupa'ya mı katılmaları gerektiğini bilmeyen bütün Balkan milletlerinden meydana gel-

miş kalabalık karşısında- günah çıkaracağı bir Balkan mihrabına gidiyormuş gibi, Haliç kıyılarına gidiyordu sık sık.

Daha düne kadar bu İmparatorluğu oluşturan Balkan halkları için, Osmanlı rejiminin yıkılışının hâlâ sonuçlanmamış dramlarla, trajik çatışmalarla, sayısız sınır sorunlarıyla dolup taşan yeni bir çağ anlamına geldiğinin bilincindeydi babam. Bu halkların Osmanlı döneminden kurtulamayacakları, ancak onun tutsakları olarak kalabilecekleri apaçık görünüyordu ona.

Daha sonraları, Balkan halklarının çoğu, özellikle, dolu dolu yaşayamadıkları için kendisinden alacaklı oldukları ama gene de, esas itibarıyla, onun tutsakları olarak kaldıkları bu geçmiş zamandan ötürü, en vahim felaketlerin hemen hemen hepsinin art arda sökün ettiğini görmek durumunda kaldılar, gerçekten... Zaten, her neslin görülecek hesapları vardı ZAMAN'la. Onun tutsağı olarak kalamaz ya da ödemeyi bir başka tarihe erteleyemezdi.

Evet, bütün Balkan halkları, imparatorluk boyunca ortak bir geçmişe, tükenmez bir karşılıklı keşifler, paylaşılmış efsaneler, masallar ve birlikte yaşanmış ıstıraplar, tecrübeler hazinesine sahiptirler, diye yüksek sesle düşünüyordu babam. Her biri kendi kaderinin birçok yeniçerilik unsuru içerdiğini biliyordu. Hepsi de orada, şüphesiz Avrupa'nın sınır kapılarında, Avrupa için yeni olan, bununla birlikte Avrupa'nın göz yumduğu aynı bir iktidar mekanizmasının çarklarıydılar.

Bundan dolayıdır ki babam orada, Osmanlı İmparatorluğu'nun bulanık kaynaklarında, umut bağladığı Doğu'dan ve Batı'dan eşit uzaklıktaki üç denizin kıyılarında kurdu Osmanlı dönemi araştırmalarına adanmış kitaplığını.

Hayatının, aslında, başlamış olduğu gibi, aykırılıklar içinde geçeceğinden emindi.

Başka türlü olması mümkün değildi.

Bundan dolayı, kitaplığının temel eserleri olmaya adanmış kitapları saptamaya koyuldu. Yerel dillerle, Arap harfli eski yazı ile, diller arasındaki binlerce yıllık çatışmalarla, yeniçerilerle, dinlerle (mezheplerle) ilgili elkitaplarını edindi büyük bir şevkle. Bu başlıca temaların Balkan halklarının yeni tarihinin yazılacağı sırada bütün güncelliklerine kavuşacaklarını biliyordu.

Gerçi dillerle, dinlerle ilgili temaların, insanlığı ezelden beri ve tümüyle ilgilendirdiği için parlak bir geleceği vardı, fakat buna karşılık, babamın yeniçerilere, bu çağdışı ve lanetli antik askerler topluluğuna kitaplığında böylesine önemli bir yer ayırmasını anlamak çok güçtü. Yeniçerilik felaketinin Balkan halklarının ruhuna çöreklenmesinden, gelecek yüzyıllarda onu oradan söküp atmanın çok zor olmasından korkuyordu.

Babamın yeniçerilerle ilgili kitapları, yine de, onların anlamı sorununu ardına kadar açık bıraktı. Bunlar bazıları, babamın kitaplığındaki diğer kitaplara oranla sıralama düzenine, diğerleri insanoğlunun bu lanetli temasına (Babil’de vaktiyle girilmiş oyunun sürdürülmesine) farklı bir biçimde fakat yeni çarelerle: Kılıçla ve kanla yaşanan Batılı ya da Doğulu yazarların ve kaynakların kökenine ilişkin birçok mesaj içeriyordu.

Doğu ile Batı Arasında

Orada, Haliç Köprüsü’nün karşısında, babamın gözleri önünde çözülüyor gibiydi Kader’in çilesi.

Kim olduğunu, nereden geldiğini, nereye doğru gittiğini anlamak için çile ipliğinin kendi kökenlerine kadar uzanmasını istemişti.

İnsanoğlunun [kendisinin] bildiği, sonra da sonsuza dek kendi benliğini araştırmaya –kim olduğunu bilmek yanılgısına düştüğü bu lahzaları zaman içinde ve ömür boyu araştırmaya–mahkûm olduğu anlar vardır hayatta.

Dünyaya gelmiş olmanın ve iki dünya arasında eğreti yaşamamanın, hiçbirisi gerçekten kendi vatani olmadığı halde birçok vatana kavuşmanın, kendi evinde kendini yabancı hissetmenin, inanmaksızın bir dine aidiyetin ne anlama geldiğini hiç kimse babamdan daha iyi bilmiyordu.

Asıl vatani hangisidir, Doğu’da mıdır, Batı’da mıdır, bilmiyordu. Batı’ya giden yol üzerinde olduğu kadar Doğu’ya giden yol üzerinde de çıkış yolları, teselli verici seçenekler vardı şüphesiz. Doğu’nun, bakışlarını Batı’nın fark etmez olduğu şeye çevirdiği, Batı’nın dağıttığı her şeyi Doğu’nun, ya da Doğu’nun

dağıttığı her şeyi Batı'nın birleştirdiği inancını besliyordu çoğu zaman.

Böylece, bütün hayatı Doğu ile Batı arasında bocalamakla geçecekti. Gideceği yer, kök salacağı vatan neresi olursa olsun bu bocalayış devam edecekti.

Osmanlı İmparatorluğu kesinlikle sona erdiği sırada, babam kendi iktidarının manevi kalıntılar yığını ile baş başa kalıyordu, sanki bir yıkılışla değil de, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemiyle karşılaşmış gibi, bir kez daha sonsuz sayıda sorunların hücumuna uğramıştı.

Evet, kendi nesli için olduğu kadar sonraki nesiller için de çözülmesi gereken fazlasıyla sorun vardı gerçekten.

Üstelik, kendi geçmişinden kurtulmak asla mümkün değildi. Ölünceye kadar bu geçmişin tutsağı olarak kalınabilirdi ancak.

Babam mutlu halkların tarihi olmadığını ileri süren bir Fransız tarihçinin görüşünü yeniden hatırlıyor ama tarihten yoksun olan halk yoktur diye ekleyerek kendini toparlıyordu.

Çözümlemeyi çok istediği ve Osmanlı dönemiyle ilgili bütün sorunlar içinde onu en çok düşündüren, hiç aklından çıkmayan sorun, sadece kendi halkının değil, fakat beş yüzyıl Türklere boyun eğmiş tüm halkların da hayatta kalmalarını sağlamış olan düzenin nasıl bir düzen olduğu sorunuydu.

Bir fikir köktencilğine, hele hele aşırıcılığa saplanıp kalmayı dilemiyor, aksine, hakikate serinkanlılıkla ulaşmayı amaçlıyordu. Bu hakikatteki payına erişip erişemeyeceğini soruyordu kendi kendine. Bununla birlikte, içtenlikli ve cesur bütün girişimlerin mutlaka hakikate götürdüğünü ve hakikatin TEK olduğunu biliyordu.

Ne karşı konulmaz, kaçınılmaz, boyun eğdirilmez şeyin beş yüzyıllık imparatorluğun bağrında Balkan halklarının kendi kimliklerini korumayı sağlamış olduğu görüşüne dayalı eylemsizliği, ne de bu halkların kurtuluşunu sadece istilacının hoşgörüsünün sağladığı düşüncesinden kaynaklanan pasifliği benimsemek istiyordu.

Osmanlı dönemi dehlizine Arap harfleriyle yazılı Doğu yazmalarının rehberliğinde dalmayı arzu etmiş de olsa, bunu

salt estetik bir zevk alma niyetiyle ya da hayatındaki boşluğu pek fazla güçlük çekmeden doldurmak amacıyla değil, fakat çok daha derin atılımların ve nedenlerin etkisinde kalmış olduğu için yapmayı düşünüyordu.

Bu döneme tanıklık etmek, bellekleri çok aşırı bir düzensizlikle malul Balkan halklarını ona kavuşturmak istiyordu. Balkanlar için belirdiğini gördüğü geleceğin şartları içinde girişiminin bir tür büyük bir hayal, benzersiz bir ütopya ile sınırlandırıldığını biliyordu, fakat Balkan halklarının ortak bir kader olarak paylaştıkları bu onarılmaz belirsizlikten kaynaklanan bu tür bir serap görmedikçe çalışması, hareket etmesi, yaşaması mümkün değildi.

Babamın bütün girişimi, özenerek seçtiği bütün kitaplar, bütün bunlar Balkan dehlizlerinden kurtulmasını sağlayan çıkış yolunu zihninde dehlizlerinde rasgele keşfetmek gibi aldatıcı bir amaçla yapılmıştı.

Evet, babam hayatını böyle bir ütopya uğruna feda etmenin, aslında küçük bir adak olduğuna yürekten inanıyordu.

Esin sütünü bir başka kaynaktan da almış olsa, Donkişot'la aynı tür hayalleri paylaşan bu Balkan Donkişotu, Balkanlar'da ilerde meydana gelecek çatışmaların sert darbelerinin un ufak edeceği yarımada'nın yıkıntıları arasında, seyyar bir kitaplıkla gezdiriyordu İstanbul'daki bilgenin hüznünü.

Deniz Kıyısında Hayaller

Güneşin uzaklarda, Boğaz üzerinde battığı saatte babam deniz kıyısına gidiyordu sık sık. Sanki tüm geçmiş güneşi yakalayıp geri getirmek istiyormuş gibi, batan güneşi karşılamaya gidiyordu.

Camilerin yüksek minareleri üzerinde uçan güvercinlerin kanatlarının belirginleştiği mavimsi bulutları seyrediyordu. Mandolinlerin hüzünlü sesi uzakta yankılanıyor ve Boğaz'ın bu bölgesinin büyük bir bölümünü kaplayan muhteşem Dolmabahçe Sarayı'nın beyaz kütlesinin belirdiği öbür yakaya yollanmış bir çağrı izlenimi veriyordu.

Orada yer alıyordu Osmanlı döneminin çeşitli bileşenleri birbirine karışmışçasına. Orada kulak veriyordu babam son geçit törenlerinin yankısına, kendi dönemlerinin özlemiyle kavru lan sultanların, paşaların, vezirlerin son iç çekişlerine.

Bu saraylarda rastlanabiliyordu bütün dönemlere ve Balkanlar'm, Avrupa'nın, Asya'nın, hatta İmparatorluğun kudretinin yayılmış olduğu daha uzaklardaki bölgelerin bütün halklarına ait mimari örneklerle.

Antik sütun dizileri, roman ve gotik figürleri, barok üslubu yığınla resimlemeler ve mermere işlenmiş beyaz grift bezemeler, binaların cephelerini süsleyen demet demet bitkiler, hayvan ve bitki örtüsünden örnekler, harikulade madalyonlar göze çarpıyordu orada ve bütün bunlar öylesine iç içe geçmişti, öylesine birbirine dolaşmış, öylesine tamamlanmamıştı ki, isteyerek de olsa, zorla da olsa, birbirinden ayırmak mümkün değildi artık, o kadar ki her şey birbirine karışmış ve yapay olarak birleşmiş gibi duruyordu.

Evet, yok olmuş imparatorluğun insanların kaderlerine böylece hükmederek, olgunlaşmamış ya da oluşmamış devirleri, gerçekten oluşmuş ya da çökmekte olan devirlere bağlayarak ve de aidiyetlerle kaderleri birbirine karıştırarak Balkanlar'da aynı şeyi yapmayı düşünmüş olduğuna inanılabilirdi.

Babam sultanların (padişahların), vezirlerin, imparatorluğun yüksek görevlilerinin görüntüsünü seyrediyor ve güneş Asya yakasında tamamen batarken, Boğaz'ın Avrupa yakasında saatlerce dolaşıyordu.

Denizin dalgaları bir kıtadan diğerine yol alıyordu. Bezgin balıkçıların kayıkları, ufukta göründükten sonra, ağır ağır yaklaşıyorlardı. Babam gezinirken, karayı denizden ayıran hattın, tıpkı kendi içindeki sınır hattı gibi bozulmalara, değişimlere, kaygılanmaya mahkûm bu hattın mümkün olduğu kadar yakınında kalmak istiyordu.

Balıkçılar sonunda kumsala ulaşıyorlardı. Denizin derin iç çekişini kıyıya yayarak beyaz ağlarını kumlara seriyorlardı.

Şüphesiz kendini son çırpınışlara bırakmaya mahkûm, fakat aynı zamanda denizin sırrının, eskiliğinin, sonsuzluğunun ve belki de bizzat insanoğlunun sırrının meydana çıktığı karanlık

dalgaların sırlarının erişilmezliğini kanıtlamaya adanmış bütün bir denizaltı dünyası karaya atılmış bulunuyordu böylece.

Çırpınırken, deniz sularının sırrının simgeleri olarak, kumsalda öylece yavaş yavaş sönmeden önce, son bir kez yıldızlara benzemek için kollarını kaldırmaya çabalayan denizyıldızlarını seyre dalmış babam orada kalıyordu.

Karada ağır ağır can çekişen mavimsi ve hain denizanaları, batmış kadırgaların mesajlarını ve kürekçilerin son iç çekişlerini içeren her türden sayısız kabuklu deniz hayvanları, maviye çalan yeşil su yosunlarıyla ağırlaşmış balık ağları, sanki hakiki deniz şeytanları söz konusuymuş gibi, balıkçıların, yeni seferlere çıkmadan önce sandallarına nazar değmesin diye, ya denize ya da kumlara fırlattıkları gök mavisi ve de kırmızımsı bıyıkları dikilmiş bazı dikenli balıklar da vardı orada.

Babam deniz krallığının dışa attığı yaratıkların nasıl öldüklerini, parçalandıklarını, bu toprağa yaraşır maddelere dönüşüklerini gözlemliyordu uzun uzun.

Bu görüntüde yüzyıllar boyunca ihtişamını Balkanlar'a yaymış olan Osmanlı döneminin bir simgesi gibi Avrupa yakasında karaya oturmuş bir denizcinin hayalini görüyordu. Bu görüntü artık asla silinmeyecekti belleğinden.

Yenilgileri Kutlama

Bu kıyılara bir daha asla dönemeyeceğinden emin olduğu için, babam geceleri saatlerce geziniyordu Ay'ın aydınlattığı Boğaz boyunca.

Sultanların Boğaz kıyısındaki konaklarında, özellikle mermer Dolmabahçe Sarayı'nda kutlanan bayramlar yeniden hayat buluyordu düşüncelerinde.

Ay ışığında kıyıya çarpan en iri dalgaların zaman zaman dağıttığı bir sessizlik hüküm sürüyordu gecede.

Sonunda soluk bir kefene benzeyecek gök mavisi yansımalarla bürünmüş bu mermer güzelliği aydınlatıyordu Ay.

Daha uzaklarda, deniz kuşları Balkanlar'ın hayatını belirleyecek olaylara dair kehanette bulunuyordu sanki.

Babam bu büyük dini törenlerden ya da imparatorluk törenlerinden birinde ya da Balkan halklarının uğradıkları büyük yenilgiler ardından zafer kutlamaları yapılırken hayal ediyordu sarayı. İmparatorluğun Balkanlar'da, Afrika'da, Asya'da ve Avrupa'da ele geçirmiş olduğu her şey, orada, bunca zaferin oluşturduğu kristaller, altınlar, gümüşler, ipekliler, kadifeler arasında duruyordu. Evet, bizim için sayısız yenilgi anlamına gelen bütün bu zaferler orada kutlanmıştı. Gene orada, bu kristaller arasındadır ki büyük imparatorluğun parıltısı bazen donuklaşıyor, fakat kudretini ilerde başka zaferler sağlanacağı umuduyla devam ettiriyordu.

Son yenilgi, derin anlam yüklü bu sessizliğe erişinciye ve orada, Boğaz'ın kıyılarında tek başına ve bitkin ama Balkanlar'a dönmeye kesinlikle kararlı babamın –özellikle, parlaklığı Boğaz'ı aydınlatan bütün bu ihtişamı sağlamış olan yenilgilerin bıraktığı izleri araştırarak– geliştirdiği yoruma ulaşınca kadar, yenilgiler birbirine eklenince gitgide daha gürültülü oldu bu aynı yerlerdeki kutlamalar.

Kaybeden

Babam Haliç'i aşan ve İstanbul'un en eski semtine ulaştıran Galata Köprüsü'nden her ne kadar sık sık geçse de, imparatorluğun yıkılmış olmasına rağmen, asla yok olmamaya adanmış Osmanlı döneminin temel özellikleri hakkında derin düşüncelere dalmaktan kendini alamıyordu.

Orada, Doğu surlarında, Avrupa'nın Haçlılardan itibaren yönettiği bütün seferlerle, Doğu'nun Avrupa'ya karşı gerçekleştirdiği bütün seferleri, Balkanlar'ı tam beş yüzyıl boyunca zincire vurmayı sağlamış her şeyi düşünüyordu.

Oraya gelmeyi ve Balkanlı yalnızlığını hayatının küçük sorunlarının sürekli hareket halindeki bir insanlığın büyük sorunları içinde eridiği İstanbul'un kızgın kaynaşmasında gezdirmeyi seviyordu.

Devrimler orada duruyor, umutlar orada kırılıyor, halklar Ay'ın ve Güneş'in sürekli değişimlerine uyarak, nesnelerin sü-

reksizliği ve insanlığın sorunlarının daimi greceleşmesi için-
de, orada birbirine karışuyordu.

Evet, babam bireylerin unutuluşunu böylesine simgeleyen
ve asla sabit bir değerde katılaşmayan bu kalabalık içinde kay-
bolmaya can atıyordu.

Galata yakasından İstanbul'un en canlı kısmı gözler önüne
seriliyordu. Başkent içinde bir başkent söz konusuydu orada.
Büyük bankalar, denizcilik kumpanyaları, her türden mağaza-
ları ve şubeleriyle âdeta "kentın karnını" oluşturan en önemli
işyerleri orada kurulmuştu. Altın, orada sokakların beyaz kal-
dırımlarına her yandan parıldayarak akıyor gibiydi.

Babam bu efsanevi köprüyü aştıktan sonra, eski İstanbul'un
ilerine vuruyordu kendini. Bütün ırkların, sonsuz sayı-
da halkların kesiştiği yerdı orası. O sırada, bir başka gezegenin
bir başka ülkesindeki bir başka kente giriyormuş izlemine ka-
pılıyordu.

Galata'nın gürültülü hareketliliğinden eser yoktu bu yer-
lerde. Kaldırım taşlı daracık sokaklar sessizliğin asıl kaynağına
ulaştırıyordu. Serviler yükseliyordu tipik Akdeniz bitkilerini
andıran mavi, sarı ya da çizgili ta yapraklarıyla beneklenmiş
yeşilliklerin çitleri boyunca sayısız nakışlar gibi uzanan hanı-
melilerin kokusunun yayıldığı yüksek duvarlarla çevrili ahşap
evlerin üzerinde.

Bu sessizlik, [sokak adları] ahenkli soneklerle biten bu
dünya, Balkanlar'ın en uzak bölgesinde yerleşmeye gittiğinde
bile, hiç aklımdan çıkmayacaktı. Daha sonraları, gidip yerleş-
ceği bölgelerde bu aynı özellikleri sağlamaya zen gösterecekti.
ayevlerinin yanında sıralanmış nargilelerin dumanları hava-
da halka halka yükselirken burada her şey gerektiği gibi biçim-
lenmiş, tamamlanmış, ebedileşmişti.

Evet, orada son bulmuştu Babil ve gene oradadır ki babam,
bilincinin derinliklerinden ortaya çıkan yeni düşüncelerin akı-
şına bırakmıştı kendini. Benliğinde kendi kökenleri ile ilgili bir
tür kaygı yer etmişti.

Balkanlar'ın bütün yolları İstanbul'a ulaşmıyor muydu?
Geçmiş yüzyıllarda sonsuz sayıda nesillerin peşinden gittiği
hayallerin sonu gözlerinin önünde ken bu imparatorluğa

varmıyor muydu? Demek ki, bir aykırılıktan daima daha büyük ve daha köklü bir aykırılık doğuyordu. Hiçbir zaman kendi isteğiyle katılmamış olduğu kumarda kaybeden biri olduğu izlenimine kapılıyordu.

Dinden askeri seferlere ve onların fetih alaylarına varınca-ya dek, bu imparatorluğun bütün yasaları ve bu arada tüm kitaplar babamı nihayet büyük vatanını: İnançlarının vatanını keşfetmiş olduğuna inandırmakta elbirliği etmişlerdi.

Evet, bu büyük vatanın, tek bir vatanda birçok vatana kavuşmak imkânı veren ama onu, bunlardan hangisinin asıl vatanı olduğunu asla keşfetmemeye mahkûm eden bir vatanın bağ-
rında bulunuyordu artık.

Yamalı Bir Kader

Evet, babamın İstanbul'da yabancılık çekmediği küçük vatanları, düşüncelerinin ve itiraflarının taşkın kaynaklar gibi aktığı bu büyüğü dünyaları vardı.

Fayanslarla, mermerlerle bezenmiş, yüksek minaresinin etrafında dönüp duran güvercinlerin kanat vuruşlarıyla şenlenen Eyüp Sultan Camisi'ni geçiyordu böyle düşüne düşüne. Gözlerini ve düşüncesini Eyüp Sultan Mezarlığı'ndan, çıkıştaki sayısız türbelerden ayırmaksızın, Kırkbasamak Caddesi'ne sapıyordu Haliç'e yukardan bakan tepeye tırmanmak için.

[Şirin] küçük bir kahvehane vardı orada. Bazılarını kâğıda döktüğü düşüncelerini bu kahvede geliştiriyordu. Ünlü Fransız yazar Pierre Loti'nin romanları sayesinde öğrenmişti bu küçük kahveyi. O Pierre Loti ki, bu tepeden bakarak geçmiş dönemlerin bir İstanbul hayalini işliyor ve Osmanlı boyunduruğundaki Balkanlar'da oynanan dramdan hiçbir şey anlamayacak olan okurları için egzotizm dolu özentili bir dille yazıyordu romanlarını.

Buraya ilk kez geldiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun türlü zevkler içeren bir cennet gibi gösterildiği egzotik romanları, özellikle Loti'nin romanlarını Atatürk'ün nasıl değerlendirdiğini hatırlamıştı. Müslüman kadının geniş haremelerde bit-

kin düşmüş bir köle olarak gösterildiği Batı romanlarının basmakalıp cümleleri, cinsel zevklere susamış Avrupalı okurların kocaman bir nargilenin ve bir kutu lokumun yanında kendini bıkmadan sunmaya hazır bir kadın düşleyerek arzularını tatmin etmelerini sağlayan bu resimler gerçekten tiksindirmişti onu. Atatürk, Aziyade'nin ve Mevlevilerin Batılı okurları hâlâ sarhoş edebildiği dönemin kesinlikle geçmişte kaldığını düşünüyordu.

Burada, bu yüksek tepeden Haliç'i seyrederken, herkes kendi İstanbul hayalini, Tarih'in karanlıklarında kaybolmaya yüz tutmuş bir zamanın ya da bazı ön belirtilerinin fark edildiği bir zamanın hayalini geliştirebiliyordu. Burada, herkesin kendi ülkesiyle ve İstanbul'la görülecek hesabı vardı. Burada herkes İstanbul'a ya savaş ilan etmeye ya da barış önermeye çabalıyordu.

Babam, imparatorluğun devrilişinden sonra, Türk özünün temel özelliklerini korumaya gayret etmiş olan Atatürk'ün bilgece ve kurtarıcı önlemlerini yakından incelemişti. Evet, Atatürk kurtarabileceği her şeyi kurtarmıştı. Bu durumda, kafası *şeriat*'ın hukuki normlarıyla ve Osmanlı yönetiminin çok eski formülleriyle dolu, Balkanlar'ın aldığı derin yaralara yürekten üzülen ve de ailesinin oraya dönmeye zorladığı babam, basit bir üniversite öğrencisi olarak, neyi kurtarabilirdi ki?

Türklere gelince; Atatürk sayesinde, Anadolu'ya, kendi halklarının beşiğine tekrar döneceklerdi. Ama babamı, adımları nereye doğru götürecek? Yüzyıllar boyunca akkor haline gelmiş yoğun Osmanlı magması bu yerlerde daha soğumamışken Balkanlar'ın hangi köşesine doğru sürükleyecekti?

Atatürk Osmanlı döneminin düğümünü Damokles gibi kılıçla kesecekti. Ülkesini, son yüce bir surla, mümkün bir kimliğin suruyla çevirerek koruyacaktı.

Atatürk, kendini Osmanlı döneminin hayallerinden kurtarmakta hiçbir güçlük çekmeyecekti. Ama, bu geniş topraklarda Osmanlı'nın can çekişmesi, şüphesiz, daha uzun yıllar devam edecekken, Sultanların İmparatorluğu'nda Türklerle birlikte yaşayan biz ötekiler ne olacaktık? Evet, İstanbul'dan kendi bölgesine, kendi Balkanlar'ına geri gelmemek üzere dönmeden önce, babam bunları düşünüyordu işte.

Bununla birlikte, bütün bunlar orada durmayacaktı. İmparatorluğun çöküşünden sonra, bizlerin başına ne gelecek düşüncesi babamın içini kemirmeye devam edecekti. Bu düşünce, ömrünün geri kalan günlerinde hayata vereceği anlamın tamamlayıcı parçası olacaktı.

Bize gelince; Osmanlı döneminin eski sorunlarından, aramızda sürekli bir dargınlığı devam ettiren her türlü entrikadan, uzlaşmadan kurtulmayı başarmadan, kısacası içimizde “yeniçeri” olarak kalmış her şeyden arınmadan önce, pek çok zaman geçmesi gerekecekti. Bu yüzden, halkının “yamalı kaderini” ve diğer Balkan halklarının “yamalı kaderini” düşündüğünde babamın son derece kaygılanmaması mümkün değildi.

Soruna mutlu bir çözüm bulamamakla birlikte, hayatını yeniçerilik belası uğruna harcamayı da reddediyordu, çünkü, daha düne kadar, Osmanlı İmparatorluğu’nda esir kalmış olanların bundan kurtulduğunu görmek umudu hemen hemen yok gibiydi.

Evet, babam kendi ruhunun olduğu kadar İstanbul’un kutsal ve cennet gibi bahçeleri arasında kaderleri birbirine karışmış bütün bu insanların ruhlarının da derinliklerinde neyin yattığını biliyordu. Bunun içindir ki, Balkanlar’ın bu lanetli bölgesine, doğduğu yere döndüğünde, Atatürk’ün son sözleri, önce artan bir yoğunlukta, sonra da daha hafiflemiş olarak kulaklarında boyuna çınlayacaktı:

“Ülkenin geleceği, modern düşünceli yeni insanları gerektiriyor.”

Böylece, babamın bütün hayatı, kök salacağı bir memleket, aile ocağı kuracağı bir toprak peşinde uzun yolculuklarla geçmişti. Atatürk’ün kendisi dahil, herkesin, burası gerçekten senin memleketindir demekte sözbirliği ettiği topraktan uzaklaşırken hangi memleket, evet hangi memleket onun kendi memleketi olacaktı?

Babam Balkanlar’a, kendi akrabalarını bırakmış olduğu ve onların kök saldıkları yere dönüyordu İstanbul’dan ama mücadele etmek zorunda kalacağını, hayatını Osmanlı döneminin unutulmuş daracık sokaklarını arşınlayarak geçirmesi gerekeceğini, orada insanların yüzyılların geçip gitmiş olduğunun bi-

lincine varmadıklarını ve orada içinde yaşamakta oldukları memleketi bile tanımadıklarını biliyordu.

Babam orada, insanların yeni inanca dört elle sarılacaklarını biliyordu ama eski inanca böylesine sarılmamış olduklarını da biliyordu. Basit ve arkaik görünüşler altında bile olsa, yaşamak için bu yeni inanca bağlanacaklar ama bunu yaparken, Osmanlı İmparatorluğu'nun can çekişmesini uzatacaklardı. Osmanlı devrinin sona ermiş olduğunu, onun gibi hissetmiyordu bu insanlar. Bu yüzden, bazen çok gurur duyacağı, fakat bazen de, onulmaz bir bozgunculuğa kapılmasına yol açacak tarihi bir görev düşecekti ona.

Kendi kimliğinin ruhuna vereceği ıstıraplar pahasına, ona kişisel kurtuluşunu, iç huzurunu, gençliğin kaygısızlığını sağlayacak bir imparatorluktan henüz kurtulmamışken, babam, bu antik imparatorluğun son çırpınılarından sonra, karşısında faşizm imparatorluğunu ve ardından Stalinizm İmparatorluğu'nu bulacağını düşünmemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü, faşizmin yayılışından ayıran ara dönemde, komünizm dönemine oranla, çok daha kolaylıkla dönebilirdi İstanbul'a. Zaten o zamanın, otuzlu yılların sonuna doğrudur ki, kendi annesi son bir defa oraya gidecek, orada ailesinden sağ kalanlarla son defa kucaklaşacak, sonra, sonunda hayatına mal olacak derin bir üzüntüyle Balkanlar'a dönecekti.

Babam kendi payına, Stalin döneminde, İstanbul'u ziyaret etmek, *hatta* oraya dönüp yerleşmek şöyle dursun, artık bu kenti hayal etmenin bile mümkün olamayacağı bir günün geleceğine inanamıyordu.

Bundan ötürü, zamanla, babamın Doğu hayali, en sonunda söndü ve sanki İstanbul onun için hiç var olmamış gibi, tamamen son buldu. O hayali çok uzağa, benliğinin derinliklerine gömmüştü.

Babamın ailesi ile birlikte yerleşmek şansını yakalamış olduğu bu toprakta Stalinizm de çökünce, İstanbul yolu, onun önünde ilk açılan yollardan biri oldu. Ama vücudu eski gençliğini yitirmişti artık ve eski hayalleri uçup gitmişti. İstanbul'a ilk gidenler ve babama oradan selamlar, hatta yeni dönemle ilgili birkaç gazete getirenler tüccarlar ve kaçakçılardı.

Ama babamın hayali kefenlenmiş, evet ölmüş ve ebediyete gömülmüştü. Artık var olmayacak ve ancak kitaplığının sayısız ciltlerinde devam edecekti.

Kaderle Pazarlık

Osmanlı döneminin gizini (muammasını) yorumlamak, yeniçeriliğin trajik boyutunu ve Osmanlıca'nın sırlarını açıklamak için babama hayatının –en iyisi olmasa da– büyükçe bir kısmı kalıyordu.

Gerçekten, babam bu yazının sırlarını meydana çıkarmak için çok zaman harcayacaktı. Osmanlıca yazının dehlizine girmeyi başardığı takdirde, geçmiş zamanın katmanlarını çok daha iyi araştırabileceğini, dünyanın ve evrenin, uygarlıkların evriminin, Avrupa Rönesansı'nın sırları ile ilgili çapraşık Batını yazıların anlamını ve antik bilgeliği ilk olarak yeniden canlandırmış eski Arapça yazmaların çözüm yolunu keşfedebileceğini sanıyordu.

Babam eski Arap harfli yazıda geçmiş zamanı, insanları ve halkları bütün derinliğiyle yansıtan aynayı görüyordu. Oysa, İstanbul'daki yaşantısı sona erdiği sırada, biri eski hayalleri, eski felaketleri, her bir insanda birikmiş zamanı yansıtan bu aynayı kırmayı tasarlıyordu. Babam ise bu aynayı korumayı, oraya kazınmış dönemleri, büyük yanılgılarla, yenilgilerle, zaferlerle ve direnmeyle geçen bu zamanları keşfetmeyi arzu ediyordu. İşte bunun içindir ki Atatürk'ün reformlarını, özellikle, yeni Latin alfabesine ilişkin reformu hem açıklıyor hem de anlayışla karşılamaktan kaçınıyordu. Bu reformdan dolayı, gerçekte, beş yüzyıl boyunca yasaklı olmuş bu yazmalar, bundan böyle, içerdikleri yitik zamanla birlikte arşivler arasında yer alacaktı. Oysa, bu ölü yazmaların ruhu yaşayanların güçsüz ruhunu uzun zaman, çok uzun zaman kemirecekti...

İstanbul hatıralarından hangisini saklaması gerekecekti? Vakur Boğaz'a karşı zaman ile pazarlık etmek için daha kaç defa geri gelmesi gerekecekti deniz kıyısına?

Zamanın sayısız katmanlar halinde tortullaştığı, yüzyılların harfler ve işaretlerle dolup taşan yazmalara gömülmüş olduğu hatıralık yerler arıyordu.

Genellikle, Topkapı Müzesi'ne, daha doğrusu, eski el yazmaların bulunduğu kitaplığa gidiyordu. Yazmalarla yüklü raf-lara götüren ağaçlıklı yola girdi mi, başka hiçbir şeye dikkat et-miyor, hatta gözlerinin önüne serilen altınların, yakutların, zümrütlerin parıltıları ona bıkkınlık veriyordu sanki.

Sonsuzluğun hayali gibi ışıldayan ve resimlemelerin, ta-savvufla ilgili metinlerin, müneccimlerin evrenin harikalarına ilişkin yazılarının, hukuki metinlerin, dini denemelerin, tıbbi yorumların, kocaman sözlüklerin, ansiklopedilerin, imparator-luğun kuytularındaki bölgelerle ilgili tutanakların, bilinmedik böceklerin renkli görüntülerinin, artık var olmayan ya da var olmamış kavimlere dair efsaneleri içeren büyük boy ciltli eser-lerin, fermanların, hayat ve ölüm hakkındaki görüşlerin büyü-süne kapıldığı yazmalar dehlizinin girişinde mola vermeye gi-diyordu son defa...

Evet, içinde zamanın dinlendiği hakiki bir küçük mahzen-di bu kitaplık. Fakat aynı zamanda, hayatla ilgili en çok temel bilgiyi de içeren bir küçük mahzendi. Topkapı Sarayı'nın bu kısmında halifeliğin simgelerinin ve Muhammed Peygamber'e ait birçok nesnenin de korunmuş olmasına rağmen, babamı, her zaman sadece bu muhteşem yazmalar bölümü, onu böyle-sine çoşturan ve ilerde, daha küçük boyutta fakat kendisi tara-fından özenle seçilmiş eserler sayesinde, Balkanlar'ın geçmiş döneminin içinden çıkılmaz sorunlarını çözmeye yöneltecek olan bu kitapların hatırası büyüleyecekti.

Topkapı Sarayı'nın bu ihtişamını [gördükten] sonra, baba-ma, Balkanlar'ın karanlıklarına doğru yol alan düşüncelere dal-maktan başka bir şey kalmıyordu. Bununla birlikte, başının üze-rinde kanat vuran ve [gözlerinin önünden art arda geçen] anıları boyunca, nesnelerin tamamen İstanbul'a özgü süreksizliğinin bu değişik görünüşünü hatırlatan gök mavisi güvercinleri seyrede-rek Mavi Cami'nin etrafında dolaşmaya başlıyordu çoğu zaman.

Bu dönemden babamın getirebilmiş olduğu her şey, bun-dan böyle, parçalara ayrılmış, milletlere ve ayrı kaderlere bö-

lnm kendi Balkanlar'ında, sürgünde okurum diye edinmiş olduğu kitaplarda emanet olarak duruyordu. Oysa bunlar, daha düne kadar, Topkapı Sarayı'nın o büyük çarpıtan aynalarından birinde bir araya gelmişti.

Aslında, gençliğinin geçtiği, artık bir daha göremeyeceği yakın akrabalarını bırakacağı ve belki de bir delikanlılık tutkusunun söz konusu olduğu bu başkenti terk etmekten başka bir Ŗey kalmıyordu babama.

Bundan dolaydır ki, babam oradan sadece kitaplarıyla, onun gözünde en önemli olan eşya ile döndü. Çünkü bu kitaplar günün birinde Balkanlar'da yayınlanmayı, hatta bu geçmiş zamana ait her Ŗeyin belki de kaybolmadığına tanıklık etmeleri ve tüm bildiklerini ortaya dökmeleri için Balkanlılara çağrıda bulunarak tamamlamayı üstleneceği Osmanlı dönemi [tarihinin] âdeta özünü içeriyordu.

Kitaplar Hayali

Bir savaş insanların içinde yaşadıkları döneme ait sorunları asla halledemez ve halledemeyecektir. Ne kadar Ŗiddetli olursa olsun, bazıları için ne kadar haklı, diğerleri için ne kadar haksız olursa olsun, savaş, en sonunda, yeni sınırlar dayatacaktır. Ve bu sınırlar ruhları, aileleri, bahçeleri, rüyaları, insanların zamanını bölerken kim zlecektir ki? Modern Babil'in dolaylarında dolaşmak felaketine uğramış bu insanlara kaderlerine uyum sağlamaya, arsası özellikle bu yeni Babil'de olan yeni bir ev kurmaya mecbur olmak avuntusundan başka ne kalacaktır?

İstanbul'dan dönmeye karar verdiği günden itibaren babam Balkan sınırlarının tuzaklarına düşmek durumunda kaldı. Hem canını kurtarmak, hem de ailesini birçok sınırdan geçirmeyi başarmak gibi bir Ŗansı oldu; fakat İstanbul gecelerinin son ııltıları benliğinde, ruhunun derinliklerinde ebediyen söndü.

Stalinizmin knden sonra, altmılı yıllarda sınırlar nihayet yeniden açıldığında, yani artık İstanbul'a gitmek mümkün olunca, biz çocuklar babamın mutlaka İstanbul'a gideceğini ve her Ŗeyden önce, ailesini kurtarmaya çabalamak zorunda

kaldığı Balkanlar'daki bu talihsiz yıllar boyunca ancak bir parça gerçekleştirdiği büyük hayalini, ölmeden önce, tamamlamak için bu fırsattan yararlanacağını düşündük.

Gerçekte, babamın yeniden Boğaz'a ulaşmak için yola koyulacağını görmekten en çok sevenen biz çocuklardık. Bu sefalet –eşit olarak paylaşılmış sosyalist sefalet– yıllarının menegmesine sıkışmış bizlere İstanbul yoksulluktan kurtulmayı sağlayacak bir olasılık gibi görünüyordu.

Tam bu sırada, otuz yıllık bir suskunluğun sonunda, oradan akrabaların ilk haberleri ulaştı bize. Oraya ilk gidenler arasında becerikli tüccarlar ve de, kabul etmek gerekir ki, ilk kaçakçılar ve sosyalist spekülâtörler yer alıyordu. İlk mektupları, ilk davetleri o sırada aldık, ama babam bunların içeriğini bize asla açıklamadı.

Bulunduğumuz kentle İstanbul arasında düzenli otobüs seferleri başlayınca, babama, gücü kuvveti elverdiği kadar, gençliğinin kentine yapacağı ikinci yolculuğunda eşlik edebileceğimiz günü büyük bir sabırsızlıkla gözlemeye başladık.

Ama babam, İstanbul'a muhtemel yolculuğuna ilişkin her tartışmayı savuşturuyordu. Zaten, İstanbul'daki gençlik yıllarından söz etmeye yanaşmadığını, sanki orada hiç bulunmamış gibi davrandığını uzun zamandan beri fark etmiştik. Bununla birlikte, İstanbul'dan getirmiş olduğu ve sanki ailenin bir parçasıymış gibi, Balkanlar'daki yolculukları boyunca yanında taşıdığı radyonun kadranından gözünü ayırmaksızın, Balkan gecelerinin çok geç bir vaktinde, İstanbul radyosunu aramaya koyulduğunu ve bulduktan sonra, ıslık çalarak ya da şarkılar mırıldanarak onu çok uzaklara götüren bir Doğu ruhaniliğinin etkisine nasıl kapıldığını gözlemleyerek sırrını öğrenmiştik. Böylece, henüz gencecikken, İstanbul'da babamın başından çok önemli bir şeyin geçmiş olduğunu ve bunun, hayatının geri kalan yıllarında onda derin bir iz bıraktığını anlıyorduk. Bundan dolayı, babamın bu kente bir daha asla ayak basmamaya yemin etmiş olduğuna iyice inanmıştık.

Bununla birlikte, İstanbul'daki yıllarının sırrını bize açıklamasını beklemekten sabrı tükenmiş olan ağabeyim ona birdenbire şöyle dedi:

“Baba, ülke dünyaya açıldı artık. Herkes her yere, özellikle İstanbul’a gidip geliyor. Henüz gücün kuvvetin yerindeyken, üstelik, biz de, sapasağlamken, niçin akrabalarını görmeye gitmiyorsun?”

Babam beklemediği bu soru karşısında pek şaşırmadı. Gerçekte, aile içinde düzenlenen “İstanbul komplosu”nun farkına varmıştı.

Bazen, annemin yanına gidip Boğaz’da geçirdiği günlere dair itiraflarda bulunduğu olmuştur ama kısa konuşmalardan ibaretti bunlar. Bu açıklamaların içeriği aile fertlerince çoktan biliniyordu. Fakat biz çocuklar babamın sırrını keşfetmekte annemizden çok daha ileri gidiyorduk.

Babam ağabeyimin yüzüne uzun uzun bakmakla yetindi. Hayat bizi ne zaman açmazda bıraksa bir sığınak aradığımız mavi gözleri birden ışıldadı. Sanki bize hakikati açıklayacağı şaşırtıcı fakat isabetli sözcükleri arıyormuş gibi, bir an öylece sessiz kaldı, sonra şunları söyledi:

“Oğlum, bu dünyada sadece bir defa gidilecek yerler vardır. Oralara tekrar dönmek ihanet etmek olur onlara.”

Başka bir şey demedi. Evet, babamın İstanbul muammasını çözecek başka hiçbir şey elde edemedik ve bu kısacık konuşmasını hemen yorumlamaktan başka yapacak bir şey yoktu.

Daha sonraları, biz çocukları, yakınları, komşuları, İstanbul’a önce trenle ya da otobüsle; sonra da küçük Fiat arabalarıyla gider olduk. Doğrusu, bambaşka bir İstanbul söz konusuydu. Babamın anlattığı İstanbul, belki de onun kitaplarının sayfalarının derininde yaşamakta devam ediyordu.

Doğu Damokles Kılıcı

Babam otobiyografisinde Atatürk’le karşılaşmasından söz etmedi uzun zaman. Özellikle Stalin dönemi boyunca. Bizden, kendi çocuklarından bile saklıyordu bunu. Günlük hayattaki sağduyusu, biz yakınlarının dile getirilmesi gerektiğini düşündüğümüz hakikatleri sessizce geciktirmeyi yeğliyordu. Böyle-

ce, babam söylemiş olduğu sözlerin hemen hemen hiçbir zaman tutsağı olmadı.

İstanbul'da üniversite öğrenimi boyunca, yeni Türkiye'nin kaderinde rol oynayan ünlü bir ailenin yanında kalmak gibi bir şansı oldu annesinin soyundan ötürü. Atatürk döneminin ilk başbakanlarından akrabası Fethi Okyar'ın ailesiydi bu. Gerçekten, babam tüm öğrenimi boyunca, Fethi Okyar'm evinde kaldı ve kendini Osmanlıca okutulan İslam hukukunu incelemeye adadı.

Seçkin akrabası sayesinde Atatürk'le karşılaşmak babamda elbette bir iz bıraktı ama sadece benliğinin çok derinliklerinde. Şüphesiz, babam Atatürk'ün kişiliğine büyük bir saygı besliyordu; özellikle, akıl almaz tarihsel cesaretiyle, Doğu Damokles kılıcıyla, Osmanlı devrinin sınıksız düğümünü bir vuruşta kesmesine hayranlık duyuyordu. Bununla birlikte, babam eski Doğu hayalinin tutsağı olarak kalıyordu. İstanbul'daki öğrenimi boyunca Osmanlıca'ya tutkuyla bağlanmıştı ve bundan dolayı, bir sarmal gibi, gitgide tanrısallığa kadar götüren bu yazının büyüüne kapılıyordu.

Osmanlıca yazının bu tartışmalı kıvrımları, Doğu kördüğümünün bu bükümleri zamanın donmuş olduğu ve çıkış yerinde elinde kılıcıyla Atatürk'ün durduğu bir dehlizi andırıyordu. Evet, saat çalmış, Arapça-Farsça-Osmanlıca yazının sonu gelmişti. Atatürk'e göre bir batış olan şey babama göre bir doğuştu. Bazıları için yitik bir zaman olan şey, başkaları için yeniden keşfedilmesi gereken şeydi. Bununla birlikte, hepsi bu dehlizde kaybolmaya ve nesnelerin süreksizliği karşısında güçsüz kalmaya mahkûmdu.

"Tarih her zaman trajiktir," diyen Atatürk'ün bu sözünü sık sık yeniden hatırlıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, babamın Balkanlar'a dönüşü bir hayalin sonu ve bir başka hayalin başlangıcıydı. Hayatının tüm geri kalan yılları bu iki hayal arasında geçmişti.

Gerçi babam bazı konularda kendini Atatürk'e yakın hissediyordu ama başka konularda ondan çok farklı düşündüğünün bilincindeydi. Bundan dolayıdır ki, önce ve ilke olarak, "Osmanlı

dönemi"nden çıkmayı başarmak için "birçok devrim" gerektiğini kabul ederken, bu devrimleri geçmiş devirleri göz önünde bulundurarak tasarlıyordu. Âdeta ikisi de aynı hayalin peşinden gidiyordu, fakat zaman içinde farklı yönlere saparak.

Babamın dediklerine göre, Atatürk, İslamiyet'in kendi halkı için yabancı bir din, organizmasına dışardan tutturulmuş bir aşı çubuğu, yenik düşmüş ruhban zümrenin galip savaşçılardan bir intikamı olduğunu ileri sürüyordu. Babam, Atatürk yeni Türk toplumunu laikleştirmek istemekte belki haklıdır, diye düşünüyordu, fakat kendisi bir başka açıdan bakıyordu soruna: Başkaları sonunda Türkleri yenmeyi ve onlara İslamiyet'i zorla kabul ettirmeyi başardıklarına göre, Türkler de, boyunduruk altına almış oldukları halklara İslamiyet'i niçin zorla kabul ettirmemişlerdi?

Kısacası, babam bundan böyle, çifte bir devrimi ummakta ve istemekte haklı mıydı? Herhalde, Balkanlar'da birçok tarihi hesaplaşmaya elverişli geniş düşünsel, manevi ve siyasal alanları kapsıyordu bu çifte devrim. Yeni ve mümkün yenilgiler dehlizine götürmek tehlikesi yaratabilecek yeni kavşak noktaları da bunun kapsamına giriyordu.

Hiçbir zafer kesin değildir, yenilgiler de sonsuza dek devam etmez. Bu bağlamda, Balkanlar'da din hayali ile oynamaya kalkışıldığı takdirde günün birinde din insanlar için kesinlikle bir sığınağa dönüşür, sonra da yüzyıllarca devam edecek mezhepler (dinler) arası çatışmalara yol açan bir bahane olur diye korkuyordu.

Evet, Balkanlar'ın kaderi babamı alabildiğine kaygılandırıyordu. Onun elinde, Atatürk'ün zaferi sağlayacak Damokles kılıcı gibi bir Damokles kalemi olmadığı gerçektir.

Şapka

Dünyanın en duru ve su yosunları imparatorluğu üzerinde hüküm süren gümüş rengi alabalıklarla dolu bu muhteşem Göl'ün kıyılarında oluşuyordu bu insanların tarihi. Bu Göl'ün bir milyon yıldan beri var olduğu söyleniyodu. Üstelik, kutsal bir yerdi burası. Kıyılarına çarparak çatlayan dalgalar sonsuz-

luğun çağılıtlarıydı. Demek ki, her önemli şey bu insanların başına Göl'ün kıyılarında geliyordu. Bu kıyılardan yola çıkılıyor ve gene bu kıyılara dönülüyordu. Kısacası, yakınlarının ve dostlarının gidişlerine ve dönüşlerine göre daima Göl'ün kıyısında geçiyordu bu insanların hayatı.

Evet, Göl kıyısındadır ki her gidişle kederleniyor ve her dönüşle seviniyorlardı insanlar. İnsanların kaderine bağlı olarak aksi de tecelli edebiliyordu bunun. Zenginlik peşinde koşan biri Amerika'dan döndüğünde, Göl kıyısına üşüşüyordu herkes, çünkü ailesi, yakın ve uzak akrabalar, yolcular, yolu oraya düşenler, yoksullar ve mutlaka birkaç dilenci kıyıda bir araya geliyordu. İstanbul'dan, Bükreş'ten, Kahire'den ya da Budapeşte'den bir göçmen döndüğünde gene kalabalık oluyordu orası. Gerçekte, birçokları, bu tür yeniden kavuşmalarda akrabalarından haberler, yakınları bir hediye, çocuklar şekerler, karemellalar, dilenciler sadaka bekliyordu. Kısacası, herkesin beklemek için bir sebebi vardı ve olması gerektiği gibiydi dönüşler: Bellekte yer eden ya da unutulmuş hüzün verici ya da mutlu olaylar; övgüye ya da küçümsemeye yol açan anlar.

Babam İstanbul'dan ayrılıp kendi küçük kentine döndüğünde büyük bir kalabalık karşıladı onu. Özellikle, yakın, hatta çok yakın akrabalar oradaydı ama tarlalarımız hak gözeterek pay edilmedi diye babama küsmüş olan uzak akrabaların temsilcileri de gelmişti. Birçoğu ya sevdiği ya da imrendiği için oradaydı.

Babam uzun zaman, çok uzun zaman kalmıştı İstanbul'da. Tam dört yıl. Annesi, ihtiyar babası, kardeşleri için bütün bir ömür demekti bu. İstanbul'a, akrabalarının yanına annesi yollamıştı onu, çünkü aile içi çekişmelerin uzağında tutmak istemişti babamı. Bir başka dünyayı, Boğaz'ı, İstanbul'u, çocukluğunu geçirdiği ve her biri bir yerlere savrulmuş yakınlarının buluştuğu kenti görsün istemişti.

Her ne olursa olsun, herkes babamı karşılamak için Göl kıyısında toplanmıştı. Herkes onun dönüşünü farklı bir açıdan algılıyordu, her biri kendi eğilimine göre düşünüyordu. En yaşlı olanları babamı başında bir fesle göreceklerini umuyorlardı. En gençleri ise Atatürk'ün fes giymeyi yasakladığını biliyor,

dolayısıyla, baş açık gelmediği takdirde, başında geleneksel serpuşunun olacağını düşünüyorlardı.

En yaşlı olanların bazıları, hacı kıyafeti ile döneceğinden emindiler, çünkü İstanbul'dan Mekke'ye gidip gelmenin kolay olduğunu sanıyorlardı. Hediyelerle döneceği, özellikle çocuklara çeşit çeşit şekerlemeler getireceği de umuluyordu. Aslında, gerçekten sevinecek olanlar çocuklardı sadece.

İki ağır bavulun güçlükle sığıdığı sıradan bir posta arabasından indiğinde genel ve derin bir şaşkınlık oldu. Eşyayı ve hediyeleri bir başka arabanın taşıdığını umuyorlardı, ama böyle bir araba yoktu. Babam bu kadar insanın beklentisini, birdenbire ve acımasızca, boşa çıkarmış oldu böylece.

Gerçekten, babam posta arabasından inip ayağını toprağa bastığında başında ne sarık ne de geleneksel beyaz serpuş vardı: Melon bir şapka ve son Avrupa modasına göre dikilmiş bir elbise giymişti.

Bundan ötürü, kalabalık arasında şaşkınlık ve hoşnutsuzluk belirtileri görüldü. Gerçekten, birçokları melon şapkayı ilk kez görüyorlardı. Daha önce bir melon şapka görmüş olanlara gelince; onlar da bunu kasabamıza uğramış bir İtalyan sihirbazının başında görmüşlerdi sadece. Dolayısıyla, herkes şaşkınlık içindeydi ve olmayacak şeyler düşünüyorlardı. Babam da bu tepkimeye şaşmıştı, ama gene de şapkasını ömrünün sonuna dek başından çıkarmadı.

"Bavullarında mutlaka altın, gümüş, ve değerli şeyler olsa gerek," diye alçak sesle yorumladılar en uzak akrabalarımız.

Diğerleri daha da ileri giderek, "Para babası oldu herhalde! Baksanıza, İstanbul'da gezip tozmakla geçirmiş dört yılını. Evet, mutlaka yükünü tutmuştur o," dediler.

Ailenin en yakınları etrafında kümелendi. Ona doğru ilk koşan sevinç gözyaşları içinde annesiydi. Birbirlerine hasretle sarıldılar. Orada onun dönüşüne gerçekten sevinen hiç değilse bir kişi vardı. Sonra babam kız kardeşlerini kucakladı. Erkek kardeşleri ağır bavulları kaldırdılar taşımak için. Bavullar kilitlenmemiş olduğu için, babam kardeşlerini uyarmaya vakit bulamadan, kendiliklerinden açılıverdi. Evet, bavullar açıldı ve koca koca ciltler ve yazmalar yere saçıldı.

“ Kitaplara bak!” diye haykırdı en yaşlı olanlar.

Kur’an’dan yabancıları olmadıkları eski Türkçe yazmaları fark eden diğerleri “Kutsal Kitaplar bunlar!” dediler.

“Vay be, İstanbul’da vaktini boşa geçirmiş!” diye mırıldandı diğer bazıları.

İşte babamın kitaplarının hayatı Balkanlar’da bir yanlış anlaşılma başladı hem de kendi yakınları tarafından.

Ailenin eski hasımları, uzun zamandan beri aramızın açık olduğu kişiler, babamı kınayanları, konuşmaya katılmaksızın, için için sevinerek dinlediler. Gerçekten, babam, kitapları yüzünden, akrabalarından ve daha sonraları kendi toprağından kesinlikle kopmuş oldu. Kitapları babama izleyeceği bir yol çizmeden önce, onun hayatında çoktan yaşayan nesneler olmuştu gerçekten.

Evet, kitaplarının kaderine kucak açmıştı babam ve hiç kimse onu bu yoldan çeviremedi artık. Balkanlar’ı tehdit eden acı olaylar boyunca kitaplar babamın can dostları, danışmanları, teselli edicileri oldular ve son nefesine kadar öyle kaldılar.

İşte Balkanlar’da babamın kitaplarının kaderi başlangıçtan itibaren böyle belirlendi: Bütün hayatı boyunca kitaplar babamı daha sonra başkalarına yaklaştırmadan önce, ilkin onlardan uzaklaştırdılar. Onu gölün kıyısında bekleyenler gizli niyetlerini, bu tür kitaplara sahip olurken ne tür planlar kurduğunu akrabalarından öğrenmeye çalıştılar. Gerçekten, kitapları ile birlikte ev bark sahibi olması mümkün değildi. Balkan Donkişotluğunda daha ileri gitmemeliydi: Sancho Pança’sını bin güçlüklerle keşfedecekti burada. Üstelik, bu yörelerde yel değirmeni yoktu.

Hiç haber alamamış yakın ya da uzak akrabaların da uzaktan kuzenlerimiz olanlar hakkında babama sorular sormaya başladıkları görüldü. Diğerlerinin gereğince uyardığı bazıları daha da ileri gittiler, çünkü babamın İstanbul’da okuya okuya aklını kaçırmış olduğundan, şimdi de başkasının ruhunu perişan etmek için kitaplarıyla birlikte döndüğünden kuşkulandırmışlardı. Bazıları da orada para biriktirip biriktirmediğini ve sonra da, İstanbul genelevlerinde çar çur edip etmediğini sordular.

Babam bütün sorulara sakın sakın cevap verdi ve her birine gönül alıcı ya da teselli edici sözler söyledi. Annesi bu kötü niyetli konukların sorularını önce kınayarak dinledi. Ama babamın incelikle ve soğukkanlıca cevap verışı onun hem hoşuna gitti hem de gönlünü ferahlattı. Oğlunun, kitaplarla da olsa, sağ salım ve akli başında dönmüş olması kendisini mutlu etmişti.

Babamın dönüşünden sonra birçok gün böyle geçti.

Daha sonraları, zenginlik peşinde koşan başkaları da Göl kıyılarına geldiler. Onların gelişi, babamın kitaplarla dönmüş olmasını unutturdu galiba. Bu arada, onun ilk işi kitaplarını ambardaki bir yere koyarak saklamak oldu. Gizlice oraya gidiyordu artık. Böylece, onlarla uzun uzun baş başa kalır oldu.

II

Yeniden Bulunmuş Zaman

Babamın bütün kutsal kitapları, yazmaları, vakayinamele-ri, notları, günlükleri, eski coğrafya haritaları, fermanları orada gözlerimin önündeydi. Baştan sona ya da kısmen okunmuş, çevrilmiş ya da çevrilmemiş de olsa, hepsi zaman içine yayılmış bir anlamla yüklüydü.

Gerçekten, babamın eserleri sanki tek ve aynı kitaptan, hayatının kitabından meydana gelmiş gibi okunabiliyordu. Bu hayatın, beni ve ailemiz için başlayan yeni dönemi de kapsayan bir hayatın bana sayfalarını çevirmek kalıyordu sadece.

Babam sonsuza dek kök salmaya hazırlandığı Balkanlar'm bu kısmında bu döneme ait şeyi yeniden keşfetmek için, yaşantısının Osmanlı bölümünü bu kitaplara ve bu notlara emanet etmişti.

Bu eserler babama birçok krallığın ve imparatorluğun sona ermesi ve çöküşü boyunca eşlik etmişti. Bu devirlerin kargaşalarında var olmakta devam ettikleri gibi, onun ölümünden sonra da varlıklarını sürdürmüşlerdi. Kendi payıma, bunları yorumlamanın benim için imkânsız olduğunu gördüm, çünkü benim yaklaşımım aşırı dolaylı, diğer dillere ve diğer kültürlere göndermelerden ötürü dolambaçlıydı. Onun düşüncesini, öğrettiklerini, formüle edilmemiş açıklamalarını en çok yansıtan şeyin orada, onlarda bulunduğunu bilmeme engel değildi bu. Gerçekten, bu kitaplar henüz tamamen geçmemiş bir zamanı içeriyorlardı. Geçmekte acele etmemiş zaman onlar sayesinde

yeniden oluşturulabilirdi. Tarih'e oranla bağımsızlıklarından dolayı büyüleyici oldukları için babamın hayallerini ve onlara dayanarak hakikati biçimlendirmekte yetersiz kalışını gözlerimin önünde yeniden canlandırıyorlardı.

Bu kitapların nerede son bulacağını gerçekten bilmiyorum. Ömrümüz sona erdiğinde, asla okumamış olduğumuz kitapların sayfalarında bizden ne kalabilir ki zaten?

Manastır Tutanakları – I: Çalınmış Zaman

Annemin benliğinde babamın kaldırımındaki adımlarının, tüm adımlar arasında yankısını açık seçik tanıdığı bu adımların genellikle harekete geçirdiği bir saatin yelkovanı vardı sanki.

Yıllardan beri böyleydi bu.

Savaştan önce ve savaş sırasında ailemizin toplu göçlerinin yörüngesini yoluna koyar koymaz babamın evi sık sık terk edişlerini annem hatırlamaktan alıkoyamıyordu kendini. Artık bir başka devirde yaşamamıza rağmen, gerçekte zaman, annemin gözünde pek değişmiyordu.

İşte bunun içindir ki, babamın eve dönüş vakti birazcık değişse, başına mutlaka bir iş gelmiştir, diye düşünüyordu. Oysa, aklıma gelen, günün birinde aynen başına geldi.

Gerçekten, bir gün babam gecikti, bizi önceden böyle bir olasılıktan haberdar etmemiş olduğu halde, eve dönmekte gecikti. Annemi ve biz çocukları da bir kaygıdır aldı. Zaman hızla geçiyor, akşam oluyor, fakat babam gelmiyordu bir türlü. Gece hiçbirimizin gözüne uyku girmedi.

Sabaha karşı, ağabeyim babamın çalıştığı Tarih Enstitüsü'ne gitti. Böylece, babamın, ansızın, Güney'e gitmiş olduğunu öğrendik. Aslında, babam eski Osmanlı belgelerini araştırıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra ve İstanbul'da eski Osmanlıca, yani Arap harfli eserlerin yardımıyla gerçekleştirmiş olduğu hukuk eğitimini tamamlayınca, bütün hayatını bu belgeleri gün ışığına çıkarmaya adanmış bile söylenebilir.

Yıllarca süren sabırlı bir araştırmadan sonra, babam, bu kez, büyük keşfine ulaşacaktı: Balkanlar'ın yitik tarihinin bir

kısmını, unutulmuş terk edilmiş ailelerin vakayinamesini keşfe-
decek, başka bir deyişle, tarihin sık dokusunu yeniden doku-
mayı sağlayacak bir keşif olacaktı bu. Amaca ulaştığında, ba-
bam en sonunda muazzam bir zafer kazanmış olduğunu hisset-
ti benliğinin derinliklerinde.

Babam bu yüzyılın yirmili yıllarında İstanbul'u terk etti-
ğinde, İslam hukuku eğitimini tamamlamış olduğunu onayla-
yan diploma vardı cebinde. Eski alfabenin diplomasını kapsa-
yan güzel harflerini seyrediyordu. Kendi kendine verdiği kara-
ra uygun olarak, bu harfler Balkanlar'a, yitik zamanla sanal
mücadelesinin geçeceği yere götürecekti onu. Oysa Atatürk bu
dönemden itibaren imparatorluğun devrilişini pekiştirmiş, La-
tin alfabesinin, bundan böyle, yeni Türkçe yazıya temellik ede-
ceğini ileri süren görüşü desteklemiş ve Osmanlı geçmişiyile ke-
sin hesaplaşmayı amaçlayan diğer bir dizi reform önermişti.

Babamın iki alfabenin, Latin ve Arap alfabesinin dehlizle-
rinden çıkamayışının nedeni buydu işte. Latin alfabesinin
Arap harfli kıvrımlarından, uzantılarından kurtulmayı sağladığı-
nı biliyordu ama yeni iktidar katında kendisine verilecek
yüksek görevi kabul etmeye hazır değildi.

Orada, gençliğinin İstanbul'unda babam kendini hakiki bir
kavşak noktasında, devirlerin, mezheplerin (dinlerin), halkların
kesiştği yerde, üstelik beş yüz yıllık bir imparatorluğun kalın-
tıları ortasında bulmuştu. Kendi iç dehlizinin kavşak noktasına
da ulaşmıştı. Aslında, ailesinin, atalarının, yüzyıllarca birlikte
yaşamış milletlerin kimliğinin tarihinin de bu geçmiş zamanlar
magmasında kaynaşmış olarak durduğunu biliyordu.

Evet, babam Osmanlı devrinin uğradığı yenilginin, ilerde,
zamana karşı kendi zaferi olarak yansıyacağını bilincindeydi.

"Kim zorla elimizden aldı zamanımızı?" nakaratı Balkan-
lar'da nesilden nesile aktarılıyordu. Sonunda, bu nakarat Bal-
kanlar için gerçekten yeni ama gene de zamanın zorla elimiz-
den alınmakta devam ettiği bu yıllarda, Balkan savaşları, Birin-
ci ve İkinci Dünya Savaşı, Stalin dönemi yıllarında babamın
nesli de aynı şeyi tekrarlıyordu: [kim zorla elimizden aldı za-
manımızı?] Babam Osmanlı devriyle mücadelesinin kişisel, fa-
kat aynı zamanda kesin ve kolektif bir mücadele olduğunu bili-

yordu. Evet, bu mücadeleyi ebediyen kaybolmuş bu zamana ulaşmasını sağlayan bir yol keşfederek kazanacağına inanıyordu....

Babam kendi Atlantis'iyle, belgelerden oluşan bir Atlantis'le karşılaşacağı izlenimine kapılmış da olsa, bu cansız büyü kitaplarının halkının tüm yitik belleğini, diğer Balkan halklarının kendi içlerine gömülü tüm geçmiş belleğini en sonunda canlandıracağına yürekten inanıyordu. Bu sebepten dolayıdır ki ömrünün geri kalan yıllarını yazmaların keşfine adamaya karar vermişti.

O zamandan beri, hayatında esmiş olan bütün fırtınalara rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne, faşizmin yıkılışına, Stalinizmin devrilmesine tanık olan babama, bütün yaşantısına can vermiş eski hayalini sonuna kadar sürdürebildiği, küçük bir huzur, serbestlik ve hoşgörü vahası kaldı.

Manastır Tutanakları- II: Keşif

Kader başka seçenek sunmadığı zaman babamın alacağı önlemleri yüreğinin derinliklerinde hissetme yetisi vardı annemin. Bu kadar uzun bir ortaklaşa hayat, birlikte göğüslemiş oldukları bunca engel, biz çocuklar dünyaya gelmeye, büyüme-ye, olgunlaşmaya çabalarken, gerçekten, bir anlaşma biçimi, hayatın yükünü birlikte paylaşma duygusu yaratmıştı ikisi arasında.

Yazmaları araştıran babamın, sonunda hayatının en büyük keşfine ulaşmış olduğunu annemin bilmemesi mümkün değildi. Zaten, babamı o anda içinde bulunduğu ve annemin asla görmemiş olduğu duruma ancak böyle bir keşif sokabilirdi.

Makedonya'da Osmanlı dönemiyle ilgili bir yazma belgeler kaynağı oluşturabilecek arşivler arasında sık sık yaptığı araştırmalar boyunca, babam Manastır camilerinden birinde asma kilitli iki sandık keşfetmişti son anda. Sicillerle (kütüklerle), kitaplarla, belgelerle tıklım tıklım doluydu bu sandıklar.

Babam oradaki küçük bir aralıktan birkaç kâğıt çıkarmayı ve bunları yorumlamayı başardı. O zaman sandıkları açtırdı ve

yüzyıllardan beri üzerini kaplamış tozlardan dolayı ancak görülen büyü kitaplarını güçlükle buldu. Çünkü, kutsal kitapların söz konusu olduğunu düşündüğü için, hiç kimse bu yazmaları camiden kaçırmak günahını üstlenmek istememişti ve bu yüzden, yangınlara, savaşırlara rağmen bunlar orada kalmıştı.

Babam sicilleri (kütükleri) gözden geçirmeye başlayınca birden bir başka dönemde buldu kendini. Kendi kendine yüksek sesle konuşarak, hiç şüphesiz, zamanın kaybolup kaybolmadığını, hayır, yitik zamanın aslında var olmadığını saptadı.

Babamın “kutsal kitaplara” el sürdüğünü gören hoca, ilkin çok korktu. Bununla birlikte, babamın oraya gelişi dahil, her şeyin bu eserlerde yazılmış olduğuna inandığından rahatladı hemen.

Canlı, akıcı, duru bir sesle hocaya bu eski yazmalardan parçalar okumaya başladı babam. Hiçbir şekilde, dini eserlerin söz konusu olmadığını hoca da anladı o zaman.

Adamcağız bilebildiği ve yapabildiği kadarıyla *Kur'an*’ı okuyor ve ilahi söylüyordu. Bundan dolayı, babamın su gibi okuduğunu görünce hayretler içinde kaldı. Babam, hocanın güvenini kazandı böylece.

Manastır Tutanakları – III: Zamanın Barınağı

Babam Ulusal Arşiv Kurumu’na keşfini hemen bildirdi. Bir gün daha kalacağını ve eve haber vermelerini rica etti. Fakat Kurum’un, bize bu haberi iletecek memuru, yolda durup kafayı çekmiş ve ağabeyimin babamdan haber almak için Arşivler Kurumu’na gittiğinin ertesi günü bize gelebilmişti.

En yüksek makamlar babama derhal belgelerin dökümünü çıkarmasını, sonra da Devlet Arşivi’ne teslim etmesini emretti. Yüzyıllarca tapınağında kalmış belgelerin bir başka yere aktarılmasına hocayı razı etmek çok kolay olmadı doğrusu. Babam sonunda, buraya kim bilir nereden gelmiş bu belgelerin idari ve hukuki belgeler olduğunu ona elinden geldiğince açıklamaya uğraştı. Arapça’ya *Kur'an* yoluyla aşına olan hoca, aslında bunların dini eserler olmadığını anlayabil-

di ve nihayet, babamın sicilleri götürmesine izin verdi, bununla birlikte, bu belgelerin iyi korunması gerektiğini sıkı sıkı tembih etti ve bunlarla ilgili gelişmelerden kendisini haberdar etmesini sözlerine ekledi. Babam olur deyince, iki iyi dost olarak ayrıldılar.

Annem günlük ev işlerine daldığından –içini kemiren çeşitli kaygıları unutmamanın kendince bir yoluydu bu– babamın elinde seyahat çantasıyla biraz önce yuvaya döndüğünü fark etmedi. İlk defa oluyordu böyle bir şey. Uykusuzluktan bitkin düşmüş olmasına rağmen, babamın yüzünde hane halkının o güne kadar görmediği, daha doğrusu biz çocukların okul dönemi sonunda pek iyi notlarla dolu karnelerimizi ona getirdiğimizde ya da uzun zamandır aramış olduğu bir eseri annem onun eline verdiğinde, yılda ancak bir ya da iki defa gördüğümüz bambaşka bir ifade vardı.

Kısacası, babamın başına önemli bir şey, geri kalan ömrünü belirleyecek bir şey geldiği gün gibi açık göründü bize. Sonunda yazılar dehlizinin çıkış yolunu, onu hayata götürecek olan çıkış yolunu keşfettiğini anladık.

Gücünü toparlayınca, ve böylece ailenin her zamanki düzeni tekrar kurulunca, babam camiden çıkarmış olduğu muazam arşiv yığınını okumaya koyuldu. Zaman, gerçekten, orada, bu arşivlerde gömülü gibiydi.

Suskunluğun Anlamı

Bizler büyüyüp biricik kız kardeşimiz nişanlanacak, ardından evlenecek yaşa gelince babam Doğu hayalini, yirmili yıllarda İstanbul’u terk ettiği anda, olayların akışının önceden çizilmiş olduğu sanılan yoldan böylesine sapacağının hayal bile edilmediği bir dönemde benliğini sarmış olan hayali yeniden işlemeye başladı.

Babam bir gün İstanbul’a tekrar döneceğine, eski Doğu hayalini orada devam ettireceğine, kurumuş hanımelerinin kokusunu, beyaz yaseminlerle kaplı çitlerde solmuş çiçekleri canlandıracağına inanıyordu o zaman.

Evet, babam kendisiyle İstanbul arasında zamanın ortadan kalkacağına, bundan dolayı bu kente bir daha asla adımını atmayacağına inanamıyordu.

Babamın yerleşmiş olduğu memleket, bölgenin Stalizm'den kurtulan ve İstanbul dahil, dünyaya açılan ilk devleti idi. Demek ki babam dilediği gibi gidebilecekti oraya. Fakat tüccarlar ve kaçakçılar şimdiden doldurmuştu orayı ve babamın gözünde, benliğinin derinliklerine ebediyen gömmüş olduğu İstanbul hayalini berbat etmişlerdi.

Bu arada çocukları büyümüşü ve uzmanlık okullarına girmeye hazırlanıyorlardı. İçlerinden biri öğrenimini tamamlayıp çalışmaya başlayınca, bir diğeri bu tür okullara gidecek yaşa ulaşıyordu. Sonra sıra ötekilere geliyordu...

Bütün ailenin hayatı böylece, hemen hemen babamın ölümüne kadar sürekli bir mücadele içinde geçti. Babam oğullarından birinin kendi gençliğini yeniden yaşatmak amacıyla Kahire'de ya da İstanbul'da eğitim göreceği hayaliyle yaşamış olabilir. Ama Balkanlar'da bile güçlkle gerçekleşebilecek böyle bir plan, kendi içine kapanmış bu küçük ülke *asla* gerçekleşemezdi.

Bununla birlikte, özellikle üniversiteye gidecek ya da evlenecek yaşa geldiğimizde kendi yitik hayalinin peşinden gidebileceğimize bizi inandırmaya çalışıyordu. En azından bizlerden birinin kendi Doğu hayalini yeniden yaşatmamızı gerçekten arzu ediyordu –gerçekleşmeyecek bir umuttu bu!–, oysa başkaları onun doğduğu ülkeye özgü hayalin peşindeydiler sadece. Bunlar Stalin'in kendisinden daha inanmış ve Balkanlar'da Halkların Küçük Babası adına dikilmiş dev heykeli en son kıracak olan Stalincilerdi.

Bundan dolayıdır ki babamın doğduğu memleket, Balkanlar'da ya da dünyanın geri kalan ülkelerinde bile hayal edilemeyecek mutlak bir yalnızlığa gömüldü. Üstelik, dört bir yandan sığınaklarla çevrilecekti. Bununla birlikte, babam orada demokrasi rüzgârının günün birinde esmeye başlayacağına inanmıştı. Böyle bir şeyi sağlığında göremeyeceğini bildiği halde inanmıştı buna.

Sözün kısası, babam kendi seçtiği yolu bize dayatmadı ya da dayatmak istemedi. Ne var ki, sağlığında bize söylememiş

olduğu fakat söylemeye can attığı şey var olmakta devam etti gene de; babamın suskunluğu, hayatlarımız boyunca dinleyeceğimiz konuşmaların en uzununu olarak tecelli etti.

Gözyaşları

Babam Osmanlı dönemi boyunca Balkanlar'da yitik zamanın ardına düşmüştü böylece. Kendi itirafına göre, özel bir merak söz konusuydu sadece, oysa tecrübeli Şarkiyatçı ve seçkin Türkologlar, tarihi bir görev üstlenmiş olduğunu ona söylemekten geri durmuyorlardı. Onların dediklerine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından doğmuş devletler kendi kimliklerine, yüzyıllar boyunca ve yüzyıllara rağmen korunmuş bir kimliğe ilişkin belgelerin peşine düşeceklerdi kaçınılmaz olarak.

Evet, bu bakımdan, babam ömrünün geri kalan yıllarını Manastır Camii'nde bulmuş ve kurtarmış olduğu sicillere (kütüklere) adadı. Kolayca kül ya da toz olabilecek bu sararmış belgeler yığınının tam yirmi yılını verdi. Böylece, bu çok eski idari belgelerin içerdiği mesajları gün ışığına çıkardı, sonra da onları dört köşe küçük karton fişlere, binlerce fişe işledi! Tamamını bir düzene koyduğu bu materyal yitik zamandan devrimize aktarılmaya hazır hale geldi.

Böylece, babam sayfalar dolusu kendi Osmanlı Babil Kulesi'ni, sadık dostu K.'nm deyişiyle, Balkan Babili'ni inşa etti. Evet, babam kendini, gerekli sabrı göstermemiş olsaydı, yok olmak tehlikesine maruz kalacak bu eski yazmalara adadı son gününe kadar. Fakat babamın sabrına gelince, bu konuda kimse boy ölçüşemezdi onunla, zaten tüm hayatı boyunca bir sabır taşıydı o.

Çevresindeki insanlar, yok olmaktan kurtarmış olduğu sararmış belgeler yığınının tarihi kapsamını anlamakta gecikmediler. Çok uzun zaman önce bu sicillere işlenmiş notlarla olan ilişkisini daha da geliştirmekten başka bir amacı yoktu babamın. Bundan dolayıdır ki, bu eski sicillerdeki paha biçilmez bilgileri paylaşmakta, bazı belgeleri Balkan halkları tarihinin Tür-

kiye bölümünü incelemeyi seçmiş olanlar için geceyi gündüze katarak çevirmekte tereddüt etmedi.

Ona minnettar olanlar, kendi çalışmalarının ya da tezlerinin dipnotlarında babamın adını belirtmeye başladılar, fakat zaman geçtikçe, adından söz edilmez oldu. İşaretlerle, harflerle cenkleşmeye başladığında baş göstermiş olan şeker hastalığından bitkin düşünce babam emekli oldu ve tüm eski yazmalara kesinlikle veda etti. Başkaları bu belgelere el attılar, çevirmeye, sonra da yayınlamaya devam ettiler. İşte o zamandır ki, babamın her belgenin hemen hemen tam yorumunu işlemiş olduğu karton fişlere eriştiler.

Bu arada ben bir gazetede çalışmaya başladığım için, Manastır'da keşfedilmiş sicillerin yayıma hazır çevirisinin provalarını ele geçirmek olanağını buldum. Metni hemen inceledim, babamın yazılarını ve yorumlarını kolayca tanıdım ama eserde başkaca birçok kişinin adı belirtilmiş olmasına rağmen, babamın adının yer almadığını da saptadım.

Hızla eve gittim. Yeni bir beyin kanaması geçirmiş olan babam yavaş yavaş iyileşiyordu, bu durum onun bazı kitapları gözden geçirmesini engellemiyordu. Annem telaşlandı, yeni eserlerle onu yormamamı söyledi. Gene de kendimi tutamadım ve basımevindeki keşfimden söz ettim.

Babam güçlkle doğrudu, bastonuna dayanarak yazı makinesine yöneldi, bir kâğıt aldı ve şu sözcükleri yazmaya başladı: "Telif Hakları Anlaşması'nın kabaca ihlali..."

Gerisini getiremedi. Son gücü de tükenirken ona bu haberi verdim diye kendimi lanetliyordum. Annem bana kınayarak bakmakla yetindi. Durumu babama anlatmasaydım, bu suskunluk çok daha büyük bir azap olurdu bize diye düşünerek teselli edebildim kendimi.

Bununla birlikte, bu olayın babamın ölümüne sebep olmasından ödüm kopuyordu. Aşırı bir heyecandan ölebilirdi.

Babamı huzur içinde bıraktım ama yazmayı tamamlamadığı isteklerinin yer aldığı kâğıdı yanımda götürmeyi unutmadım. Ertesi gün Devlet Arşivi'ne gittim. Giderilmesi imkânsız bir haksızlığa yol açacaklarını söyleyerek itiraz ettim. Müdürlerden biri, bu belgeleri Devlet Arşivi'nde çalıştığı

dönemde çevirmiş, üstelik, bu çeviriyi çalışma saatlerinde gerçekleştirdiği için yapılacak bir şey yok diye yanıtladı. Oysa zavallı babam için, bütün ömrü baştan sona bir çalışma saati idi sadece. Bu bakımdan, müdürü, hangi şart altında olursa olsun, telif hakkı, mutlaka gözetilmesi gereken bir haktır, diye yanıtladım. Bunun üzerine müdür bir uzlaşma zemini bulabilmek için babamın arşive gelmesinin iyi olacağını kabul etti. Yetkililer bu güne kadar bir anlaşmaya varamamışsa, bundan böyle anlaşma şansı hemen hemen yok demektir, diye karşılık verdim.

Ertesi gün babamın yanına gittim. Sakince karşıladı beni. Onu huzurlu ve dinlenmiş görünce içim rahat etti. Annem de ferahlamış görünüyordu. Bunun üzerine, telif haklarının ihlal edildiğine ilişkin şikâyet mektubunu babama göstermeyi göze aldım. Mektubu elimden aldı, dikkatle okudu, yırtıp çöp sepetine attı, sonra şöyle dedi sakın bir sesle: "Hayır, oğulcuğum. Şikâyet etmemeye karar verdim."

Donakalmıştım, babama bakıyordum, konuşmasını sürdürdü: "Bu tutanakların çevirisi ile ömrümün sonuna ulaştım. Sizler, hepimiz onlar sayesinde büyüdünüz ve bir eğitim gördünüz..."

Büyük bir sessizlik çöktü odaya.

Hayatımda ilk kez, babamın gözlerinin yaşardığını gördüm –ya da gördüğümü sandım– ...

Belki Hakiki Son

Ödünç Alınmış Kitaplar

Babamın kutsal nesnelere yaklaşımı neyse, kitaplarına yaklaşımı da oydu. Bu anlayışından ötürü, kitaplığındaki kitapları, ancak açıp okuyacaklarına emin olduğu okurlara ödünç veriyordu ve bundan dolayı, bu ciltlerin geri verilip verilmeyeceğini bilmeyi çoğunlukla umursamıyordu artık. Zaten, bu eserlerin, genellikle, daima geri verilmiş olduğu da bir gerçektir.

Hemen hemen bütün hayatı boyunca, babam, elinde kalem, satırların altını hafifçe çizerek ya da kenarına bir işaret

koyarak, okumaya adadı kendini. Zar zor fark edilebilen bu çizgiler zamanla silindi.

Babam elinde bir kalemle okumayı bıraktığı gün benliğinin en diplerinde bir şeyin sönmeye başladığını hissettik. Daha sonraları, yarı açık bir kitabı, hatta büyükçe bir sözlüğü bütün gün elinde tuttuğunu gördüğümüzde sessiz bir hüzün bürüdü evi.

Sonunda, bir kitabı kaldıracak gücü bile kalmayınca, önemli bir şey iletmek için, anneme seslendi: Okumuş olduğu son kitabı elinden bırakarak ve kalan son gücünü toparlayarak, aslında uzun zamandan beri adım atmamış olduğu kitaplığın-daki eserlerin sıralandığı düzeni hatırlayabilmek için beyninin son imkânlarını zorladı.

Ona ait olmayan birçok kitap belleğinin raflarında duruyordu. Dudaklarından dökülen sözler, annemden kitaplığa gitmesini, ödünç almış olduğu eserleri bularak sahiplerine hemen geri vermesini rica etmek oldu.

Kitapların babamda yarattığı sevinç dolu coşkuyu ömrünce desteklemiş olan annem, yarım yüzyıllık beraberlikleri süresince, her zaman olduğu gibi, dediğini yerine getirdi. Bunun içindir ki, son arzusu olacağını bilmediği bir dileği, mutlaka yerine getirmiş olmak için, babamı ölüm döşeginde bıraktı. Söz konusu ciltleri sahiplerine geri verdikten sonra eve dönüp kapıyı açtığı anda, babam gözkapaklarını bir daha açılmamak üzere kapatmadan önce, annemi görür gibi oldu.

“Sürgünde babasının gözleriyle baktı Haliç’e,
Haliç’in sularından daha uzağa, yurduna.
Ah, sürgünlerin en güzeliydi İstanbul.
Ama bir düştü, içinden geçirirken her gece, Haliç’te,
o eski imparatorlukları. Geriye bir kitaplar kaldı
düşten geri. Babası da onları kovalamaya geri
döndü, Balkanlar’a.”

Doğu’nun ve Batı’nın tam ortasındaki
Makedonya’da yaşayan Luan Starova, çok iyi
tanıdığı bir coğrafyada kendi kökenlerine düşsel bir
yolculuk yapıyor. Babaannesi Türk olan Arnavut
asıllı yazar, ilk kitabı *Keçiler Dönemi*’nden
(YKY, 2000) sonra, *Babamın Kitapları*’yla
bir kez daha, başını hem Doğu’ya hem Batı’ya
çevirerek Balkanlar’ın acılı portresini çiziyor.
(Starova’nın *Tanrıtanımazlık Müzesi* kitabı da
yayınlarımız arasında çıkmıştır.)

Kapak Resmi: *Aziz Luka*, Atina Milli Kütüphanesi

